

UDK 336.6 (497.5=861) "1882/1900"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 3. 1999.

Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske 1900. godine - osvrt na srpsku elitu 1882.-1900. godine

Natalija Rumenjak

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Unutar domaće historiografije ovo je istraživanje pionirski pokušaj analize etničke i stranačke pripadnosti u čelništvima novčanih zavoda prema podacima iz bečkog financijskog imenika Compass, odnosno hrvatskog Kompassa te imenika dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije. Rad rekonstruira samo srpsku etničku i stranačku pripadnost u zavodima na cjelovitom prostoru Banske Hrvatske (s Rijekom i Međimurjem) na prijelomu 19. u 20. st., kao prilog poznavanju srpske gospodarske i političke elite u razdoblju banovanja Károlya Khuen-Héderv(ryja (1883.-1903.). Popis u cijelosti donosi imena činovnika u novčanim zavodima banske Hrvatske (s Rijekom i Međimurjem) prema bečkom Compassu iz 1900. g.

1. Uvod

1.1. Problem istraživanja financijske elite u Khuenovu pseudoustavnom sustavu

Gospodarska politika hrvatskog bana njemačko-mađarskog podrijetla - Károlyja Khuen Héderváryja (1883.-1903.) bila je sastavni dio modernizacije, koja se u Hrvatskoj provodila odozgo, izvana, i neustavnim metodama. Ishodište Khuenove modernizacije u Hrvatskoj ponajprije je interes mađarskoga liberalnoga građanstva, u kojem interes domaćeg, hrvatskoga građanstva nije bio samo zanemaren, nego i politički potiskivan. Dugogodišnja prevlast gospodarskih, napose financijskih interesa mađarskih vladajućih krugova osigurana je u hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici putem osnovnog zakona - Nagodbe iz 1868. godine.

Unutar takva okvira modernizacije u Hrvatskoj, Khuen je osobito nastojao spriječiti razvoj urbane industrije pa se domaće industrijsko građanstvo niti ne uspijeva razviti u ovom razdoblju. Domaći poduzetnici uglavnom su bili prisutni u trgovini i novčanom poslovanju, ali im je i na tom području snažniji konkurent strano građanstvo, posebice židovi i Nijemci. Premda razvijenost domaćeg financijskog poduzetništva prve zamahe dobiva upravo nakon Nagodbe, njezin je globalni učinak na gospodarstvo

Hrvatske potkraj 19. st. bio ipak negativan. Ubrzano osnivanje novčanih zavoda u godini pred usvajanje revizije Nagodbe (jesen 1873.) dio je kratkotrajne "političke", ali i financijske konjunktura pred slom bečke burze u svibnju 1873. Ponovno brojnije osnivanje novčanih zavoda slijedilo je nakon financijske krize tek od osamdesetih godina 19. st., a pogodio mu je i ugarski trgovački zakon (1875.), prema kojem štedionice i vjeresijske zadruge nisu više morale pri osnivanju tražiti koncesije od vlade, tj. nadležnog ministarstva.

Poznavanje nositelja financijskog organiziranja, čelnih ljudi u novčanim zavodima banske Hrvatske, zasigurno ima bitno značenje u motrenju participacije i uloge domaćega građanstva u gospodarskim procesima modernizacije, ali i u općem političkom ozračju Khuenova razdoblja. U tom smislu bila bi značajna još uvijek nepostojeća sustavna istraživanja etničkog i stranačkog sastava ondašnje financijske elite, a bitan preduvjet takvih istraživanja jest i izrada odgovarajuće baze podataka. Popisom čelnih ljudi u novčanim zavodima banske Hrvatske na prijelomu 19. u 20. st., kojeg donosi ovaj rad, želi se dati prilog izradi šire baze podataka za takvu vrstu istraživanja. Budući da je rad nastao u sklopu istraživanja srpske elite u Khuenovom sustavu, ona je ovdje na temelju priložene baze podataka etnički i stranački analizirana u razdoblju 1882.-1900. godine.

1.2. O izvorima, metodološkom postupku i ciljevima istraživanja srpske elite

1.2.1. Specijalizirani imenici: dvije perspektive.

Imenik "Compass" je, kao financijski imenik Austro-Ugarske u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću¹, do početka 20. st. bio isključivo bečki ili pak, ovisno o izdanju, budimpeštanski specijalizirani izvor za godišnji pregled čelnih gospodarstvenika, namještenika, činovnika i službenika u državnim i privatnim gospodarskim institucijama u Hrvatskoj². Razmjerno svojoj udaljenosti, pogled na hrvatske gospodarske prilike iz Beča ili Budimpešte bio je nepotpun te popraćen neizbježivim tehničkim pogreškama, osobito glede bilježenja osobnih imena koja su se najčešće donosila u skraćenom obliku i prijevodu. Godine 1900. tiska se dvojezično, hrvatsko-njemačko izdanje "Hrvatskog kompasa" u Požeگی³ (dalje: "HK, 1900."), a potom i slično dvojezično izdanje izlazi

¹ Godinu dana nakon stvaranja Austro-Ugarske, 1868. g., u Beču počinje izlaziti godišnjak "Compass". Finanzielles Jahrbuch Oesterreich-Ungarn. Sa znatno širim sadržajem izlazi i nakon propasti Monarhije, sve do potkraj Drugog svjetskog rata (1944.), a potom ponovno izlazi nakon uspostavljanja samostalne Republike Austrije. Više o bečkom *Compassu* vidi kod: Mira Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci o gospodarstvu Hrvatske do 1945. godine* (dalje: Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*), *Acta historico-oeconomica*, 1., Zagreb, 1995., str. 35.-43.

² Doduše, i u Hrvatskoj od 1894. g. nadalje vlada godišnje izdaje Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije, ali u njemu je u prvom redu naglasak na upravnim, sudskim, prosvjetnim, crkvenim te općenito državnim činovnicima, a ne službenicima javnih gospodarskih zavoda i poduzeća, kao u *Compassu*. Vidi: Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije. 1894. (dalje: *Imenik*, 1894.), Zagreb, 1894.

³ Financijski ljetopis Hrvatski kompas za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. 1900. Finanzielles Jahrbuch Croatischer Compass für Croatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien und Hercegovina. 1900. (dalje: *HK*, 1900.), Požega, 1900. (izdavač: Bernardo B. Schwartz) Osnovne informacije o požeškom *HK*, a njegovo je zadnje poznato izdanje iz 1903. g., donosi: Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*, str. 44.; O Bernardu B. Schwartzu vidi tabelu br. 41. u drugom dijelu rada.

1909. g. u Zagrebu⁴. Napokon, znatno deblji "Hrvatski kompas" (dalje: "HK, 1913-4.") četiri su godine kasnije u Zagrebu objavili u vlastitoj nakladi ljudi "od zanata" - Adalbert Kunst i Donat M. Strozzi. Zanimljivo je da se ti činovnici "Prve hrvatske šteditonice" hvale svojim djelom kao prvim domaćim "financijskim" imenikom, ne spominjući prethodna dvojezična izdanja. Zajedničko svim tim domaćim izdanjima jest praćenje zavoda na teritoriju ondašnje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine, a jedino je izdanje iz 1913. obuhvatilo cijelo hrvatsko nacionalno područje jer je u imenik uključilo i podatke za Istru.⁵

U svojoj bečkoj inačici taj se imenik već koristio kao izvor u domaćoj historiografiji⁶, ali mi nije poznato da li je već ranije poslužio u analizi etničke ili stranačke strukture u čelnim gospodarskim funkcijama i službama u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća.⁷ "Compass", na kojem temeljim analizu udjela Srba i srpskih političara u novčanim zavodima Banske Hrvatske, djelo je bečkog izdavača S. Hellera, a rabim godišnjake iz 1882., 1886., 1888. i 1900. godine⁸. Bečko izdanje iz 1900. usporedila sam s budimpeštanskim "Compassom 1900.-1903."⁹, zatim s prvim izdanjem "Hrvatskog kompa-

⁴ Hrvatski-kroatischer "Kompas" 1909./10". Financijalni i trgovački ljetopis sa iskazom sudbeno protokoliranih tvrdka za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu./Finanzielles und kommerzielles Jahrbuch nebst Verzeichniss der handelsgerichtlich protokollierten Firmen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien u. Hercegovina, I. godište/I Jahrgang, Zagreb, 1909., Zagreb, 1909. (Izdavač: Daniel Hermann. Trgovačko obavjestni i inkasacionalni zavod "Mercantile"). Više o ovom izdanju vidi kod Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*, str. 45.

⁵ Vidi Predgovor" u: Hrvatski kompas". Financijalni ljetopis za 1913./14!. O poslovanju privrednih institucija: banaka, štedionica, zadruga, industrijskih, parobrodarskih i inih trgovačkih poduzeća u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Koruškoj, štajerskoj, Bosni i Hercegovini, uz dodatak nekih novčanih zavoda u Ugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori (dalje: *HK 1913.-4.*), Zagreb, 1913. Usporedi i Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*, str. 46.

⁶ Navesti ću samo neka istraživanja: Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907. (dalje: Gross, *Vladavina*), Beograd, 1960.; ista, Geneza Frankove stranke, *Historijski zbornik* (dalje: *HZ*), broj 1.-4., Zagreb, 1964.; Agneza Szabo, Osnivanje i razvoj novčanih zavoda u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1846.-1880., *HZ*, broj 1., Zagreb, 1985.

⁷ Na mogućnost takvih istraživanja prema podacima iz stranih i domaćih kompasu upozorila je M. Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*, str. 35. Treba istaknuti da je u nas već Đurđa Knežević istraživala sastav čelnih struktura srpskih dioničkih društava prema Compassu, ali riječ je o kasnijem razdoblju (dakle, i bitno novoj preraspodjeli političke moći među srpskim građanstvom), i o budimpeštanskom izdanju izvora (Mihók'scher Ungarischer Compass 1909.-1910. Financielles und commercielles Jahrbuch, XXXVII. Jahrgang, II. Teil, Budapest, 1910.) Isto tako, autorica u razmatranju čelnih struktura srpskih novčanih zavoda nije koristila Compass, nego druge izvore: ista, Struktura viših slojeva srpskog građanstva u Hrvatskoj i Slavoniji u vrijeme vladavine Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907. god. (neobjavljeno istraživanje); Ovdje se, naprotiv, prema Compassu i nizu drugih tiskanih i objavljenih izvora istražuje sastav čelnih struktura u srpskim novčanim zavodima, ali i udio Srba u ostalim novčanim zavodima u Hrvatskoj prije i u razdoblju banovanja Károlyja Khuen-Héderváryja. Pod čelništvom i čelnim strukturama ovdje podrazumijevam sve činovnike koji su iskazani u izvorima za pojedini zavod, tj. sve činovnike prikazane u tabelama za pojedine zavode u drugom dijelu rada.

⁸ Compass 1882. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn üdalje: *Comp.*, XV. Jahrgang, Wien, 1882.; XIX. Jahrgang, 1886.; XXI. Jahrgang, 1888.; XXXIII. Jahrgang, 1900.

⁹ Mihók'scher Ungarischer Compass 1900/1901. XXVIII-ter Jahrgang. Von den hohen Ministerien empfohlenes, von den Finanzbehörden, der Oesterreich-ungarischen Bank und allen grösseren Geldinstituten unterstütztes und ämtlich benütztes finanzielles und commercielles Jahrbuch, I. Theil: Banken und Sparcassen in Oesterreich-Ungarn, Budapest, 1900.; Isto, II. Theil: Genossenschaften, Assecuranzen, Industrie - u. Verkehrs - Unternehmungen, Staat und Städte üdalje: *Ung. Comp.*, 1900./1901.), Budapest, 1901., üldavač: Alexander Nacy de Galantha); *Ung. Comp.* 1902./1903., Budapest, 1902./1903.; Osnovne informacije o *Ung. Comp.* kod: Kolar-Dimitrijević, *Ekonomski podaci*, str. 43.

sa 1900.-1903.”¹⁰ te onim opsežnijim iz 1913. godine, ponajviše zbog što točnijeg utvrđivanja broja novčanih zavoda na cijelom području Banske Hrvatske 1900., odnosno zbog utvrđivanja udjela srpskih zavoda u njihovom ondašnjem ukupnom broju. Taj udio prikazujem grafički u “Prilogu II.” na kraju rada. To uspoređivanje pomoglo je i u točnijem utvrđivanju pripadajućeg čelništva u srpskim zavodima, ali i pri odgo-netavanju skraćenih i germaniziranih osobnih imena u “Compass”-ovu registru te u prijevodu njemačkih gospodarsko-pravnih izraza. No, usporedba bečkih (i budimpeštanskih) i kasnijih domaćih izdanja, osobito zagrebačkoga predratnog iz 1913., pokazala se zanimljivom i u kontekstualnom pogledu.

Bečka i budimpeštanska izdanja u kanonu su službenog, državnog diskursa “crno-žute” Monarhije. U tom diskursu, a time i u načinu usustavljanja podataka u imenicima “Compass”, Hrvatska nije prezentirana kao zasebna nacionalna država¹¹, a uvid u ondašnje oporbene hrvatske izvore pokazuje sasvim drugu “sliku o sebi”. Tako je, na primjer, iz bečke i budimpeštanske službene perspektive, riječka “Banca Fiumana”, protokolirana jedino na talijanskom jeziku u gradu usred Hrvatskog primorja, bila u pregledu sadržaja vidljiva samo kao “ugarska banka izvan Budimpešte”. Ovo je samo jedan u nizu primjera jednostranosti službenog, uostalom kao i svakog drugog “samorazumijevanja”, pri čemu su se i “obični” gospodarski imenici pokazali kao dobar izvor.

Drugačiju sliku “o sebi” i “o drugima”, dakako susjedima, daje uvid u “HK, 1913.-4.”. Zapravo, riječ je o konkretnim financijskim interesima gospodarstvenika ove “ugarske pokrajine”, koji 1913. godine, očigledno, izlaze iz “preuskog” službenog okvira. U sistematizaciji podataka u hrvatskom imeniku nigdje nije vidljiv niti ugarski, niti austrijski državni okvir hrvatskih zemalja¹², ali vidljiv je interes za poslovanje novčanih zavoda u južnoj Ugarskoj (današnjoj Vojvodini), Srbiji i Crnoj Gori.¹³ Tako koncipiran imenik svakako je i odraz službenog političkog “milieua” u postkhuenovskoj Hrvatskoj - s takvim “samorazumijevanjem” on se ne bi mogao tiskati prije dolaska Hrvatsko-srpske koalicije na vlast.¹⁴ Njegovi su autori činovnici Prve hrvatske štedionice,

¹⁰ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu sačuvana su izdanja iz 1900.-1901. i 1903. g. Vidi bilj. br. 3.

¹¹ U službenom se diskursu Monarhije, osobito njezina ugarskog dijela, poistovjećivala državnost s nacionalnošću. O tome vidi: Ivo Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb, 1988., str. 79; Horst Haselsteiner, Ogleđi o modernizaciji u Srednjoj Europi, Zagreb, 1997., str. 238., 326., 329.-335., 354.-355.

¹² Premda ovaj imenik nije izašao iz starog, devetnaestostoljetnog obrasca dvojednog” ili trojednog” motrenja Hrvatske, primjetan je određeni pomak: Hrvatska” naglašeno, ako ne i dosljedno, u sistematizaciji sadržaja iz 1913. godine zamjenjuje uobičajenu Hrvatsku i Slavoniju”: vidi HK, 1913.-4.”

¹³ Iako se donose popisi novčanih zavoda u Crnoj Gori i Srbiji, detaljniji podaci o imenima činovnika, službenika i poslovanju autorima su *Hrvatskog kompasa* bili dostupni samo za nekoliko crnogorskih i srbijanskih zavoda, a u današnjoj se Vojvodini prikazuje sedam takvih zavoda: HK, 1913.-4.”, str. 789.-798.

¹⁴ Nakon kratkotrajne vladavine Koalicije, 1906.-1907., njezino se značenje u službenoj javnosti mijenjalo, s obzirom na odnos prema ugarskoj vladi, ali sve do propasti Monarhije ostala je najjača parlamentarna stranka u Hrvatskoj. Zahvaljujući uvjerljivoj pobjedi na izborima potkraj 1913. godine Koalicija ponovno prema ugarskoj vladi zadobiva položaj iz 1906. godine. Znakovito je i to što od 1910. godine vodstvo Koalicije zadobivaju srpski političari predvođeni Svetozarom Pribičevićem i predsjednikom Sabora Bogdanom Medakovićem. Više o političkom kontekstu same Koalicije, ali i općih prilika u ondašnjoj Hrvatskoj, srednjoj i jugoistočnoj Europi: Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragutin Šepić, Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914. (dalje: PHN), Zagreb, 1968., str. 225.-279.; Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, Prvi dio, Zagreb, 1990., str. 276.-329.

važne domaće banke, koja je zajedno sa "Srpskom bankom" i "Hrvatskom poljodjel'skom bankom" podupirala najmoćniju domaću parlamentarnu stranku - Hrvatsko-srpsku koaliciju.¹⁵ Vidljivo je da poklapanja u razumijevanju pojma "Hrvatske" između zagrebačke i bečke "službene" perspektive nije bilo, pri čemu vremenski pomak promatranih izvora ne igra nikakvu ulogu.

Dijakronično praćenje stranih s domaćim izdanjem imenika (u navedenih tridesetak godina) pokazalo je i značajan rast broja srpskih novčanih, osobito zadružnih zavoda od sredine 1890-ih godina 19. stoljeća, što je već poznato u historiografskoj literaturi.¹⁶ Nasuprot tome, o stranačkoj opredijeljenosti Srba u srpskim, ali i ostalim novčanim zavodima u Hrvatskoj u literaturi se zna vrlo malo, kao što je uostalom općenito neistražena etnička i stranačka struktura čelnih ljudi u novčanim zavodima onodobne Hrvatske. Istraživanje je u ovom radu trebalo učiniti nominalno i stranački vidljivim mnoge još uvijek "bezimene" nositelje srpskog financijskog organiziranja u onodobnoj Hrvatskoj, te, kad i koliko je moguće, staviti ih ukratko, kroz referencijski aparat, u kontekst suvremenog političkog reljefa. Pri tome su, dakako, obuhvaćeni srpski političari u oba smjera javnog političkog djelovanja u Banskoj Hrvatskoj - vladajućem i oporbenom. U priloženom popisu za 1900. g. srpska je financijska elita stavljena u kontekst ostale financijske elite u Hrvatskoj, koja se u cjelini ovdje ipak nije moglo prikazati zaokruženo kao što je prikazana srpska.¹⁷ Valja napomenuti da ova analiza ne uključuje važne novčane zaklade unutar sustava crkveno-školske autonomije Srba u Hrvatskoj, jer ovi zavodi nisu registrirani u "Compassu" i drugim usporednim izvorima kojima sam se služila u ovoj analizi.

1.2.2. Ostali usporedni izvori: prednosti i nedostaci pri istraživanju srpske elite

Budući da je ovaj rad primarno nastao za potrebe istraživanja o ulozi srpske građanske i političke elite unutar vladajuće Narodne stranke za Khuenova banovanja, trebalo je kronološkim rezom ispitati prilike neposredno prije nastanka tog režima (1882.), za vrijeme njegova intenzivna uspostavljanja (sredinom 1880-ih godina) te u periodu njegove pune zrelosti (na samom kraju 19. st.). Odabir samog izvora, a i navedenih godišta "Compassa" (1882., 1886., 1888., 1900.) temeljila sam na saznanju da se u navedenim razdobljima mijenjao sastav i značaj srpske elite unutar sustava službene političke moći, odnosno na saznanju da je srpska elita bila najjača u trgovini i novčano-kreditnom poslovanju.

¹⁵ Opširnije o gospodarskoj podlozi Hrvatsko-srpske koalicije koja dolazi na vlast 1906. godine vidi: Gross, *Vladavina*, str. 23.-43.

¹⁶ Vidi: Ratko Kovačević, *Srpsko zemljoradničko zadrugarstvo na teritoriju Austro-Ugarske* (dalje: Kovačević, *SZZ*), *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u socijalističkoj republici Hrvatskoj*, Knjiga 2 (dalje: *ZR 2*), Zagreb, 1989.; Nikola L. Gaćeša, *Srpsko zadrugarstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od 1897. do 1918.*, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1* (dalje: *ZSH 1*), Beograd, 1989.; Ranka Gašić, *Organizacije kod Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Sremu, koje se pominju u zagrebačkom Srbobranu, u periodu od 1902. do 1914. godine* (dalje: Gašić, *Organizacije*), *ZSH 3*, Beograd, 1995.; Mate Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884.-1902.)* (dalje: Artuković, *Ideologija*), Zagreb, 1991., str. 50-55.

¹⁷ U donošenju podataka o čelnicima u nesrpskim novčanim zavodima za 1900. g. nisu korišteni svi dostupni podaci, kao u slučaju srpskih čelnika u srpskim i drugim zavodima, nego samo oni koji se donose u *Comp. 1900*. Donošenje meni svih poznatih i dostupnih podataka o čelništvima u novčanim zavodima na cjelovitom teritoriju Banske Hrvatske u 1900. g. bitno bi faktografski opteretilo ovaj rad, kao i mogućnost njegova objavljivanja, a ne bi bitno promijenilo saznanja o glavnoj temi istraživanja. Isto tako, podaci o srpskim čelnicima iz 1880-ih godina donose se samo prema bečkom izdanju *Compassa*, a moguća usporedba s *Ung. Comp.* ostaje zadatak budućeg istraživanja.

Kad je putem nedemokratskih parlamentarnih izbora u 1880-im godinama (1884. i 1887.) stvorio poslušnu parlamentarnu većinu, Khuen je to ponajviše uspio zbog sporazuma s čelnicima iz "Srpskog samostalnog kluba" (dalje: Srpski klub): obećao im je rješavanje najvažnijeg srpskog pitanja - narodno-crkvene i školske autonomije, a oni njemu podršku pri izborima i u Saboru, koja mu je nedostajala da bi imao sigurnu većinu. Pri kraju 1880-ih godina bilo je jasno da su Srbi narodnjaci za svoju lojalnost dobili znatno manje nego što su očekivali, a izvanredan taktičar Khuen u 1890-im godinama se više nije nužno morao osvrnuti na njihove zahtjeve. Na gospodarskom planu to je osobito došlo do izražaja pri osnivanju režijske "Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke", 1892. g., jer u njoj važnijih lojalnih Srba gotovo da i nije bilo. U čelništvu te banke bio je samo Svetislav äumanović, no, on je zapravo bio opredijeljen za oporbenu Srpsku samostalnu stranku (vidi bilj. br. 179.) Stoga je fenomen "Khuenovih Srba" - članova Srpskog kluba - imao sporedno, statičko značenje u političkoj "dinamici" 1890-ih godina, kad bitnu ulogu u srpskoj političkoj i nepolitičkoj javnosti počinju preuzimati pripadnici Srpske samostalne stranke (dalje: samostalci). Oni su krenuli u ostvarenje zamišljenih nacionalnih ciljeva jedinom dostupnim putem - ekonomskim. Činjenica da Khuen nije provodio politički pritisak na srpsko poduzetničko građanstvo, kao što ga je provodio na hrvatsku gospodarsku elitu, mahom oporbenog opredjeljenja, nije zanemariva u razmatranju "booma" srpskih novčanika i drugih gospodarskih organizacija na prijelazu 19. u 20. st. Isto tako, nije zanemariva ni činjenica da u tom "boomu" zajedno sudjeluju Srbi svih političkih boja, kako to pokazuje ovo istraživanje.¹⁸

Važno je naglasiti da su gospodarstvenici u novčanim zavodima tvorili tek jedan, ali dosta važan socijalni segment gospodarske strukture upravo zbog čestog poklapanja s ljudstvom u strukturi političke elite. Stoga je cilj ove analize dati prilog poznavanju uže društvene grupe, samog vrha srpske političke i gospodarske elite, te odrediti koliko se politička elita poklapala s najvažnijim segmentom domaće gospodarske elite u vrijeme Khuenova režima, koji je u suvremenim izvorima, ali i historijskoj literaturi označen kao naklonjen Srbima.¹⁹

¹⁸ Dolaskom u Hrvatsku na mjesto bana, Khuen se, kao ambiciozan dualistički emisar, no, bez ikakva političkog zaleđa u hrvatskoj sredini, morao osloniti na neku neutralnu političku grupu. Takva su grupa kao politički novum bili srpski zastupnici iz Krajine, koji u zajednici sa starim Srbima narodnjacima praktičnog opredjeljenja počinju od kraja 1883. tvoriti parlamentarni Srpski samostalan klub (dalje: Srpski klub). Usporedi: Martin Polić, Ban Dragutin grof Khuen-Hederváry i njegovo doba (dalje: Polić, Ban), Zagreb, 1901., te članke o parlamentarnim izborima 1883. i 1884. u *Pozoru*, *Sriemskom Hrvatu* (dalje: *SH*), *Srbobranu* i *Narodnim novinama* (dalje: *NN*). O svemu ostalom navedenom vidi: Vasilije Krestić, Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji (dalje: Krestić, *PPK*), Istorija srpskog naroda, VI/1, Beograd, 1983., str. 427.-430., 394.-399.; *PHN*, str. 158.; Mirjana Gross, Osnovni problemi pravaške politike 1878-87. (dalje: Gross, *Osnovni problemi*), *HZ*, 1962., Zagreb, 1963., str. 95.; Rene Lovrenčić, Geneza politike novog kursa (dalje: Lovrenčić, *Geneza*), Zagreb, 1972., str. 89., 90.-91.

¹⁹ U onodobnoj hrvatskoj publicistici možda su najpoznatije Supilove kritičke ocjene o favoriziranosti Khuenovih Srba. Vidi: Frano Supilo, Politika u Hrvatskoj, Zagreb, 1953. U historiografiji se uz ocjene o naklonjenosti Khuenova režima prema Srbima najčešće javljaju i ocjene koje ističu korist koju su lojalni Srbi imali na gospodarskom polju: Vaso Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918., Zagreb, 1958., str. 724.; *PHN*, str. 132-133., 134., 158.-9.; Gross, *Osnovni problemi*, str. 94.-95.; Lovrenčić, *Geneza*, str. 90.-91.; Krestić, *PPK*, str. 391., 394.; isti, Iz istorije Srba i srpsko-hrvatskih odnosa, Beograd, 1994., str. 177., 179.; isti, History of the Serbs in Croatia and Slavonia 1848-1914. (dalje: Krestić, *History*), Belgrade, 1997., str. 303., 305., 321., 324.; Artuković, *Ideologija*, str. 73.; isti, Srpski glas (1882.-1883.) Prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj (dalje: Artuković, *Srpski glas*), *Povijesni prilozi*, 15., Zagreb, 1996., str. 140., 146.; Charles Jelavich, Južnoslavenski nacionalizmi, Zagreb, 1992., str. 36.

Zbog dugotrajnosti izlaženja "Compassa" se u ovom istraživanju nametnuo kao prvo-razredan i rijedak izvor za dijakrono uspoređivanje strukture čelnih ljudi u 1880-im godinama u Hrvatskoj.²⁰ Osim toga, "Compass" omogućuje uvid u ono što prešućuje službeni diskurs "Imenika dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije" (dalje: "Imenik"), koji je od 1894. godine izdavala hrvatska vlada. To su, dakako, podaci o područjima banske Hrvatske, koja su zbog nacionalnih interesa drugog vladajućeg naroda u Monarhiji - Madara - u upravno-teritorijalnoj razdiobi odcijepljena od Hrvatske: Rijeka kao "zasebno tijelo", te Međimurje kao sastavni dio zaladske županije u Ugarskoj. Podaci o Rijeci mogu se naći i u "HK 1900.", ali to nije slučaj i s Međimurjem. Stoga popis za 1900. g., koji prilažem u drugom dijelu ovog rada, zaokruženo prikazuje sve podatke iz istogodišnjeg "Compassa" o čelništvu novčanih zavoda na cijelom području Banske Hrvatske. Pod cijelim područjem Banske Hrvatske, dakle, podrazumijevat ću u daljnjem tekstu Bansku Hrvatsku s Rijekom i Međimurjem. "Compass" zapravo omogućuje uvid u podatke za cijeli hrvatski nacionalni teritorij, jer se on tada nalazio unutar granica dvojne Monarhije, no, u tako zamršnu analizu ovom se prilikom neću upuštati.

Za razliku od "Imenika", u stranim se i domaćim "Kompasima", kao specijaliziranim financijskim imenicima, nalaze i brojevi pokazatelji o poslovanju pojedinog zavoda, što omogućava njegovo precizno smještanje na ljestvicu ekonomske moći tadašnjeg financijskog tržišta. Postoji još jedna njihova "sitna" prednost pred "Imenikom": donošenje prikupljenih podataka iz Hrvatske na jeziku i pismu poslovanja dotičnog zavoda, odnosno navođenje jezika protokolacije zavoda. Pri tome mi je referiranje zavoda na srpskoj cirilici, ili pak navođenje protokolacije na srpskom jeziku, znatno pomoglo u njegovu etničkom svrstavanju.

"Imenik" se, pak, pokazao mnogo iscrpnijim izvorom u proučavanju samog sastava čelnih ljudi u novčanim zavodima, osobito pri utvrđivanju udjela državnih činovnika Srba u njima. Isto tako, "Imenik, 1900." bilježi i veći broj srpskih zavoda nego što je moguće naći u "Compassu, 1900.", ili "HK, 1900.". "Imenik" ih bilježi čak sedamnaest više nego "Compass", mahom štednih i pripomoćnih društava, jer tu vrstu zavoda za 1900. g. "Compass" uopće ne donosi! A upravo na području zadružnog organiziranja (što uključuje štedna i pripomoćna društva) na početku 20. st. dolazi do bitnog porasta broja srpskih zavoda. Stoga sam morala podatke o srpskim čelnicima i novčanim zavodima u popisu za 1900. g. dopuniti podacima iz "Imenika, 1900." ali i "HK, 1900.", pogodnima za sinkronu usporednu analizu. "Imenik, 1900." dopunski je izvor za podatke o srpskim čelnicima i činovnicima u svim zavodima, a ne samo srpskim, pa se i sveukupni broj činovništva (Y) u zavodima s dopunskim podacima donosi prema "Imeniku, 1900.". Prema požoškom "HK" donosim dopune za srpske zavode koji se ne spominju niti u "Compassu" niti u "Imeniku, 1900.". U tom smislu "HK" i "Imenik" postaju drugi osnovni izvori ovoga rada.

Budući da su iz praktičnih razloga dopune napravljene samo za srpske čelnike i srpske zavode,²¹ stvoren je privid o njihovu nesrazmjernu udjelu u prikazanom broju zavoda. Taj nerazmjer nastojim ispraviti grafičkim prikazima u "Prilogu II.", koji pokazuju udio srpskog stanovništva i srpskih novčanih zavoda prema ukupnom broju stanovništva i novčanih zavoda u pojedinoj županiji Banske Hrvatske. U tim prikazima nisu

²⁰ Koliko mi je poznato, osim domaćeg *Imenika* koji izlazi tek od 1894. g., za ranije razdoblje ne postoji domaći imenik s podacima o čelnicima u javnim novčanim zavodima. Od stranih izvora može se koristiti jedino još *Ung. Comp.*, što ja ovom prilikom nisam učinila.

²¹ Vidi bilješku br. 17.

obuhvaćeni Rijeka i Međimurje, jer nisam raspolagala s podacima o udjelu srpskog stanovništva na tom području.

Da bi se dobila dva osnovna elementa analize - etnička (srpska) i stranačka (formalna) pripadnost - trebalo je za niz pukih imena iz Compassova i Imenikova registra usporediti s podacima iz mnoštva drugih izvora, osobito srpske provenijencije, koje i nije moguće sve ovdje navesti. Zato ću u prvom redu spomenuti srpske stranačke listove *Srbobran*²² i *Zastavu*²³, kao i hrvatske listove *Pozor (Obzor)*, *Hrvatsku (Hrvatsko pravo)*, *Narodne novine*²⁴ i *Sriemski Hrvat* te korespondenciju i ostalu građu iz arhiva u Zagrebu, Novom Sadu, Beču, Budimpešti i Beogradu, koju je 1995. g. u dvije knjige pod naslovom *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)* objavio Vasilije Krešić. Svi ovi navedeni izvori obrađeni su djelomično, tj. ciljano u rasponu od dvadesetak godina. Isto tako, da bi se utvrdilo što točniji broj srpskih novčanih zavoda u 1900., trebalo je usporedno uz nepotpune strane i domaće kompase, te *Imenik*, koristiti i shematizam srpske mitropolije iz 1910.²⁵

2. Popis - prijedlog baze podataka za socijalno-historijske analize

2.1. O unutrašnjoj opremi popisa: kriteriji etničkog i političkog svrstavanja

2.1.1. Etnička pripadnost

Prvi kriterij svrstavanja preuzela sam iz osnovnih izvora. Nominalno srpski zavodi ili oni koji se referiraju na srpskoj ćirilici (u bečkim izdanjima, ali i u HK, 1913.-4.), ili pak oni koji su označeni kao protokolirani na srpskom jeziku (u bečkim *Compassima* i HK, 1900.) nisu nužno imali sve čelne činovnike Srbe. Ipak, čelništvo u srpskim zavodima u pravilu tvore Srbi. Nesrpska, najčešće strana prezimena²⁶ u tim zavodima uglavnom su pripadala višem činovništvu, tj. članovima upravnog ili nadzornog odbora. Određeni se manji broj zavoda niti nominalno niti jezično (nazivom na ćirilici i jezikom protokola) ne bilježi u osnovnim izvorima kao srpski, premda je vidljivo da su

²² Kao zagrebački list Srpske samostalne stranke, *Srbobran* (1884.-1882.) je angažirano pratio sva središnja zbivanja u razdoblju Khuenova banovanja, kako u vezi sa srpskom oporbom tako i sa srpskim predstavnicima režimske Narodne stranke, što mu uz vremensku podudarnost s navedenim režimom svakako priskrbljuje pridjev jednog od najiscrpnijih izvora u proučavanju prošle svakodnevnice Srba u Hrvatskoj u navedenom razdoblju. Više o listu: Artuković, *Ideologija*. Ovom se prilikom želim zahvaliti dr. sc. M. Artukoviću na ustupljenim kopijama velikog broja godišta lista *Srbobran*, koje su mi znatno olakšale istraživanje ove teme.

²³ Novosadska je *Zastava* u kraćem razdoblju (travanj 1884. - siječanj 1885.) bila glasilo ugarskih i hrvatskih notabiliteta, tj. predstavnika prorežimske srpske elite, pa mi je uz *Narodne novine* poslužila kao službeni izvor u analizi saborskih izbora u Hrvatskoj 1884. godine.

²⁴ Budući da Khuenovi Srbi, kao članovi zasebnog parlamentarnog kluba, nisu uspjeli trajnije izdavati i zasebno stranačko glasilo, imali su cijelo vrijeme svoje glasilo u stranačkom listu Narodne stranke - *Narodnim novinama*.

²⁵ Mata Kosovac, Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka po podacima od 1905. godine, Karlovci, 1910. (dalje: *SPM*)

²⁶ Budući da je prijevod imena i prezimena preuzet iz domaćeg *Imenika*, u kojem je česta praksa donošenja osobnih imena u kroatiziranoj inačici (npr. umjesto Johann ili Jovan Ivan), nisam mogla utvrditi kad je slovo o novodoseljenim strancima, a kad o onima već dulje domiciliranim u Hrvatskoj, tj. pohrvaćenima.

to bili po većinskom sastavu referiranih čelnih ljudi. Pri njihovom svrstavanju u srpske zavoda pomogli su mi i izvori i literatura.²⁷

Sljedeći je kriterij vjerska pripadnost. Izjednačavanje pravoslavaca sa Srbima u Hrvatskoj u razdoblju potkraj 19. st. opravdano je ako se zna da je do tada napredovala srbizacija etnički raznorodnog pravoslavnog pučanstva unutar autonomnog tijela Srpske pravoslavne crkve. No, neke najpoznatije iznimke, poput Nikole pl. Tomašića ili Stjepana pl. Miletića, koliko potvrđuju ovo pravilo, toliko i upozoravaju da se upravo unutar društvene elite (ovdje je konkretno slovo o plemstvu) osjećaj narodnog identiteta opirao ukalupljenim etnokonfesionalnim određenjima.²⁸ Dakako, kriterij pripadnosti nekoj srpskoj stranci - na Srpskom narodno-crkvenom ili u Hrvatskom saboru mnogo je pouzdaniji jer govori o osobnom osjećaju pripadnosti i opredjeljenju pojedinca.

2.1.2. Stranačka pripadnost

Da bi se utvrdila stranačka pripadnost srpske elite režimskoj Narodnoj stranci, tj. saborskom Srpskom klubu, oporbenom Centrumu ili jednoj od tri oporbene srpske stranke, od kojih su samo dvije imale pravu stranačku organizaciju na tlu Hrvatske u ovom razdoblju²⁹, trebalo je istražiti niz izvora političke provenijencije u relativno širokom vremenskom rasponu. To je bio posebno težak posao za Khuenove Srbe, jer ne postoji u dosadašnjoj historiografskoj literaturi ciljano istraživanje ove lojalne političke grupe. Također je važno napomenuti da sam pri stranačkom svrstavanju uzela u obzir i formalnu (stranačku) i neformalnu (lojalnu/simpatizersku) pripadnost dotičnoj stranci.

Za Narodnu je stranku ta neformalna pripadnost obuhvatila sve zavisne, državne činovnike jer su pri javnom glasovanju na parlamentarnim izborima svoj glas morali dati kandidatu vladine, tj. Narodne stranke, čime su potvrđivali svoju lojalnost. Položaj zavisnosti državnih činovnika u osnovi je bio trostruk. Njihovo namještenje, plaća te mogući opoziv iz službe su izravno ovisili o vladi, tj. o državnim organima vlasti. U Hrvatskoj su to, općenito, zajedničke oblasti (hrvatsko-ugarske), zatim sva zemaljska tijela, te hrvatskoj vladi i njezinim odjelima podređena tijela i oblasti - političke (županije i kotarevi) te pravosudne (državna odvjetništva, sudbeni stolovi i kotarski sudovi). Državni činovnici za koje sam sa sigurnošću utvrdila da su s kraja 19. st. imali zavisan status od vlade, a koji se javljaju među popisanim čelnicima novčanih zavoda, jesu i liječnici kao članovi Zemaljskog zdravstvenog vijeća te kulturni vijećnici kao članovi Zemaljskog kulturnog vijeća. To su i svi suci te povjerenici javne sigurnosti jer su bili pod neposrednom nadležnošću vladina unutarnjeg odjela. Dakako, vlasti lojalnih činovnika bilo je mnogo i na području samouprave - u gradskim poglavarstvima te u upravnim (političkim) općinama, kao najmanjim i najbrojnim jedinicama uprave. Međutim, ti činovnički položaji nisu automatski donosili zavisnost kao oni u županijskim i kotarskim oblastima pa ih nisam mogla uzeti kao siguran pokazatelj lojalnosti. Jedini zavisni činovnici koje sam mogla utvrditi na području gradske i općinske samouprave jesu suci, povjerenici javne sigurnosti i liječnici. I učiteljstvo u školama predstavlja državne činovnike, no, njihovo je namještenje u prvom redu ovisilo o njihovoj

²⁷ Tu je najviše pomoći pružila Kosovčeva SPM (str. 1059.-1075.) te popis srpskih novčanih zavoda kod Gašić, *Organizacije* (str. 533.-536.), kao i nadopuna ovog popisa kod Krestića, *History* (str. 613.-616.).

²⁸ Plemići Nikola Tomašić i Stjepan Miletić po vjeri su pravoslavci, a po nacionalnom samorazumijevanju Hrvati: vidi bilj. br. 178. i 182.

²⁹ Srpska samostalna stranka od 1887., a Srpska narodna radikalna stranka (dalje: Radikalna stranka) od 1893. g.: Vidi Artuković, *Ideologija*, str. 37.-47.

stručnoj spremi, a ne političkoj podobnosti, pa niti ova služba nije mogla biti sigurni kriterij lojalnosti ili glasovanja za vladu na parlamentarnim izborima.³⁰

Kod oporbene Srpske samostalne stranke neformalna je pripadnost obuhvatila sve političare i čelnike novčanih zavoda koji su sudjelovali u njezinom ekonomskom organiziranju, i to kao članovi raznih gospodarskih zavoda koje su utemeljili i predvodili čelnici ove stranke. Tu je u prvom redu slovo o Srpskoj banci u Zagrebu (osnov. 1895.) te o gospodarskom društvu Privrednik i Savezu srpskih zemljoradničkih zadruga, koji su osnovani dvije godine kasnije u istom gradu.

Formalnu stranačku pripadnost uglavnom sam istražila putem analize izborne propagande u već navedenom političko-stranačkom tisku, kako prilikom parlamentarnih izbora, tako i pri izborima za srpski autonomni, narodno-crkveni Sabor. Istražila sam djelomične političke izbore 1883., kad su se birali poslanici iz bivše Vojne krajine u Hrvatski sabor, zatim parlamentarne izbore iz 1884., 1887. te 1901. Stvaranje oporbeneog kluba Saborskog središta, tj. Centruma u Hrvatskom saboru 1885. vezano je uz djelatnost nekoliko najpoznatijih Khuenovih Srba. Najviše podataka o sudjelovanje srpske financijske elite u Centrumu našla sam u hrvatskom i srpskom stranačkom tisku. Isto tako, istražila sam sve izbore i izbornu propagandu za Srpski narodno-crkveni sabor u dvadesetogodišnjem razdoblju koje obuhvaća analiza, dakle, 1885., 1890., 1897. i 1902. godine. Pri tome valja naglasiti da je stranački raspored na autonomnom Saboru znatno odgovarao stranačkom rasporedu snaga u političkoj javnosti. Režimski Srbi na autonomnom su Saboru bili u zajednici s klerikalima, a njima su bile suprotstavljene oporbene, narodne stranke. To su Srpska samostalna stranka (samostalci), Srpska narodna radikalna stranka (dalje: Radikalna stranka) i Srpska narodna slobodoumna stranka (dalje: Liberalna stranka). Iako se radikali i liberali formalno stranački razdvajaju 1887., oni već od 1885. godine imaju zasebne stranačke organe - Zastavu i Branik.³¹ Stoga se i među popisanim čelnicima javljaju pripadnici tih dviju različitih političkih grupacija prije 1887. godine. Vidljivo je da se navedeni izbori, kao ključni izvor podataka o formalnoj stranačkoj pripadnosti, vremenski podudaraju s godinama popisa čelnih činovnika u novčanim zavodima, što moguće pogreške u njihovom političkom svrstavanju svodi na najmanju moguću mjeru.

Nasuprot formalne ili lojalne opredijeljenosti za vladajuću Narodnu stranku u službenom javnom diskursu, zasigurno se dio državnih činovnika u autonomnom diskursu radije opredjeljivao za neku od narodnih stranaka jer je na tim izborima pritisak vlasti bio ipak manji. U tom je smislu uvid u stranačku pripadnost čelnika novčanih zavoda na autonomnom Saboru pouzdaniji kriterij njihove stvarne političke opredijeljenosti. Isto tako, polujavni i privatni politički diskurs (ovdje obuhvaćen isključivo istraživanjem objavljene korespondencije) daje mnogo bolji uvid u stvarnu političku opredijeljenost pojedinih čelnika u novčanim zavodima.

³⁰ O upravi i državnim činovnicima u Hrvatskoj vidi: Fran Vrbanić, Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od god. 1861. do najnovijega vremena, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti", knjiga XCIV., Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridički, Zagreb, 1889., str. 58.-60., 68.-80., 89.-112; Isto, knjiga CI., Zagreb, 1890., str. 1.-9., Isto, knjiga CXIV., Zagreb, 1893., str. 2.-5., 56.; Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb, 1985., str. 283.-290., 295., 308.-309., 319.-320.; Božena Vranješ-Šoljan, županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, 1996., str. 101.-111. Ovom se prilikom želim zahvaliti prof. dr. sc. Boženi Vranješ-Šoljan na stručnim savjetima u vezi s upravom i državnim činovnicima u Hrvatskoj.

³¹ Suvremenici su upotrebljavali skraćene nazive stranaka - Radikalna stranka i Liberalna stranka - što se prihvatilo i u historiografskom diskursu. O svemu navedenom: Lazar Rakić, Radikalna stranka u Vojvodini (do početka XX veka), Novi Sad, 1975., str. 193.-218.

2.2. Popis čelnih ljudi u novčanim zavodima banske Hrvatske 1900. god. Poseban osvrt na udio srpske elite i njezinih zavoda 1882.-1900.³²

LEGENDA	
*	srpska pripadnost zavoda ili pojedinca
(?)	moguća srpska pripadnost pojedinca
(NS)	pripadnost Narodnoj stranci
(SSS)	pripadnost Srpskoj samostalnoj stranci
(RS)	pripadnost Radikalnoj stranci
(LS)	pripadnost Liberalnoj stranci
(C)	pripadnost "Centrumu"
(NS/SSS)	formalna pripadnost NS-i i neformalna pripadnost SSS-i
(NS/RS)	formalna pripadnost NS-i i neformalna pripadnost RS-i
(NS/LS)	formalna pripadnost NS-i i neformalna pripadnost LS-i
US = (X/Y)	
US	udio Srba u pojedinom zavodu
X	broj srpskih činovnika
Y	sveukupni broj činovnika

³² Potrebno je nešto reći i o vanjskoj opremi popisa. Ponajprije, novčani zavodi u popisu nisu razvrstani prema podjeli iz osnovnih izvora - *Comp.* i *Imenika* - nego prema načinu poslovanja, koji je u bankama i štedionicama u ovom razdoblju istovjetan. (Na ovoj se informaciji zahvaljujem prof. dr. sc. Miri Kolar-Dimitrijević). Zanimljivo je da, za razliku od spomenutih osnovnih izvora, *Ung. Comp.* i *HK* donose zavode prema načinu poslovanja, tj. zajedno banke i štedionice, a posebno zadruge, odnosno štedna i pripomoćna društva. Novčani su zavodi prikazani na cijelom području Banske Hrvatske, dakle, uključujući Rijeku i Međimurje.

Cjeloviti se popis donosi samo za 1900. godinu i uključuje sva čelništva koja se referiraju u novčanim zavodima u osnovnom izvoru - *Comp.* Za sve je srpske zavode sastav čelništva u 1900. godini nadopunjen ili potpuno napravljen prema podacima iz *Imenika*, 1900. i *HK*, 1900.-1903." Za 1882., 1886. te 1888. godinu donose se samo usporedni podaci o činovnicima Srbima iz bečkog imenika. Pri tome se nadam da su neizbježne greške u etničkom svrstavanju srpskih činovnika minimalne. Zbog veće preglednosti zavodi se donose prema gradovima i mjestima u kojima su se nalazili, abecednim redom, no, na rezultate istraživanja osvrćem se unutar korisnijeg analitičkog parametra - podjele na županije. Nesrazmjerno prikazivanje broja zavoda u popisu, u kojem su zbog istraživanja srpske elite prednost dobili srpski zavodi, dovedeno je u pravi srazmjer unutar županija, u *Prilogu II*.

Treba napomenuti da cjeloviti popis iz 1900. referira manji broj zavoda nego osnovni izvor, stoga što u izvoru nedostaju za neke zavode podaci o čelništvu. Nakon naziva zavoda u zagradi se donosi godina njegova osnutka. Podaci o čelništvu u zavodima nisu ujednačeni, nego su doslovno preuzeti brojem i redom kojim se navode u izvoru. Ujednačena su osobna imena. Sva su imena prevedena s njemačkog, uglavnom prema *Imeniku*, te *HK*, osim imena iz Međimurja, kojih u *Imeniku* i *HK* nema. Prijevodi pojedinih srpskih imena moja su rekonstrukcija označena uglavnom zagradom ili prokomentirana u bilješki. Plemičke i akademske titule iz izvora također se donose u prijevodu, u skladu s onodobnim jezičnim diskursom u Hrvatskoj, uostalom kao i gospodarsko-pravni izrazi, tj. činovničke funkcije u zavodima.

1. **BJELOVARSKA ŠTEDIONICA (1872.)**

Godina:	1900.
US:	(1/3)
Predsjednik:	*Filip Omčikus (NS/SSS) ³³
Ravnatelj:	Ivan Dörwald
Knjigovođa:	Boško Breberin ³⁴

2. **BJELOVARSKA ŽUPANIJSKA ŠTEDIONA (1895.)³⁵**

Godina:	1900.
US:	(2/12)
Ravnateljstvo:	*Milan Bakić (SSS) ³⁶
Član Nadzornog vijeća:	*Nikola Balota (SSS) ³⁷

ČAKOVEC

3. **POKRAJINSKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1895.)**

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Upravljujući ravnatelj:	Ed. Benedict
Podravnatelj:	Ant. Cvetkovics
Knjigovođa:	Eugen Fejer

4. **MEĐIMURSKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1881.)**

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Ravnatelj:	Sigm. Szakonyi
Podravnatelj:	V. Morandini
Knjigovođa:	Sigm. Baumann

³³ Filip Omčikus javlja se kao kandidat provladine "klerikalne" stranke na izborima za autonomni Sabor 1897. g., no, kao predsjednik nadzornog odbora *Srpske banke u Zagrebu* usko je surađivao i sa srpskim samostalcima: *Srbobran*, br. 68., 1897., Izbori za narodno-crkveni sabor; *Imenik*, 1900., str. 358. Bio je član gradskog zastupstva Bjelovara te vanjski komorski vijećnik u Bjelovaru Trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu: *Imenik*, 1900., str. 117., 314.

³⁴ U *Comp.* stoji Breherin (sic!). Ispravljeno prema *Imenik*, 1902., str. 383.

³⁵ Prema *Imeniku*, 1900.

³⁶ Ovaj trgovac iz Bjelovara bio je samostalski kandidat na izborima za autonomni Sabor 1902. g.: *Srbobran*, br. 95, 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

³⁷ Bio je i u upravnom odboru samostalske Srpske štamparije u Zagrebu: Gordana Krivokapić, *Srpska narodna samostalna stranka u Hrvatskoj 1903.-1914. godine*, Beograd, 1984. (primjerak neobjavljenog magistarskog rada iz fonda Srpskog kulturnog društva Prosvjeta u Zagrebu), tekst pod bilj. br. 8.

5. ČAKOVEČKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1872.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Ravnatelj:	Anton Szeiverth
Podravnatelj:	Sam. Hirschmann
Knjigovoda:	Max Weisz

DALJ

6. *DALJSKA ŠTEDIONICA (1891.³⁸)

Godina:	1900. ³⁹
US:	(7/13)
Predsjednik Ravnateljstva:	*Jovan Milanković (SSS) ⁴⁰
Potpredsjednik:	*Panta Maslarić (RS) ⁴¹
Ravnatelj:	Josip Skiva
Upravni odbor:	*Ćira Radotić Alois Französi Franz Schulz Heinrich Berger Josef Skiva
Nadzorni odbor:	*Petar Milić *Đoko Dević Stefan Kubik
Knjigovoda:	*Milan Bozić
Blagajnik:	Josip Skiva
Činovnici:	Mihael Wittner *Toša Popović (RS) ⁴²

³⁸ SPM (str. 1064.) navodi Daljsku štedionicu kao srpski zavod koji je osnovan 1897. g. U pregledanim se *Imenicima*, 1894., 1900. i 1902. ova štedionica uopće ne navodi, nego se navodi Opće štedno i pripomoćno društvo u Dalju, u kojem Srbi činovnici, u cijelom navedenom razdoblju, tvore polovicu prikazanog čelništva. Svakao treba naglasiti da je istovjetan velik dio činovništva kojeg spomenuti različiti izvori navode za Daljsku štedionicu i Opće štedno i pripomoćno društvo u Dalju. Od Srba su to Jovan Milanković, Panta Maslarić, Ćira Radotić i Đuro (Đoka) Dević. Ta činjenica upućuje na zaključak da je riječ o jednom te istom zavodu. HK, 1900. navodi ovaj zavod kao srpski, poput Kosovca, a kao godinu osnutka bilježi 1894.

³⁹ Nadopuna prema HK, 1900.

⁴⁰ Usp. Vasilije D. Krestić, *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)*, knjiga II, 1884.-1914. (dalje: *Grada*, 2.), Beograd, 1995., str. 407.

⁴¹ Krestić, *Grada*, 2., str. 407.-408.

⁴² Isto, str. 408.

DARUVAR

7. DARUVARSKA ŠTEDIONA (1888.)⁴³

Godina:	1900.
US:	(1/11)
Ravnatelj:	dr. Ilija Hirschenstein
Član Ravnateljstva:	*Kosta Jovanović ⁴⁴
Knjigovoda:	Vjekoslav Šandor

8. DIONIČARSKA PUČKA ŠTEDIONICA U DARUVARU (1897.)⁴⁵

Godina:	1900.
US:	(2/13)
Predsjednik Ravnateljstva:	Dragutin Pollak
Potpredsjednik Ravnateljstva:	*Mile Dragičević
Članovi Ravnateljstva:	- - *Svetozar Dragičević
Knjigovoda:	Ivan Linhardt

DUGO SELO

9. PUČKA ŠTEDIONICA, DIONIČARSKO DRUŠTVO (1897.)⁴⁶

Godina:	1900.
US:	(1/15)
Član Nadzornog vijeća:	*Jovan Vojnović (NS) ⁴⁷

ĐURĐEVAC

10. BANKA ZA PODRAVINU DIONIČARSKO DRUŠTVO U ĐURĐEVCU (1897.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Predstojnik Ravnateljstva:	Tomo Brumec
Zamjenik predstojnika Ravnateljstva:	Josip Zrelec
Knjigovoda:	Josip Fišer

⁴³ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.”

⁴⁴ Član *Srpske banke u Zagrebu*, inače posjednik iz Daruvara.: *Imenik*, 1900., str. 296.

⁴⁵ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

⁴⁶ Prema *Imeniku*, 1900.

⁴⁷ Kotarski predstojnik u Dugom selu: *Imenik*, 1900., str. 51.

ERDEVİK

11. ERDEVIČKA ŠTEDIONICA (1885.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Ravnatelj:	Simon Rosenberg
Knjigovođa:	Stjepan Weiss
Blagajnik:	Martin Lang

12. *SRPSKA ŠTEDIONICA DEONIČARSKO DRUŠTVO U ERDEVIKU (1895.⁴⁸)

Godina:	1900. ⁴⁹
US:	(16/18)
Ravnatelj:	*Stevan Mojić (NS) ⁵⁰
Zamjenik:	*Petar Aranicki (SSS) ⁵¹
Članovi Ravnateljstva:	- - *Ignjat Babić *Stevan Bogdanović *Stevan Čirić *Aleksandar Marinović *Mladen Nedić *Boža Gruić *Petar Širadović Antun Vujanić (?) *Ilija Vučetić
Članovi Nadzornog odbora:	*dr. Dragutin Grčić (NS/SSS) ⁵² Petar Mijatović (?) *Đorđe Petrović *Nikola Petrović (NS/LS) ⁵³ *Pavle Tanjurđić
Knjigovođa:	*Vasa Stojnić
Blagajnik:	*Gruja Branovački

⁴⁸ U *Comp.* se ne navodi godina osnutka, a *SPM* piše da je zavod kao zadruga osnovan 1895. te da je 1899. postao dioničarsko društvo.

⁴⁹ Nadopunjeno *Imenikom*, 1900.

⁵⁰ Načelnik i mjestni sudac u Erdeviku: *Imenik*, 1900., str. 95.

⁵¹ *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

⁵² Vidi bilj. br. 152.-154. i 192.

⁵³ Prema Kazalu *Imenika*, 1902. slovo je o čelniku iz staropazovačkih zavoda. Vidi bilj. br. 142. i 204., te 298.

GLINA

13. ŠTEDIONICA ZA BANOVINU (DIONIČARSKO DRUŠTVO) U GLINI (1898.)⁵⁴

Godina:	1900.
US:	(3/10)
Predsjedništvo:	*Konstantin Sliepčević (NS) ⁵⁵
Članovi:	*Gašo Dević (NS) ⁵⁶ *Stevo Ivančević (NS) ⁵⁷

GOLUBINCI

14. *GOLUBINAČKA ŠTEDIONICA (1885.)⁵⁸

Godina:	1900.
US:	(12/16)
Ravnatelj:	*Božidar ⁵⁹ Stanković
Zamjenik ravnatelja:	*Jovan K. Jovanović
Članovi Upravnog odbora:	Pavle Bošković (?) Davorin Prstec *Živan Staić *Miloš Stanković *Sima Stanković *Svetozar Kostić *S. S. Nikolajević
Zamjenik:	Andrija Žarković (?)
Članovi Nadzornog odbora:	*dr. Aleksandar Nikolajević (NS) ⁶⁰ *Kosta Nikolić Antun Muha
Knjigovoda:	*Nika Toporašević
Vježbenik:	*Iša Stanković
Kancelist:	*Mita Stojković

⁵⁴ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.”

⁵⁵ Trgovac iz Gline koji je na Saboru 1887.-1892. zastupnik i član Narodne stranke. Pretpostavila sam da je i 1900. g. bio režimski opredijeljen, premda ga nema u hrvatskoj sabornici: *Imenik* ovjеровljenih članovah sabora i odbori sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije g. 1887.-1892. (dalje: *Imenik ovjеровljenih*, 1887.-1892.”), Zagreb, 1889.; *Imenik ovjеровljenih*, 1892.-1897.; *Imenik*, 1900.”

⁵⁶ Saborski bilježnik i zastupnik Narodne stranke za Vrginmost: *Imenik*, 1900.”: str. 5. i *Imenik*, 1902., str. 3.

⁵⁷ *Srbobran*, br. 91., 1902., Izborni pokret za srpski narodno-crkveni sabor.

⁵⁸ Tabela je rađena prema *Imeniku*, 1900. te nadopunjena prema *HK*, 1900., a god. osnutka prema *SPM. HK*, 1900. navodi naslov Golubinačka štedionica dioničko društvo, a kao godinu osnutka 1896.

⁵⁹ U *HK*, 1900. stoji Izidor Stanković: isto, str. 106.

⁶⁰ Bio je izvanredan član Zemaljskog zdravstvenog vijeća te kotarski liječnik u Novoj Gradišci: *Imenik*, 1900., str. 40. i 63.

GOSPIĆ**15. PRVA LIČKA ŠTEDIONICA U GOSPIĆU (1891.)**

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik Ravnateljstva:	Lovro Pavelić
Ravnatelj:	Vale Vouk
Knjigovoda:	Fran Sudec
Blagajnik:	Ivan Štimac

16. *SRPSKA ŠTEDIONICA U GOSPIĆU (1897.)

Godina:	1900.
US:	(18/18)
Predsjednik:	*Pejo Njegovan
Članovi Ravnateljstva:	*Milanko Borić *Mane Došen *Iso Došen *Peko Jerković (SSS) ⁶¹ *Kosta Kangrga *Nikola Korica *Đuro Medaković *Đuro Miščević (SSS) ⁶² *Nikola Omčikus od Udbinagrada *Kosta Ristović *Mile Trkulja (SSS) ⁶³ *Rade Cvijanović
Članovi:	*Stevo Obradović (SSS) ⁶⁴ *Mile Ognjenović *Mile Oklopdžija
Ravnatelj i blagajnik:	*Petar Panjković
Knjigovoda:	*Ilija Jarić ⁶⁵

⁶¹ Tabela je radena prema *Imeniku, 1900.* te je nadopunjena podacima iz *HK, 1900.*

⁶² *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

⁶³ *Srbobran*, br. 235., 1901., Telegrafske i telefonske vijesti Srbobranu. Izbori.

⁶⁴ Navodi se kao poslanik iz Gospića na listi oporbenih zastupnika srpskog autonomnog Sabora, zajedno sa samostalцем Pekom Jerkovićem, pa je vjerojatno bio samostalac: *Srbobran*, br. 195., 1901., Biračima za srpski narodni crkveni sabor u Trojednici..

⁶⁵ Član Središnjeg odbora Srpske samostalne stranke i vlasnik njezina lista *Srbina (1898.-1914.)* u Gospiću: Krestić, *Grada*, 2., str. 386.; Gašić, *Organizacije*, str. 537.

⁶⁶ *HK, 1900.* kao knjigovodu navodi Milana Dobrovića: isto, str. 40.

ILOK

17. ILOČKA DIONIČKA SREZKA ŠTEDIONICA (1880.)

Godina:	1882.	1886.	1888.
US:	(2/3)	(3/4)	(3/4)
Predsjednik:	-	*dr. Đorđe Bugarski (NS) ⁶⁷	*isti (NS)
Upravljujući ravnatelj:	*Pavle Arsenić (NS) ⁶⁸	*isti (NS/SSS)	*isti (NS/SSS)
Blagajnik:	*Đorđe Marković (NS) ⁶⁹	*isti (NS)	*isti (NS)

18. PRVA ILOČKA DIONIČKA ŠTEDIONICA (1892.)

Godina:	1900.
US:	(1/4)
Predsjednik:	Marko Šamšalović
Ravnatelj:	Innocenz Jakšić
Knjigovoda:	*Gavra Spaić
Blagajnik:	Stjepan Karlović

INDIJA

19. INDIJSKA ŠTEDIONICA (1885.⁷⁰)

Godina:	1888.
US:	(2/3)
Upravljujući ravnatelj:	*P[Petar]. Petrović ⁷¹
Knjigovoda:	*N. Ninković

⁶⁷ Zahvaljujem se gospodi Ružici Černi iz iločkog muzeja što me je uputila na literaturu o -orde Bugarskom. Jovan Kozobarić piše da je dr. -orde Bugarski, kraljevski javni bilježnik u Iloku, 1877. g. o svom trošku napravio daščani pod u iločkoj srpskoj pravoslavnoj crkvi na mjestu gdje stoje školska djeca. Godine 1881. isti je dao najviši novčani prilog (50 forinti) za gradnju novog mramornog križa ispred crkve. Dr. Đorđe Bugarski umro je 1892. g. u Zagrebu, a sahranjen je u Iloku: Jovan Kozobarić, Pravoslavna srpska parohija u Iloku krajem 1908. godine, Srijemski Karlovci, 1909., str. 51. i 70. Kao vladi lojalan srpski političar Đ notabilitet Đ spominje se 1881. g., a vjerojatno je to bio i 1886. te 1888. g.: Krestić, *History*, str. 308., bilj. br. 26.

⁶⁸ Pavle (Pavao, Paja) Arsenić od 1884. godine član je Srpskog kluba u Hrvatskom saboru, zapravo režimske Narodne stranke: usp. *Narodne novine, Pozor i Zastavu* od rujna 1884. g. i dalje. No, na izborima za autonomni srpski Sabor 1885. ovaj trgovac iz Iloka je nastupao kao član Miletićeve srpske slobodoumne stranke, tj. samostalac: *Srbobran*, br. 96., 1885., Iz erdevičkog sreza; Nedugo nakon smrti Paje Arsenića 1888., *Obzor* je pisao o velikoj pronevjeri u ovoj štedionici, kao posljedici zloupotrebi koje su si godinama na temelju lojalnosti dopuštali Paja i njegov sin Kosta Arsenić. Za ovu svojtu isti list ističe kako je imala glasilo *Srijemac*, kojeg je donedavno uređivao član Srpskog kluba Stevan Popović Vacki: *Obzor*, br. 134., 1888., Ilok, 7. lipnja.

⁶⁹ Godine 1887. zajedno s ravnateljem štedionice Pajom Arsenićem sudjelovao je u izbornoj borbi na strani vladine Narodne stranke, pa se može pretpostaviti da je i ranije bio lojalan vlasti, poput P. Arsenića: *Hrvatska*, br. 128, 1887., Izborna gibanje.

⁷⁰ Prema *Comp.* 1888. ovaj zavod osnovan je 1885., a protokoliran 1886.

⁷¹ To je zasigurno Petar Petrović iz *I. indijske zadruga za podpomaganje i štednju*.

KARLOVAC

20. KARLOVAČKA ŠTEDIONICA (1871.)⁷²

Godina:	1900.
US:	(2/11)
Predsjednik:	Franjo pl. Türk
Članovi Ravnateljstva:	*Gašo Dević (NS) ⁷³ *Dušan Sliepčević (NS) ⁷⁴
Ravnatelji:	J. L. Modrušan Dragutin Hermann
Knjigovoda:	Vjekoslav Dutzmann

21. PUČKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO U KARLOVCU (1895.)

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Predsjednik:	Vilim Reiner
Upravljajući ravnatelj:	Radoslav Prukner

KOPRIVNICA

22. GRADSKA ŠTEDIONICA (1872.)⁷⁵

Godina:	1900.
US:	(1/17)
Član Nadzornog odbora:	*Ljubomir Živković (SSS) ⁷⁶

23. HRVATSKA ŠTEDIONA DIONIČARSKO DRUŠTVO U KOPRIVNICI (1898.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Predsjednik:	Ivan N. Šćerbak ⁷⁷
Ravnatelj i blagajnik:	Friedrik Mihalinec
Knjigovoda:	Franjo Spies

⁷² Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

⁷³ Vidi bilj. br. 56. i 241.

⁷⁴ Narodnjački zastupnik Gline na Saboru: *Imenik*, 1900., str. 5.; *Srbobran* je na temelju njegova javnog nastupa u Saboru 1896. zaključio da svi klubaši - Srbi u Narodnoj stranci - zastupaju ideju političkog hrvatstva: *Srbobran*, br. 134., 1896., 'Zvijezde Srpskog Kluba'

⁷⁵ Prema *Imeniku*, 1900.

⁷⁶ Ovaj trgovac u Koprivnici bio je ujedno i njezin načelnik, a pripadao je Srpskoj samostalnoj stranci: *Imenik* 1900., str. 117.; Krestić, *Grada*, 2., str. 250.

⁷⁷ *Comp.* donosi äierbak (sic!). Ispravljeno prema *Imenik*, 1902., str. 388.

KORENICA

24. *SRPSKA ŠTEDIONICA (1898.⁷⁸)

Godina:	1900.
US:	(8/8)
Predsjednik:	*Stevan Kalember (SSS) ⁷⁹
Potpredsjednik:	*Pajo Tišma (SSS) ⁸⁰
Odbornici:	*Manojlo pl. Oklobdžija (SSS) ⁸¹ *Danilo Lužaić (NS) ⁸² *Mane Žigić *Stevo Žigić *Milivoj Čurčić (SSS) ⁸³ *Stevo Vukadinović (SSS) ⁸⁴

KOSTAJNICA

25. KOSTAJNIČKA ŠTEDIONICA (1882.)

Godina:	1900.
US:	(1/2)
Blagajnik i knjigovoda:	Jul. Ivanković
Kancelist:	*Pero Kodžić

⁷⁸ Prema SPM.; Krestić navodi kao god. osnutka 1899.: isti, *History*, str. 614.

⁷⁹ Član Centralnog odbora Srpske samostalne stranke od 1897.: Krestić, *Grada*, 2., str. 249., 351. itd.; član *Srpske banke u Zagrebu*.

⁸⁰ Godine 1906. Pajo Tišma izabran je za predsjednika Izvršnog odbora Srpske samostalne stranke za kotar Korenicu, a predsjednik štedionice Stevan Kalember izabran je za tajnika. Kao članovi izvršnog odbora navode se još trojica čelnika *Srpske štedionice*: Stevo Vukadinović, učitelj Čurčić (najvjerojatnije Milivoj Čurčić) te Manojlo pl. Oklobdžija, paroh iz Vrela: Krestić, *Grada*, 2., str. 566; Budući da su od kraja 90-tih g. 19. stoljeća srpski samostalci imali jak utjecaj u Korenici, dobrim dijelom i zbog Stevana Kalembera, člana centralnog odbora Srpske samostalne stranke, može se navedene čelnike štedionice držati neformalnim članovima samostalne struje i 1900.: usp. Krestić, *Grada*, 2., str. 235.

⁸¹ Prezime se ovog čelnika se na prijelomu 19. u 20. st. ispisivalo u bezbroj inačica pa se on prividno u *Imeniku* 1900. pojavljuje kao tri različite osobe (Oklopčija, Oklobdžija i Oklobžija). Bio je paroh u Vrelu, blagajnik u koreničkoj podružnici Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu, te podravnatelj srpske zadruge u Donjem Lapcu. O stranačkoj pripadnosti vidi: Krestić, *Grada*, 2., str. 566.-568. i prethodnu bilješku.

⁸² Bio je ravnajući učitelj pučke škole u Korenici i zemaljski kulturni vijećnik za ličko-krbavsku županiju: *Imenik*, 1900., str. 36., 155., 304., 331.

⁸³ Isto kao pod br. 80.

⁸⁴ Isto.

KRAPINA

26. I. ZAGORSKA ŠTEDIONICA U KRAPINI (1884.)

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik:	Ferd. pl. Sladović
Potpredsjednik:	Vatroslav Farkaš
Upravljajući ravnatelj:	Stjepan Kiepatch
Blagajnik:	Ferdo Fizir

KRIŽEVCI

27. DIONIČKA ŠTEDIONA U KRIŽEVCIMA (1872.)

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik:	dr. Josip pl. Vuščić
Potpredsjednik:	dr. Ognjan Oštrić
Upravljajući ravnatelj:	Marko Breyer
Tajnik i knjigovoda:	Stojan Car

LOVAS

28. LOVASKA ŠTEDIONICA (1891.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Upravljajući ravnatelj:	Josip Doriat
Knjigovoda:	Josip Erhardt
Blagajnik:	Mijo Hanak

LUDBREG

29. LUDBREŠKA ŠTEDIONICA (1892.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Predsjednik:	M. C. Ebenspanger
Ravnatelj:	Vilim Scheyer
Knjigovoda:	Franjo Klausz

NAŠICE

30. NAŠIČKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900.
US:	(1/2)	(1/2)	(1/2)	(0/4)
Predsjednik:	-	-	-	Ladislav grof Pejačević, Exc.
Potpredsjednik:	-	-	-	Franjo Schlegel
Upravljajući ravnatelj:	-	-	-	Franjo Peck
Tajnik:	-	*Petar Novaković	*isti	-
Blagajnik i knjigovoda:	*Petar Novaković	-	-	Jos. Filipek

NOVA GRADIŠKA

31. NOVOGRADIŠKA ŠTEDIONICA (1872.)⁸⁵

Godina:	1900.
US:	(2/16)
Ravnatelj:	Ivan Belcsak
Zamjenik ravnatelja:	*Jefto Antonović (NS) ⁸⁶
Član Ravnateljstva:	*Joco Korka
Knjigovoda:	Hinko Kadrnka
Blagajnik:	Dragutin Agić

32. PUČKA DIONIČKA ŠTEDIONA (1898.)

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Ravnatelj:	Ivan Zatluka
Knjigovođa:	Josip Schwarz

⁸⁵ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

⁸⁶ Na izborima 1884. taj je lokalni uglednik glasovao za vladu te radio protiv pravaške propagande u novogradiškom izbornom kotaru da bi omogućio kandidaturu podbanu Danilu Stankoviću. Pretpostavila sam da je i kasnije ostao lojalan vlasti: *Narodne Novine*, br. 217., 1884., Izbori za sabor.

NOVI BANOVC

33. ŠTEDIONICA U NOVIM BANOVCIMA KAO DIONIČKO DRUŠTVO (1898.)⁸⁷

Godina:	1900.
US:	(1/14)
Upravljaajući ravnatelj:	Adam Hoffmann ⁸⁸
Podravnatelj:	Nikola Harfman
Član Ravnateljstva:	*Gavro Pantelić
Knjigovoda i prokurist:	Hinko Schank

OGULIN

34. OGULINSKA ŠTEDIONICA (1876.)

Godina:	1900.
US:	(1/3)
Predsjednik Ravnateljstva:	*Simo Gomirac (SSS) ⁸⁹
Ravnatelj i blagajnik:	Josip Rendulić
Knjigovoda:	Roman Rittig

OSIJEK

35. OSJEČKA ŠTEDIONICA (1867.)

Godina:	1900.
US:	(1/15)
Predsjednik:	Ervin pl. Cseh
Upravljaajući ravnatelj:	Dragutin Mergenthaller
Član Ravnateljstva:	*Pajo Muačević
Knjigovoda:	Dragutin Nöthig
Blagajnik:	Stjepan Bertić
Pristav:	Franjo Broschan
Činovnik:	Viktor Ritteser

⁸⁷ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.

⁸⁸ U *Comp.* Harfmann (sic!). Ispravljeno prema: *Imenik*, 1902., str. 393.

⁸⁹ Ovaj trgovac iz Ogulina 1902. g. samostalski je kandidat za narodno-crkveni Sabor u otočkom srezu. Simo Gomirac ujedno je bio i član Upravnog odbora *Srpske banke u Zagrebu*. Vidi: *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

36. OSJEČKI GORNJOGRADSKI ZALOŽNI ZAVOD (1873.)

Godina:	1886.	1888.	1900.
US:	(2/4)	(2/4)	(0/3)
Predsjednik Upravnog vijeća:	*Pero Muačević	*isti	-
Upravljajući ravnatelj:	*Jovan Svirčević (NS)	*isti	Edmund Rosenkranz
Knjigovođa:	-	-	Nathan Schwarz
Blagajnik:	-	-	Sam. Bernfeld

37. SLAVONSKA ZEMALJSKA SREDOTOČNA ŠTEDIONICA (1872.)

Godina:	1900.
US:	(0/5)
Predsjednik:	dr. Ferdo Knop
Ravnatelj:	Jos. C. Prukner
Knjigovođa:	A. Kleinrath
Blagajnik:	B. Gratzl
Pristav:	Gust. Eisenbarth

OTOČAC

38. OTOČKA DIONIČKA ŠTEDIONICA (1898.)

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Ravnatelj:	Jure Žagar
Knjigovođa:	Josip Krsnik

PAKRAC

39. PAKRAČKA ŠTEDIONICA⁹⁰ (1873.)

Godina:	1886.	1888.	1900. ⁹¹
US:	(1/3)	(1/3)	(4/19)
Predsjednik:	-	-	dr. Andrija J. Gregorić
Ravnatelj:	-	-	Mathiae Hinko ⁹²
Upravni odbor:	-	-	*Đorđe Jagnjić (SSS) ⁹³ *dr. Petar Jovanović (NS) ⁹⁴ *Jovan V. Marković (SSS) ⁹⁵
Knjigovođa:	*Jovan Stanislavljević ⁹⁶	*isti ⁹⁷	*isti
Blagajnik:	-	-	Milan ⁹⁸ Kožar

PETRINJA

40. PETRINJSKA ŠTEDIONICA (1875.)

Godina:	1888.	1900. ⁹⁹
US:	(1/2)	(2/9)
Predsjednik:	-	Marko Ebenšpanger
Upravljajući ravnatelj:	-	Dragutin Hočevar
Članovi Ravnateljstva:	-	*Tošo Tomić *Joco Margetić
Knjigovođa:	*J. Kunić ¹⁰⁰	Dragutin pl. Šimončić

POŽEGA

41. I. POŽEŠKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1886.	1888.	1900.
US:	(1/2)	(1/2)	(0/4)
Predsjednik:	-	-	Slavko pl. Cuvaj- Ivanski
Ravnatelj:	*Spirid[Špiro]. Kušević ¹⁰¹	*isti	Colom. Hecht
Knjigovode:	-	-	Ad. Hofmann Bernardo B. Schwartz

⁹⁰ U Comp. iz 1882., 1886. i 1888. zavod se naziva *Pakračko-daruvarsko-kutinska okružna štedionica*.

⁹¹ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

⁹² U *Comp.* stoji Heinr. Mathiae (sic!). Ispravljeno prema *Imeniku*, 1902., str. 395.

⁹³ Član najužeg vodstva Srpske samostalne stranke, član *Srpske banke u Zagrebu* te srpskih kreditnih i štednih zadrugi u Pakracu i Okučanima.

⁹⁴ Kotarski liječnik u Pakracu: *Imenik*, 1900., str. 63.

⁹⁵ To je zasigurno Joca Marković, pakrački trgovac i samostalski poslanik na Srpskom narodno-crkvenom saboru 1897. te samostalski kandidat na političkim izborima 1901. g.: *Srbobran*, br. 230., 1901., Kandidati srpske samostalne stranke; Krestić, *Grada*, 2., str. 249.-251. Čini se da je kasnije postao radikal jer se u jednom službenom izvješću iz 1903. g. spominje kao sudionik povjerljivog sastanka kojeg su održale te godine pristalice Radikalne stranke u Pakracu: isto, str. 355.

⁹⁶ Prema usmenoj obavijesti dr. sc. Mate Artukovića.

⁹⁷ Stanislavjević (sic!).

⁹⁸ Prema *Imeniku*, 1900., str. 375.

⁹⁹ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

¹⁰⁰ Prema usmenoj obavijesti dr. sc. Ivice Goleca.

¹⁰¹ Najpoznatiji je član obitelji Kušević iz Požege bio Svetozar Kušević (1823.-1911.), koji je tijekom druge polovice 19. st. stekao austrijsko i ugarsko plemstvo. S. Kušević bio je narodnjak, a od stvaranja provladina saborskog Srpskog kluba jedan je od njegovih najistaknutijih predstavnika te jedno vrijeme i njegov predsjednik. Pretpostavljam da je navedeni ravnatelj Kušević pripadao istoj obitelji kao i Svetozar, te da je, shodno tome, dijelio s njim i isti osjećaj narodnog identiteta. No, ovom prilikom valja istaknuti grčko podrijetlo prezimena Kušević (na ovoj se informaciji zahvaljujem prof. dr. sc. Miri Kolar-Dimitrijević), a i činjenicu da su se mnoge grčke (pravoslavne) obitelji kao članice Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj do kraja 19. stoljeća srbizirale.

42. PUČKA DIONIČKA ŠTEDIONA U POŽEGI (1895.)¹⁰²

Godina:	1900.
US:	(1/20)
Predsjednik:	dr. Mijo Reiner
Potpredsjednik i ravnatelj:	Dragutin Lerman
Član Ravnateljstva:	*Stevo Mirković
Knjigovoda:	Ivan Schmidt

RIJEKA

43. KOMUNALNA ŠTEDIONICA U RIJECI (1858.)¹⁰¹

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik:	A. F. vitez Poschich
Ravnatelj:	Giuseppe di Antonio Blasich
Knjigovoda:	N. Derencin
Blagajnik:	A. Pluhars

44. PROMETNA BANKA, DIONIČARSKO DRUŠTVO (1898.)

Godina:	1900.
US:	(0/7)
Predsjednik Ravnateljstva:	Emerich Pekár
Članovi Ravnateljstva:	Albrecht Schober de Galgócz Max Neumann G. Blasich Rafael Freudenberg
Upravljujući ravnatelj:	Adolf Lévai
Prokurist:	Julius Blitz

¹⁰² Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

¹⁰³ Kao godinu osnutka HK, 1900. navodi 1895.!

45. PUČKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900.
US:	(1/2)	(1/3)	(1/3)	(1/3)
Predsjednik:				Peter Rack
Upravljajući ravnatelj:	*Albin Vasić	*isti	*isti	*isti
Knjigovođa:	-	-	-	Anton Descovich

46. RIJEČKA BANKA (1870.)

Godina:	1900.
US:	(0/5)
Predsjednik:	Carl Meynier
Potpredsjednik:	A. F. Poschich
Upravljajući ravnatelj:	F. B. Vallencich
Knjigovođa:	Enrico Cicuta
Blagajnik:	Joh. Molena

47. RIJEČKA VJERESIJSKA BANKA (1887.)

Godina:	1900.
US:	(0/6)
Ravnateljstvo:	Emil Ehrlich Felix Rosenberg Arthur Steinacker
Podravnatelj (natknjigovođa):	Jonas Goldman
Prokuristi:	Leon Ehrmann Heinr. Schmidt

RUMA

48. *RUMSKA ŠTEDIONICA (1872.)

Godina	1882.	1886.	1888.	1900. ¹⁰⁴
US:	(2/3)	(2/3)	(2/3)	(17/19)
Predsjednik:	*Svetozar Nikolajević	*isti (NS) ¹⁰⁵	*isti	*dr. Antonije Bogdanović (RS) ¹⁰⁶
Potpredsjednik:	-	-	-	*Pavle Andrijević (SSS)
Članovi Ravnateljstva:				J. Almoslino *Teodor Bogdanović *Toma R. Čirić *Jovan A. Đuričić (RS) ¹⁰⁷ *Jovan St. Dudić *Milenko Nikolajević Emil Kokić (?) *Radivoj V. Krstić *Jefto Ostoić *Đuro Staić
Članovi Nadzornog odbora:				*dr. Jovan Šević (NS) ¹⁰⁸ *Jovan Tatić (RS) ¹⁰⁹ *Aleksandar J. Đuričić
Poslovođa i knjigovoda:	-	-	-	*Ljubomir Bikar
Blagajnik:	*Basil [Vasilije] Stajić	*isti	*Đuro Stajić	*Dragutin Kostić
Pristavi:	-	-	-	*Stevo B. Dimitrijević *Mich[Mihajlo]. M. Breberina

49. VJERESIJSKO DIONIČARSKO DRUŠTVO U RUMI (1873.¹⁰⁶)

Godina:	1888.	1900. ¹¹¹
US:	(1/4)	(3/23)
Ravnatelj:	*Vaso Kritovac (NS) ¹¹²	Josip Hondl Franjo Gruber Mirko Purgar
Članovi Ravnateljstva:	-	*Dimitrije A. Spajić *Vaso Vojinović
Član Nadzornog odbora:	-	*Steva ¹¹³ Petrović
Knjigovoda:	-	Stjepan Flögl

SAMOBOR

50. SAMOBORSKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik:	Milan pl. Kiepac-Haselburg
Potpredsjednik:	Marko Bahovec
Ravnatelj i knjigovoda:	Gjuro Franceković
Blagajnik:	Ivan Felkel

SENJ

51. SENJSKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Ravnatelj i knjigovoda:	Josip Gržanić
Blagajnik:	Jer. Prpić

¹⁰⁴ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

¹⁰⁵ Na izborima za Srpski narodno-crkveni sabor 1885. g. Svetožar Nikolajević bio je jedan od provladinih kandidata iz Rume: *Srbobran*, br. 87., 1885. g., Ne pik tako!

¹⁰⁶ *Srbobran*, br. 100., 1902., Izabrani poslanici za srpski narodno-crkveni sabor 1902. g.

¹⁰⁷ To je zasigurno Jovan -uričić-Biorac, član radikalne stranke iz Rume: *Krestić, Građa*, 2., str. 466. i 493. Bio je član Upravnog odbora Srpske banke u Zagrebu.

¹⁰⁸ Godine 1901. izabran je za zastupnika vladine stranke u Hrtkocima: *Srbobran*, br. 236., 1901., Rezultati izbora.

¹⁰⁹ Inženjer iz Rume kojeg je Radikalna stranka postavila 1901. kao svojeg kandidata za Hrvatski sabor u Hrtkocima: *Srbobran*, br. 230., 1901., Izborni pokret.

¹¹⁰ *Comp.*, 1888. navodi kao godinu osnutka 1872. godinu!; Naziv je zavoda od 1873-1898. *Syrmier Spar- und Aushilfs- Verein als Genossenschaft*.

¹¹¹ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.

¹¹² *Imenik ovjerovljenih 1887.-1892.*

¹¹³ Prema *HK*, 1900.

SISAK**52. POSAVSKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO U SISKU (1897.)**

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Predsjednik ravnateljstva:	Grga Tuškan
Potpredsjednik:	T. Cvetnić

53. SISAČKA ŠTEDIONICA (1868.)

Godina:	1882.
US:	(1/6)
Ravnatelj:	*M. Teodorović

54. SISAČKA VJERESIONSKA BANKA (1873.)

Godina:	1882.	1900.
US:	(1/7)	(0/9)
Predsjednik:	*Vasa Pavla Kotur (NS) ¹¹⁴	Nikola Šipuš
Potpredsjednik:	-	Mijo Krivošić
Članovi Ravnateljstva:	-	Vjekoslav Blasich Marko Gotthardi Julio Liberman Bertold Reiss Jakov Rankl
Upravljujući ravnatelj:	-	Arthur Khern
Knjigovođa:	-	Milan Čilić (?)

SLAVONSKI BROD**55. BRODSKA ŠTEDIONICA (1871.)¹¹⁵**

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900. (3)
US:	(1/2)	(1/2)	(3/3)	(4/8)
Predsjednik:	-	-	*Mihajlo Tasovac	*isti (SSS) ¹¹⁶
Ravnatelj:	*Stevo Popović	*isti	-	-
Članovi Ravnateljstva:	-	-	-	*Aleksandar Belovitić
Knjigovođa:	-	-	*Stevo Popović	*isti (SSS) ¹¹⁷
Blagajnik:	-	-	*Milan Mušicki	*isti (SSS) ¹¹⁸

¹¹⁴ U izvoru stoji B. P. Kotur. Igor Karaman spominje stanovitog B. P. Kotura kao sisačkog poduzetnika koji je sredinom 19. st. iskorištavao drveno blago na veliko, te kao začetnika osnivanja Sisačke pučke banke, 1872. g. Isti autor spominje i Vasu Kotura kao poznatog sisačkog trgovca i člana upravnog odbora Hrvatske komercijalne banke, osnovane 1872. g.: isti, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1914.)* (dalje: Karaman, *Industrijalizacija*), Zagreb, 1991., str. 120, 127., 146.; Prema usmenoj obavijesti dr. sc. Ivice Goleca slovo je o Vasi Pavlovom Koturu. Vasina oca Pavla (Paju) Kotura Agneza Szabo spominje kao istaknutog pripadnika srpskog vodećeg sloja koji je u Hrvatskoj u 1870-im godinama zajedno s Nikolom Krestićem, Svetozarom Kuševićem, Jovanom Subotićem, Jovanom Živkovićem i dr. promicao kulturni, politički i gospodarski razvoj: ista, *Demografski razvoj srpskog stanovništva u Civilnoj i Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1851-1880.*, ZR, 1., Zagreb, 1988., str. 161.-162.; O stranačkoj pripadnosti Vase Kotura vidi i: Artuković, *Srpski glas*, str. 138.

SRIJEMSKA MITROVICA

56. *MITROVAČKA ŠTEDIONICA (1869.)

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900. ¹¹⁵
US:	(4/4)	(3/3)	(2/2)	(12/12)
Predsjednik:	*P. Panaotović	-	-	-
Ravnatelj:	*Simo Teodorović	*isti	*Paul [Pavle] Bolanović	*Paja S. Georgijević pl. Pocerina (NS) ¹¹⁶
Članovi Ravnateljstva:	-	-	-	*Glišo S. Mijić *Božo U. Milutinović *Dorđe Petrović *Nikola J. Popović (SSS) ¹¹⁷ *Dorđe Savić *dr. Vlado Čobanić (SSS) ¹¹⁸
Članovi Nadzornog odbora:	-	-	-	*Jovan P. Mesarović *Jovan Kostić *Simo Teodorović
Knjigovođa:	*P[avle]. Bolanović	*isti	-	*Ljubiša Mihajlović
Blagajnik:	*Dem.[Dimitrije] Radosavljević	*isti	*isti	*Negovan Belanović

¹¹⁵ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.

¹¹⁶ U nekrologu Mihajla Tasovca *Srbobran* navodi da je ovaj vrstan Srbin bio i član *Srpske banke u Zagrebu*: *Srbobran*, br. 56., 1900.

¹¹⁷ Prema usmenoj obavijesti dr. sc. M. Artukovića.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

¹²⁰ Bio je vijećnik Kraljevskog banskog stola i gradski zastupnik Mitrovice: *Imenik*, 1900., str. 120. i 213.

¹²¹ Bio je u upravnom odboru Srpske štamparije u Zagrebu: isto kao pod bilj. br. 37.

¹²² *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

57. *SRPSKO ESKONTNO DEONIČARSKO DRUŠTVO (1875.)¹²³

Godina:	1886.	1888.	1900. ¹²⁴
US:	(4/4)	(4/4)	(15/15)
Ravnatelj:	*Jovan Kostić	*isti	*Jovan Sekulić (RS) ¹²⁵
Zamjenik ravnatelja:	*Jovan P. Mesarović	*isti	*dr. Aleksandar pl. Roknić (RS) ¹²⁶
Članovi Ravnateljstva:	-	-	*Todor pl. Baić *dr. Aleksandar pl. Roknić (RS) *Mirko Ćirić *Velimir Radak *Đorđe M. Krestić *Tanasija Stojanović
Nadzorni odbor:	-	-	*Ćiro pl. Milekić (NS) ¹²⁷ *Pavle Vujašković *Vlada Marković
Knjigovoda:	*Petar Bojkić	*isti	*isti
Blagajnik:	*Adam Adamović	*Vukašin Đukić	*isti
Vježbenici:	-	-	*Jovan Stanišić *Stevan Bosnić ¹²⁸

¹²³ U Kosovčevom se priručniku navodi drukčij naziv zavoda u Srijemskoj Mitrovici - *Srpsko eskontno društvo* - kao i godina osnutka - 1882. Najvjerojatnije se radi o istom zavodu jer se kao jedan od čelnika u oba izvora spominje Adam V. Dragutinović: *SPM*, str. 1068. *Comp.* iz 1882. g. ne navodi ovaj zavod.

¹²⁴ Podaci o čelništvu nadopunjeni su prema *Imeniku*, 1900.

¹²⁵ *Comp.* kao ravnatelja navodi Adama V. Dragutinovića, no, *Imenik* i *HK* navode Jovana Sekulića!

¹²⁶ Krestić, *Grada*, 2., str. 326.-328, 450-452., 454., 477. itd.

¹²⁷ Ovaj narodnjak bio je načelnik Srijemske Mitrovice i njezin poslanik u Saboru: *Srbobran*, br. 230., 1901., *Izborni pokret* i br. 236., 1901., *Rezultati izbora*.

¹²⁸ *HK* 1900. kao drugog vježbenika navodi Pavla Balukdžića: isto, str. 116.

¹²⁹ Nadopunjeno prema podacima iz *Imenika*, 1900. i *HK*, 1900.

¹³⁰ Dr. Miša Mihajlović od 1893. član je Centralnog odbora Radikalne stranke za Bansku Hrvatsku: Artuković, *Ideologija*, str. 47.; Kao državni činovnik (fizikus u Srijemskim Karlovcima) nije u političkoj javnosti mogao otvoreno nastupati s oporbenih radikalskih pozicija, ali je to svakako činio na polju narodno-crkvene autonomije, što je pravi pokazatelj negova političkog i stranačkog opredjeljenja: *Imenik*, 1900., str. 325.; No, da su granice javnog (političkog) i autonomnog diskursa bile vrlo transparentne svjedoči jedno pismo iz 1885., upućeno patrijarhu Germanu Anđeliću, poglavaru crkve i autonomije Srba u Hrvatskoj. Patrijarha se moli da javi banu Khuenu neka zabrani zbor o narodnoj avtonomiji tj. vojvodini i suspendira sve srijemskokarlovačke zvaničnike koji potpišu za njega poziv: Lazu Mihajlovića, Vlad. Ćajkovića i dr. Mišu Mihajlovića. Dakle, već tada je gradski fizikus Mihajlović bio vatreni radikal koji je sudjelovao u političkom otporu režimskom patrijarhu. Više o Mihajloviću: Krestić, *Grada*, 2., str. 41., 160., 167., 185., 241., 242., 325., 327., 328., 417., 431., 437., 438., 477., 504., 619., 623., 716., 728.

¹³¹ Član zajedničkog Ugarsko-hrvatskog državnog sabora, profesor Srpske konfesionalne velike gimnazije u Srijemskim Karlovcima i vijećnik Kraljevskog banskog stola: *Imenik*, 1900., str. 7., 140., 213.

SRIJEMSKI KARLOVCI

58. *NARODNA KREDITNA BANKA DEONIČARSKO DRUŠTVO (1897.)

Godina:	1900. ¹³²
US:	(16/23)
Predsjednik odбора:	Upravnog *dr. Miša Mihajlović (RS) ¹³⁰
Članovi Upravnog odbora:	*Paja Pavlović *Marko Popović *Stevan Popović (NS) ¹³¹ *Jovan Grbić *Jovan Savić Filip Albrecht *Doka Milutinović (RS) ¹³² Jakob Žagar Johan Vajdl ¹³³ *Doka Stefanović Karl Hes Johan Knizl ¹³⁴ *Petar Jovanović *Petar Kolarović
Članovi Nadzornog odbora:	*dr. Đorđe Krasojević (RS) ¹³⁵ Emil Đarmati Vencel Mali *Radovan Malušević *Đorđe Sekulić
Ravnatelj:	*Jovan Radivojević (NS/RS) ¹³⁶
Knjigovođa:	*Kosta Kontić
Vjezbenik:	*Lazar Matić

¹³² Krestić, *Grada*, 2., str. 630.

¹³³ U *HK*, 1900. navodi se Jovan Vajde: isto, str. 112.

¹³⁴ Na istom mjestu navodi se Jovan Knizel: isto.

¹³⁵ Artuković, *Ideologija*, str. 46.-47.

¹³⁶ U vrijeme kad se referira kao ravnatelj banke Jovan Radivojević je, kao vijećnik sudbenog stola i pomoćni izvjestitelj Kraljevskog banskog stola, svakako visoki državni činovnik pravosudne oblasti. Kazalo *Imenika*, 1900. navodi ga s titulom dr. i ne razlikuje ga od istimenog zemunskog odvjetnika i člника tamošnje banke: *Imenik* 1900., str. 213., 237. No, *Imenik*, 1902. u Kazalu zasebno navodi ravnatelja karlovačke banke i pomoćnog izvjestitelja od zemunskog odvjetnika, kojeg bilježi s titulom dr.: isto, str. 248. Ako je spomenuti zemunski odvjetnik zapravo dr. Jovan Radivojević(-Vačić), koji se od 1902. u dokumentima javlja kao član najužeg vodstva Srpske narodne radikalne stranke u Hrvatskoj na autonomno-crkvenom Saboru, možda se ipak radi o dvije osobe istoga imena, jer srpski oporbenjak-radikalac (stranačka opredijeljenost na autonomnom Saboru uglavnom se podudarala sa stranačkom opredijeljenošću u hrvatskoj političkoj javnosti) nije bio politički podoban za visokog državnog činovnika: usp. Krestić, *Grada*, 2., 326., 328., 329., 347., 412., 452.-456., 458., 466. itd. S druge strane, predsjednik karlovačke banke dr. Miša Mihajlović također je poznati radikal na autonomnom Saboru, što bi govorilo u prilog Radivojevićeve radikalne opredijeljenosti. U tom slučaju ostaje mi nepoznato da li je čelnik karlovačke i zemunske banke istobitan s pomoćnim izvjestiteljem Kr. banskog stola.

59. *SREMSKO KARLOVAČKA ŠTEDIONICA (1871.)

Godina:	1882.	1886.	1888.
US:	(2/3)	(4/4)	(4/4)
Upravljajući ravnatelj:	*Const[Konstantin]. Nenadović	-	*
Ravnatelj:	-	*Svetozar A. Janković (SSS) ¹³⁷	*isti (SSS)
Knjigovođa:	Polesević ¹³⁸ (?)	*J. N. Barić	*isti
Blagajnik:	*Radulović ¹³⁹	*J. Pavlović	*isti
Pristav:	-	*S[ima]. Pavlović (SSS) ¹⁴⁰	*isti (SSS)

STARA PAZOVA

60. *ŠTEDIONA U STAROJ PAZOVI (1886.)¹⁴¹

Godina:	1900.
US:	(16/20)
Ravnatelj:	*Nikola Petrović (NS/LS) ¹⁴²
Zamjenik ravnatelja:	*Jovan Ljubiša
Članovi Ravnateljstva:	*Sima Aranicki (SSS) ¹⁴³ Karl Braun Simo Dollinay *Sima Ivković *Mita Ljubiša *dr. Vasa Milošević *Miloš Paunović Anton Rupp Dragutin Rupp *Jovan Ljubiša *Jovan P. Ljubiša *dr. Sava Milutinović (NS) ¹⁴⁴
Članovi Nadzornog odbora:	*dr. Sava Nedeljković (NS) ¹⁴⁵ *Viktor pl. Rogulić (NS) ¹⁴⁶ *dr. Jovan Šević (NS) ¹⁴⁷
Knjigovođa:	*Dušan Popović
Blagajnik:	*Nikola Janković
Vježbenici:	*Žarko Ljubiša *Toša Janković

¹³⁷ Ravnatelj Svetozar A. Janković najvjerojatnije je Janković koji se spominje s Pavlovićem i drugim službenicima štedionice kao neposlušna oporba lojalističkim konzervativcima oko patrijarha Germana Anđelića na autonomno-crkvenom Saboru. Da je ta (politička) oporba bila ozbiljna dokazuje namjera patrijarha Anđelića da 1885. g. uništi postojeću *Sremsko karlovačku štedionicu* i osnuje novu, politički podobnu: Krestić, *Grada*, 2., str. 41.; usp. i bilj. br. 296. Prvo

SUŠAK

61. BANKA I ŠTEDIONA ZA PRIMORJE (DRUŠTVO NA DIONICE)(1895.)

Godina:	1900.
US:	(0/3)
Predsjednik:	Hinko vitez Baccich
Potpredsjednici:	Vjekoslav vitez Cosulich Đuro Ružić

godište vladina *Imenika* iz 1894. g. navodi S. A. Jankovića kao gradonačelnika Srijemskih Karlovaca te člana Nadzornog odbora *Sremsko karlovačke zadruga za međusobno pomaganje i štednju*; isto, str. 68.-69., 282., 284.

138 Nepotpuni inicijali u izvoru.

139 Nepotpuni inicijali u izvoru.

140 To je najvjerojatnije Sima Pavlović, trgovac iz Srijemskih Karlovaca, koji je 1887. aktivno sudjelovao u izbornoj propagandi oporbene Srpske samostalne stranke: *Srbobran*, br. 58, Poziv na javni zbor. Srbima biračima u Trojednoj kraljevini., str. 1.

141 Prema podacima iz *Imenika*, 1900. i *SPM*.

142 U prvoj polovici 90-ih godina Nikola Petrović, veleposjednik iz Stare Pazove, obnašao je više javnih dužnosti i u političkoj i u srpskoj autonomnoj javnosti onodobne Hrvatske: bio je režimski poslanik u državnom Saboru, vijećnik srijemske županije u Zemaljskom kulturnom vijeću te svjetovni član pravoslavne konzistorije Arhidijeceze, sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima: *Imenik*, 1894., str. 6., 27., 209. i 272. Zanimljivo je da se na autonomnim izborima 1897. i 1902. spominje kao oporbeni - liberalski - poslanik pazovačkog sreza: *Srbobran*, br. 68., 1897., Izbori za narodno-crkveni sabor i br. 98., 1902., Izbori.

143 Paroh iz Stare Pazove: Krestić, *Grada*, 2., str. 389.

144 Liječnik u Staroj Pazovi, te liječnik u ravnateljstvu Okružne blagajne za podporu bolesnika za Zemun, Staru Pazovu, Srijemske Karlovce i Petrovaradin: *Imenik*, 1900., str. 98., 325.

145 Član gradskog poglavarstva i gradski kotarski liječnik u Zemunu: *Imenik*, 1900., str. 112.

146 Ovaj posjednik iz äatrinaca bio je zemaljski kulturni vijećnik za Srijemsku županiju: *Imenik*, 1900., str. 39.

147 Vidi bilješku br. 108.

ŠID

62. *ŠTEDIONICA ŠIDSKA U ŠIDU (1884.¹⁴⁸)

Godina:	1886.	1888.	1900. ¹⁴⁹
US:	(2/2)	(4/4)	(14/17)
Upravni vijećnik:	*Svetozar (NS) ¹⁵⁰	Šumanović	*Panta Spajić ¹⁵¹
Zamjenik Upravnog vijećnika:	*Ljubomir (NS) ¹⁵²	Knežević	*Aleksa Dorđević (NS/SSS) ¹⁵³
Predsjednik:	-	-	*dr. Dragutin Grčić (NS/SSS) ¹⁵⁴
Zamjenik predsjednika:	-	-	Franz Hofbeck
Članovi Ravnateljstva:			*Lazar Šumanović ¹⁵⁵ *Lazar Čikarić ¹⁵⁶ *Ljubomir Blagojević Isidor Huber *Sava Kostić *Kuzman Nedeljковиć *Todor Nedeljковиć *Stevan Prodanović *Nikola Dragosavljević *Đoko Stanišić
Nadzorni odbor:	-	-	*Svetozar Šumanović *Joco Popović Emil Kozaik
Tajnik i blagajnik:	-	*Stevan ¹⁵⁷ C. Blagojević	*isti
Knjigovoda:	-	*Krista Mauković	*isti

148 SPM kao godinu osnutka navodi 1885.: SPM, str. 1075.

149 Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900. i *HK* 1900.

150 Krestić, *Grada*, 2., str. 16.

151 U izvoru Sfaics (sic!)

152 Kao pod br. 150.

153 Godine 1884. Aleksa Dorđević je, kao i kasniji predsjednik ove štedionice Dragutin Grčić, član biračkog središnjeg akcionog odbora vladine Narodne stranke: Krestić, *Grada*, 2., str. 15-16. U vrijeme kad se u Comp. referira kao čelnik šidske štedionice A. Dorđević je pokojni. Preminuo je 30. 5. 1887. u äidu, gdje je obnašao više funkcija D predsjednika pravoslavne crkvene općine, mjesnog suca itd. *Srbobran* ga u nekrologu prikazuje vrlo pozitivno pa postoji velika vjerojatnost da je potkraj života prešao u tabor srpske oporbe ili je s njom simpatizirao: *Srbobran*, br. 66., 1887., *Domaći vjesnik*, str. 4.

VARAŽDIN

63. VARAŽDINSKA ŽUPANIJSKA ŠTEDIONICA (1873.)

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Ravnatelj:	M. C. Ebenšpanger
Podravnatelj:	Ignjat Graff
Knjigovođa:	Srećko Udel
Blagajnik:	L. Löwinger

VINKOVCI

64. PRVA VINKOVAČKA VJERESIJSKA BANKA (1883.)

Godina:	1900.
US:	(0/9)
Predsjednik:	Stjepan Henn
Potpredsjednik:	Slavoljub pl. Nemčić
Članovi Ravnateljstva:	Aleksander Dulkáy Rudolf Henn Josip Nebel Antun Patzak
Upravljujući ravnatelj:	Ignjat Löwy
Knjigovođa:	Antun J. Jelčić
Blagajnik:	Adolf vitez Vukelić

¹⁵⁴ Dragutin Grčić od početka Khuenova mandata bio je lojalan režimu, no, na početku 20. st. kao član Upravnog odbora *Srpske banke u Zagrebu* bio je u uskoj vezi s oporbenim smjerom srpske politike u Hrvatskoj. Prvi vladin *Imenik* iz 1894. navodi ga kao javnog bilježnika u äidu. Od 1896. vitez je reda Franje Josipa. O tome vidi: Krestić, *Grada*, 2., str. 15.-16.; *Imenik*, 1894., str. 163.; *Imenik*, 1900., str. 14., 39., 239.

¹⁵⁵ Na izborima za Hrvatski sabor 1884. bio je član Srpskog samostalnog kluba, koji je podržavao vladinu Narodnu stranku. Ne znam da li je provladino raspoloženje zadržao i na poč. 20. st.: Krestić, *Grada*, 2., str. 16.

¹⁵⁶ Za Lazara Čikarića vrijedi isto što i za Lazara äumanovića: isto.

¹⁵⁷ *Imenik*, 1894. i 1900. navodi kao blagajnika Stjepana Blagojevića, no, s obzirom da je Blagojević često pravoslavno prezime te da se u *Comp.*, 1888. i 1900. donosi u uobičajenoj pravoslavnoj formi (ime, početno slovo očeva imena, prezime) ja sam ime razriješila kao Stevan, kako donosi i *HK*, 1900. (str. 148.). Ovom prilikom napominjem da se često u službenim izdanjima potkraj 19. st. u Hrvatskoj strana imena donose u kroatiziranoj inačici, najčešće Ivan umjesto Johann ili Jovan, Stjepan umjesto Stefan ili Stevan, Dragutin umjesto Karl itd.

65. VINKOVAČKA ESKOMPTNA BANKA DIONIČKO DRUŠTVO (1895.)¹⁵⁸

Godina:	1900.
US:	(1/11)
Predsjednik:	Josip Schwarz
Član Ravnateljstva:	*Mišo Anastasijević
Ravnatelj:	Ljudevit Hamperl
Knjigovoda:	Jakša Kremsir

66. *VINKOVAČKA ŠTEDIONICA (1873.)¹⁵⁹

Godina:	1882.	1900.
US:	(1/4)	(17/24)
Predsjednik:	*Aleksandar J. Veselinović	*isti ¹⁶⁰
Članovi Ravnateljstva:	-	*Andrija Janković *Gjoko Janković *Teodor Mitrović *Vaso Popović *Đoko Rajić *Svetozar Veselinović
Članovi Nadzornog odbora:	-	*Stevo Veselinović Stjepan Brunschmidt Ivan Domac Aleksa Gertner *Nikola Janković *Miša Anastasijević *Đoko Kovačević *dr. Đorđe Milašinović (NS) ¹⁶¹ Ivan pl. Agić *Giga Rajić *Kosta Teodorović *Marko Janković
Ravnatelj:	-	Simo Pavičić (?)
Knjigovoda:	-	Dragutin Paja Voda (?)
Blagajnik:	-	*Steva Janković
Pristavi:	-	Joco Spalj (?) *Žarko Veselinović

¹⁵⁸ Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.

¹⁵⁹ Tabla za 1900. prema podacima iz *Imenika*, 1900. jer ih u istogodišnjem *Comp.* nema. Krešić kao god. osnutka navodi 1876.: isti, *History*, str. 615.

¹⁶⁰ *Imenik*, 1900. (str. 379.) navodi Aleksandra Veselinovića kao predsjednika ove štedionice, a najvjerojatnije se radi o istoj osobi. Aleksandar Veselinović bio je i član Upravnog odbora *Srpske banke u Zagrebu*.

¹⁶¹ Liječnik u Upravnoj općini Vinkovci te sekundarni liječnik u Okružnoj bolnici u Vinkovcima: *Imenik*, 1900., str. 99. i 327.

¹⁶² *Comp.* iz 1886. i 1888. navodi kao godinu osnutka banke 1870.

VIROVITICA**67. PUČKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1898.)**

Godina:	1900.
US:	(0/1)
Ravnatelj:	P. Rohrbacher

68. VIROVITIČKA ŠTEDIONICA (1872.)

Godina:	1900.
US:	(0/4)
Predsjednik:	Aladar grof Janković
Predsjednik Ravnateljstva:	dr. Milovan Gavrančić
Ravnatelj:	Ljudevit Reich
Knjigovođa:	Max Pruckmayer

VRBOVSKO**69. PRVA ŠTEDIONICA GORSKOG KOTARA U VRBOVSKOM (DIONIČARSKO DRUŠTVO) (1898.)**

Godina:	1900.
US:	(2/13)
Zamjenik odbornika:	*Simo Mrvoš
Knjigovođa:	*Jovo Marković

70. SRIJEMSKO ŠTEDNO I ESKOMPTNO DIONIČKO DRUŠTVO (1876.¹⁶³)

	1882.	1886.	1888.	1900. ¹⁶⁴
Godina:	1882.	1886.	1888.	1900. ¹⁶⁴
US:	(1/5)	(1/8)	(1/5)	(2/17)
Predsjednik:	-	-	-	Franz Resch
Upravljujući ravnatelj:	-	-	-	Vjekoslav Vertheimer
Zamjenik ravnatelja:	*dr. Aleksandar Pejčić (NS) ¹⁶⁴	*isti (NS)	*isti (NS)	*isti (NS)
Član Nadzornog odbora:	-	-	-	*Lazar Rogulić pl.
Knjigovođa i opunomoćenik:	-	-	-	Ivan Sedely
Blagajnik:	-	-	-	Aleman Kirchbaum

163 Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.164 Usp. Krestić, *Grada*, 2., str. 24. i 91.

71. *ŠTEDIONICA U VUKOVARU (1869.¹⁶⁵)

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900. ¹⁶⁶
US	(3/3)	(4/4)	(3/4)	(18/22)
Predsjednik:	*Stojan Pretić	*Mihajlo Mihajlović (RS) ¹⁶⁷	*isti (RS)	*isti (RS)
Ravnatelj:	-	- -	- -	- -
Članovi Ravnateljstva:	-	-	-	dr. Albert Gottlieb *Petar Kovačević *Vasa Lukić *Vasa Mihajlović *Adam Soltoković *Radivoj A. Paunović (RS) ¹⁶⁸ *Žarko Stanić (RS) ¹⁶⁹ *Nikola Palić *Lazar pl. Rogulić *Mihailo pl. Rogulić (NS) ¹⁷⁰ *Jovan Rončić
Članovi Nadzornog odbora:	-	-	-	Bernard Obersohn *Milan Petrović dr. Josip Polašek *Stevan Stanišić *Nikola Paunić
Natknjigovoda:	-	-	-	*Aleksandar Panić
Drugi knjigovođa:	-	-	-	Franjo Steininger
Tajnik:	-	-	-	*Milan Vaić
Knjigovoda:	*Stevan Rogulić ¹⁷¹ pl.	*isti	*isti	-
Blagajnik:	*M[Mihajlo?]. Mihajlović	*Aleksandar Panić	*isti	*Velimir Mihajlović
Pristav:	-	*D. Rakić	-	*Nikola Tešić

¹⁶⁵ SPM kao godinu osnutka navodi 1876.; isto, str. 1060.

¹⁶⁶ Nadopunjeno *Imenikom 1900. i HK 1900.*

ZAGREB

72. HRVATSKA ESKOMPTNA BANKA (1868.)

Godina:	1888.	1900.
US:	(0/14)	(0/13)
Upravni odbor		
Predsjednik:	-	Gustav vitez Pongratz
Potpredsjednik:	-	Petar Drag. Turković
Ravnatelji:	-	Janko Grahor Antun Stiasni Franjo Švrljuga Aleksandar Weiss de Polna
Nadzorni odbor:	dr. Šime Mazzura ¹⁷²	isti Milan Nossan dr. Albert Predoevic Guido Prister
Upravljajući ravnatelj:	-	Franjo Švrljuga
Predstojnik ureda i prokurist:	-	Franjo Gartner
Knjigovoda:	-	Julijo Svoboda

¹⁶⁷ U jednom dokumentu iz 1905. g. spominje se direktor Mihajlović iz Vukovara koji je s ostalim tamošnjim Srbima radio na rušenju Narodne stranke, pa je tu zasigurno slovo upravo o ravnatelju ätedionice u Vukovaru, koji je pripadao radikalima: Krestić, *Grada*, 2., str. 425.-426.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto, str. 408., 425.-426.

¹⁷⁰ Mihailo (Mišo) Rogulić bio je jedan od tvoraca Čerevičkog programa, kojim je 1878. g. utemeljena provladina orijentacija među Srbima u Hrvatskoj: Artuković, *Ideologija*, 8., 10., 15. Vidi i: Krestić, *Grada*, 2., str. 91.-92.

¹⁷¹ I ovo je pripadnik, poput M. Rogulića, iste vukovarske plemićke obitelji. Vukovarskoj obitelji Rogulić plemstvo je podario Habsburgovac Franjo II. 1797. g. za usluge učinjene Monarhiji, kako to navodi naslovnica plemićke povelje Rogulićevih. U povelji se ističe da su braća Rogulići novčano i naturalno pomagali ratove Monarhije s Osmanlijama i Francuzima, nadalje, ističe se njihova znatna karitativna pomoć prilikom epidemije kuge u Srijemu te u vrijeme gladi i nerodice u torontalskoj županiji u veliko-kikindskom distriktu. Zbog toga ih Franjo II. sa svim muškim i ženskim potomcima promiče u red (...) Plemića u (...) Kraljevini Ugarskoj i s njom skopčanih strana.: Povelja plemićke porodice Rogulića, Novi Sad, 1893.

¹⁷² Prema usmenoj obavijesti dr. Božene Vranješ-äoljan, iza talijaniziranog prezimena dr. äime Mazzure skrivaju se njegovi pravoslavni korijeni s područja Dalmatinske zagore, no, u hrvatskoj političkoj javnosti ovaj poznati älan Neodvisne narodne stranke nastupao je s hrvatskih pozicija. J. Horvat piše da je ä. Mazzura bio sirotinjski sin iz Tisna na Murteru, starinom pravosavlnoga roda: isti, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965., str. 142-143.

73. HRVATSKA KOMERCIJALNA BANKA (1873.)

Godina:	1882.	1886.	1900.
US:	(2/19)	(1/5)	(1/16)
Predsjednik:	-	-	Franjo Arnold
Potpredsjednik:	-	-	Edmund Kolmar
Upravni odbor:	*Nikola Krestić (NS) ¹⁷³ Naum Mallin (?) ¹⁷⁴ *Jovan Živković Fruškogorski (NS) ¹⁷³	*isti (NS) *Milan Stanković (C) *isti (C)	Milivoj Crnadak Herman Eisner *Nikola Gavella (SSS) ¹⁷⁴ Milan Krešić Vilim Lovrenčić dr. Ivo Mallin (?) ¹⁷⁴ Josip Siebenschein dr. Franjo J. Spevec dr. Nikola pl. Tomašić ¹⁷⁴
Ravnatelj:	-	-	Adolf Rosenfeld Dragutin Vabić
Knjigovoda:	-	-	Vladko Šteiner
Blagajnici:	-	-	Jakov Fürst Janko Hagenauer

¹⁷³ Ugladni zagrebački odvjetnik, predsjednik odvjetničke komore i Hrvatskog sabora (1873.-1884. g.) Nikola Krestić (1824.-1887.) je od 1871. g. član Narodne stranke: *Narodne novine* br. 275., 1887., ũ Nikola Krestić. On je 1885. g. položio svoj zastupnički mandat za I. izborni kotar grada Zagreba i na mjesto predsjednika Sabora, ali se predomislio i čak ponovo kandidirao za isti kotar. No, zbog bolesti prestaje aktivno sudjelovati u političkom životu. Iako je osuđivao vinovnike poznate arhivske afere iz 1885. g., nije formalno istupio iz Narodne stranke: *Agramer Zeitung*, Nr. 275., 1887., ũ Nikolaus Krestić.; *Srbobran*, br. 114., 1885., Izbor narodnoga zastupnika. Obradeni izvori godine 1886. ne spominju Krestića kao čelnika niti u jednom režimskom novčanom zavodu, no, do svoje smrti bio je najvjerojatnije osim u *Hrvatskoj komercijalnoj banci* čelnik i u *Prvoj hrvatskoj štedionici*. Ti su ga zavodi ispratili vijencima na posljednji počinak, a natpis na vijencu *Prve hrvatske štedionice* bio je posvećen velezaslužnom ravnateljskom viećniku: NN, Prilog broju 277., 1887., Sprovod Nikole Krestića.

¹⁷⁴ Iskra Iveljić navodi Mallinove kao najugledniju zagrebačku obitelj grčkog porijekla, a Nauma Mallina (1816.-1893. g.) kao njezinu ključnu ličnost, gorljivog ilirca koji je bio osnivač i član niza temeljnih narodnjačkih institucija u Hrvatskoj. Autorica usputno navodi i da je bio tajnik pravoslavne crkvene općine: Iskra Iveljić, Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.), Zagreb, 1997. (neobjavljeni tekst doktorskog rada), str. 409.-412. U kontekstu odgonetavanja nacionalnog samorazumijevanja Nauma Mallina taj podatak zaslužuje nešto više pozornosti jer se radilo o srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini u Zagrebu, dakle, bitnom središtu oblikovanja srpskog nacionalnog identiteta u drugoj polovici 19. stoljeća, u kojem je Naum četrdesetak godina proveo kao blagajnik i tajnik (1861.-1886.) te kao skupštinar do kraja života. U tom kontekstu zanimljiv je i podatak (kod I. Iveljić) da je Naumov sin, dr. Ivo Mallin (1853.-1907.), bio upisan kao Jovan (potcrtala N. R.) Mallin u glavnoj sveučilišnoj matrici u Beču na prvoj godini studija prava 1870./1871. g. Budući da sam Naum Mallin nije aktivnije sudjelovao u političkom životu, u kojem bi se njegova nacionalna opredijeljenost u 1880-tim godinama u Hrvatskoj zasigurno imala prilike vidjeti, za sada mi je njegov osjećaj identiteta ostao nepoznat. Ne mogu nacionalno identificirati niti njegova sina, dr. I. Mallina, premda je kao dužnosnik visoke oblasti (odsječni savjetnik u Odjelu za bogoštovlje i nastavu) politički bio više eksponiran. Unutar srpskog diskursa njihovo prezime je imalo samo jedno slovo I - Mallin: usp. Dimitrije Vitković, Srpska pravoslavna crkvena općina, parohija i škola u Zagrebu, Zagreb, 1985., str. 48.-51., 60., 66.; Krestić, *Grada*, 1., str. 17., 22.; *Grada*, 2., str. 24.

74. HRVATSKA PUČKA BANKA, DIONIČARSKO DRUŠTVO ZAGREB (1895.)

Godina:	1900.
US:	(0/17)
Predsjednik:	Ljudevit barun Ožegović
Potpredsjednik:	Stjepan pl. Daubachi
Članovi Ravnateljstva:	Jonas Aleksander dr. Ivan Banjavčić dr. Aleksander Egersdorfer Fran Folnegović Vjekoslav L. Jaeger Makso Mayer Žiga Mittelbach Aurel pl. Türk Janko baron Vranyczany
Upravljajući ravnatelj:	Slavoljub Pollak
Nadzorni odbor:	Toma grof Erdödy Milan grof Kulmer Ivan Jagić Sam. Ornstein Ferdinand Sladović- Sladojevich

175 Punim imenom Jovan barun živković Fruškogorski (1826.-1902.) sve do 1885. najutjecajni-
ji je lider narodnjačke srpske elite, a tada napušta vladajuću stranku i pridružuje se oporbenom
Saborskom središtu, tj. Centrumu. Umirovljenjem 1883., nakon deset godina napušta prvo či-
novničko mjesto u Hrvatskoj - funkciju podbana, tj. predstojnika unutarnjeg odjela zemaljske
vlade. Izlaskom iz vladajuće stranke 1885. nije napustio upravnu funkciju u tom prorožimskom
zavodu, a bio je tu, prema podacima kojima raspolazem iz *Narodnih novina*, zajedno sa srpskim
centrumašom Milanom Stankovićem i 1887. živković uskoro počinje aktivno raditi isključivo u
korist srpskih interesa u Hrvatskoj, pri čemu je usko suradivao s liberalnim dijelom samostalske
stranke: *Narodne novine*, Prilog broju 87., 1887., *Narodno gospodarstvo*; br. 81., 1902., U Ba-
run Jovan živković (autor Iso Kršnjavi); Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-
1880)*, Zagreb, 1970., str. 158.; Krestić, *PPK*, str. 401. i 404.

176 Nikola Gavella od izbora 1887. g. nadalje u političkoj javnosti prisutan je kao aktivan član
Srpske samostalne stranke. Naginjao je vojvodanskim liberalima zbog čega se razilazio s većin-
skim proradikalnim vodstvom samostalaca. Vidi: *Srbobran*, lipanj 1887. i dalje; Krestić, *Gra-
da*, 2., str. 73., 92.; Artuković, *Ideologija*, str. 43.

177 Ovo je sin Nauma Mallina. O obitelji Mallin vidi bilješku br. 174.

178 Krestić donosi popis činovnika, članova zagrebačke pravoslavne općine, na kojem je ime Ni-
kole Tomašića. Tomašić je pripadnik stare hrvatske plemićke obitelji, a na pravoslavlje je prešao
prigodom sklapanja drugog braka, s pravoslavkom. Vidi: Krestić, *Grada*, 2., str. 726.-727.; Leo
von S. dland [Ivo Pilar], *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Varaždin, 1990.,
str. 172.

75. HRVATSKO-SLAVONSKA ZEMALJSKA HIPOTEKARNA BANKA (1892.)

Godina:	1900.
US:	(1/16)
Predsjednik:	Rudolf grof Erdödy
Potpredsjednik:	dr. Nikola pl. Tomašić
Upravljujući ravnatelj:	Vladimir Krešić
Članovi Ravnateljstva:	Ferdinand Beck de Madaras (pred. Ugarske hipotekarne banke) Makso Beck de Madaras (pred. Ugarske eskomptne i mjenične banke) Teodor grof Drašković Mirko pl. Hideghéty Edmund Kolmar (potpred. Hrvatske komercijalne banke u Zagrebu) dr. Ljudevit Lichtenstern (potpred. upravnog vijeća Union-Bank u Beču) dr. Peter pl. Matuska (potpred. Ugarske hipotekarne banke)
Nadzorni odbor:	Oskar grof Keglević *dr. Svetislav Šumanović (NS/SSS) ¹⁷⁹ Alex. pl. Weiss
Glavni ravnatelj:	Vladimir Krešić
Prokuristi:	Desider Rózsay dr. Dragutin Opermann

¹⁷⁹ Kao pristalica Narodne stranke Svetislav Šumanović (1860.-1944. g.) dolazi na položaj hrvatskog podbana (1903.-1905.), no, morao je napustiti tu funkciju zbog neprihvatljivog istupa u Saboru, u kojem je tvrdio da su Srbi u Hrvatskoj narod drugog reda. Na ekonomskom je polju najuže surađivao sa srpskom oporbom, osobito glede osnivanja *Srpske banke u Zagrebu* te organiziranja *Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga* (dalje: SSZZ); Krestić, *Grada*, 2., str. 227., 261., 262., 271., 281., 395., 409.-410., 450., itd.; Kovačević, *SZZ*, str. 140. Kao član Upravnog odbora Srpske banke u Zagrebu zasigurno je neformalno podržavao srpsku samostalsku politiku u Hrvatskoj.

76. PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA (1846.)

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900. ¹⁸⁰
US:	(0/5)	(1/7)	(0/6)	(3/53)
Predsjednik Ravnateljstva:	-	-	-	Miroslav grof Kulmer
Potpredsjednik:	Naum Mallin ¹⁸¹ (?)	isti	isti	dr. Stjepan pl. Miletić ¹⁸²
Rukovodeći upravitelj:	-	-	-	Milivoj Crnadak
Zamjenik ravnatelja:	-	-	-	Mirko Mondecar
Ravnateljstvo:	-	*Nikola Krestić (NS)	-	*Nikola Gavella (SSS) ¹⁸³ *dr. Vladimir pl. Nikolić-Podrinski (NS) ¹⁸⁴
Činovnici:	-	-	-	*Milan Popović Radovan Preradović (?)

¹⁸⁰ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

¹⁸¹ Vidi bilješku br. 174.

¹⁸² Stjepan Miletić, poznati intendant Hrvatskog narodnog kazališta (1894.-1898.) po vjcri je bio pravoslavac (član srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu), a po nacionalnom osjećaju Hrvat. Pri prvom susretu s banom Khuenom 1893. g. jasno mu je dao do znanja kakvih je političkih uvjerenja. Naime, Miletić je jedno vrijeme svojim priložima suradivao s pravaškom *Hrvatskom*, zbog čega ga je kasnije u javnosti nastojao ocrniti povjesničar Vjekoslav Klaić, a zbog poslovnih nesporazuma oko angažmana pjevača u Hrvatskom narodnom kazalištu. Klaić u jednoj svojoj brošuri optužuje Miletića za 'radikalne, hrvatske, pravaške političke poglede': Stjepan Miletić, Hrvatsko glumište, Zagreb, 1978., (priredio Nikola Batušić), str. 36., bilj. br. 5. i str. 408.-409.

¹⁸³ Bio je i član *Hrvatske komercijalne banke*.

¹⁸⁴ Bio je veliki župan Modruško-riječke županije, što je bila jedna od četiri najviše županijske funkcije (preostale su tri u Srijemskoj, Požeškoj i Ličko-krbavskoj županiji) uvijek rezervirane za Srbe narodnjake u Khuenovo doba: Polić, *Ban*, str. 194.; Krestić, *Grada*, 2., str. 114.-115.

¹⁸⁵ Nadopuna prema *Imeniku*, 1900. i HK, 1900.

¹⁸⁶ U prvom razdoblju svog javno-političkog djelovanja, kao predsjednik najvišeg zemaljskog suda u Zagrebu (1874.-1891.), Livije Radivojević (1821.-1903.), barem formalno, pripadao je krugu provladine srpske elite. No, odlaskom u mirovinu dolazi u uski dodir s oporbenom samostalskom srpskom politikom jer aktivno sudjeluje u njezinom ekonomskom organiziranju Srba u Hrvatskoj, i to kao počasni predsjednik dviju značajnih institucija - *Srpske banke u Zagrebu* i *SSZZ-a*. Prema Radivojević i Jovan živković nisu nikada formalno postali članovi Srpske samostalne stranke, činjenica da su to jedina dva značajna bivša Khuenova Srbina koja su dobila mjesto u izdanju Znameniti Srbi XIX. veka samostalske Srpske štamparije u Zagrebu, dodatno svjedoči o njihovoj stvarnoj povezanosti s tom strankom. Vidi: Znameniti Srbi XIX. veka, Beograd, 1990. (reprint izdanje), str. 43.-45., 35.-37. i Pogovor V. Krestića.

¹⁸⁷ U *Comp.* Maliević (sic!). Riječ je o poznatom, sposobnom trgovcu u Zagrebu, jednom od najuglednijih članova Srpske samostalne stranke i glavnom pokretaču njezina ekonomskog organiziranja koje teče od druge polovice 90-ih godina 19. stoljeća, iz glavnog hrvatskog grada, putem *Srpske banke u Zagrebu* te društva *Privrednik* i *SSZZ-a*: Krestić, *Grada*, 2., str. 227., 249., 260., 270.-271. itd.; Miodrag Vučković i Momčilo žeravić, Uvodna reč i Pedeset godina Srpskog privrednog društva *Privrednik*, Spomen knjiga Srpskog privrednog društva *Privrednik*, Beograd, 1984., str. V-XLII.

¹⁸⁸ Od 1887. poznati zagrebački odvjetnik i političar Bogdan Medaković sudjeluje u parlamentarnim izborima kao član oporbene Srpske samostalne stranke: vidi *Srbobran* iz lipnja 1887. g.. Dugogodišnji je član Centralnog, tj. Središnjeg odbora Srpske samostalne stranke: Krestić, *Grada*, 2., str. 249., 351. itd.

¹⁸⁹ Trgovac iz Zagreba: Krestić, *Grada*, 2., str. 250.;

¹⁹⁰ Krestić, *Grada*, 2., str. 466.

¹⁹¹ Trgovac iz Ogulina.

¹⁹² Vidi bilješku br. 52., 153.-154.

¹⁹³ Član Centralnog odbora Srpske samostalne stranke: Krestić, *Grada*, 2., str. 249.; Vidi i bilj. br. 91., 268. i 278.

¹⁹⁴ Vidi bilj. br. 79.

¹⁹⁵ *Srbobran*, br. 195., 1901., Biračima za srpski narodni crkveni sabor u Trojedinici.

¹⁹⁶ Trgovac iz Karlovca: Krestić, *Grada*, 2., str. 249.

¹⁹⁷ Trgovac iz Zagreba i član Centralnog odbora Srpske samostalne stranke: Krestić, *Grada* 2, str. 249.

¹⁹⁸ V. Krestić navodi ga kao jednog od najzaslužnijih u osnivanju banke: isti, *PPK*, str. 423.; Vidi i bilj. br. 179.

¹⁹⁹ Vidi bilj. br. 116.

²⁰⁰ Jovan živković (1826.-1902.) nije nikada formalno bio član Srpske samostalne stranke, ali kao oporbeni političar nakon svog umirovljenja 1883. g. bio je jedan od glavnih pokretača ključnih samostalskih institucija i organizacija: lista *Srbobran*, *Srpske banke u Zagrebu* i *SSZZ-a*. Isto tako, nakon smrti Pavla Jovanovića bio je jedan od urednika lista *Srbobran*: *Srbobran*, br. 66., 1902., U Baron Jovan živković; Krestić, *Grada*, 2., str. 97., 227; Artuković, *Ideologija*, str. 5.; Kovačević, *SSZ*, str. 140.; vidi i bilj. br. 175.; Ranka Gašić, *Srbobran 1903.-1914.*, Beograd, 1998. (primjerak neobjavljenog magistarskog rada iz fonda Srpskog kulturnog društva Prosvjeta u Zagrebu), str. 1.

²⁰¹ Vidi bilj. br. 33.

²⁰² Dr. Nikola Radivojević kao vladin tajnik u Kraljevskom zemaljskom vladinom odjelu za pravosuđe bio je u samom vrhu srpske lojalne elite, no, čelništvom u *Srpskoj banci u Zagrebu* pokazao je i sklonost za suradnjom sa srpskom samostalskom oporbom: usp. *Imenik*, 1900., str. 29.

²⁰³ Bio je zagrebački kandidat na autonomnom Saboru: *Srbobran*, br. 195., 1901., Biračima za srpski narodni crkveni sabor u Trojedinici.

²⁰⁴ To je poslanik iz Stare Pazove - na političkom Saboru narodnjački, a na autonomnom liberalski. Bio je i u čelništvu staropazovačkih novčanih zavoda. Vidi bilj. br. 53., 142. i 298.

²⁰⁵ Trgovac u Zagrebu, od 1890. predstavnik samostalaca na izborima za autonomni Sabor kao jedan od članova Središnjeg odbora Srpske samostalne stranke: *Srbobran*, br. 8, 1890., Biračima pakračke i gornjo-karlovačke dijeceze.

²⁰⁶ *Srbobran*, br. 95., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

²⁰⁷ Isto kao pod br. 203.

²⁰⁸ U *Imeniku*, 1900. uopće se među činovništvom ne navodi Z. Abadić, kao u *Comp.*, nego, sa sličnim inicijalima, žarko Aradski: isto, str. 358.

78. ŠTEDIONICA I ZALAGAONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1897.)

Godina:	1900.
US:	(0/11)
Potpredsjednik:	R. F. Kolmar
Članovi Ravnateljstva:	dr. Franjo Spevec Alois Heinzl dr. Ljudevit Schwarz Gjuro Szávits Sigmund ²⁰⁹ Rosenberger Hinko Mayer Josip Dušek Leo Kronfeld Gustav Weller
Upravljučački ravnatelj:	Arthur T. Bettelheim

79. ZAGREBAČKA ŠTEDIONICA (1872.)

Godina:	1886.	1888.
US:	(2/3)	(1/3)
Predsjednik:	*Milan Stanković (C) ²¹¹	*isti (C)
Ravnatelj:	*Marko Popović	-

209 Isto kao pod br. 203.

210 Prema *Imeniku*, 1900., str. 382.211 Na krajiškim izborima 1883. te na izborima za Hrvatski sabor sljedeće godine, Milan Stanković član je vladine Narodne stranke i Srpskog samostalnog kluba, no, 1885. godine prelazi u oporbeni klub Saborskog središta, zvan još i Centrum, te na izborima 1887. sudjeluje kao član združene Umjerene opozicije, u koju Centrum ulazi s Neodvisnom narodnom strankom. Godine 1887. s centrumašom Jovanom Živkovićem bio je i u Upravnom odboru Hrvatske komercijalne banke: vidi bilj. br. 175. O svemu navedenom: usp. *NN*, *Pozor*, *SH* iz travnja 1883. te *NN*, *Pozor* i *Zastavu* iz rujna 1884. sa *Srbobranom*, br. 71., 1887., uvodnik 'Umjerena opozicija'; *Srbobran*, br. 109., 1885., Istup iz Narodne stranke. Na izborima za autonomni narodno-crkveni Sabor godine 1890. Stanković sudjeluje izvan stranaka: *Srbobran*, 1890., Izabrani poslanici za narodno-crkveni sabor. Usprkos oporbenog opredijeljenja ostaje i u 1890-im godinama predsjednik tog režimskog zavoda: *Imenik*, 1894., str. 276.212 Nadopuna prema *Imeniku*, 1900.

213 Vidi bilj. br. 145. i 218.

214 Vidi bilj. br. 136.

215 *Imenik*, 1900. navodi ga kao ravnatelja *Zemunske štedionice*. Vidi *Srbobran*, br. 68., 1897., Izbori za narodno-crkveni sabor; Vidi i bilj. br. 221.216 Nadopunjeno prema *Imeniku*, 1900.

80. *TRGOVAČKA I ZANATLISKA BANKA DEONIČARSKO DRUŠTVO (1896.)

Godina:	1900. ²¹²
US:	(19/25)
Predsjednik:	Vatroslav Vajnberger
Potpredsjednik:	*Stevan P. Krezul
Članovi Ravnateljstva:	*Milan Gajić Johan Gromes *Teodor Janković Franjo Henč Adam Lotspeich *Petar Lazić *Teodor P. Ljubiša *Novak Manojlović *Doka S. Milosavljević *Đuro Nikolić *Svetozar Nikolić *dr. Sava Nedeljković (NS) ²¹¹ *Veljko Radosavljević
Članovi Nadzornog odbora:	*Stevan I. Kapamadžija Franjo Geng Bernhard Kronštajn *dr. Kosta Radojčić *Jovan Trivunčić
Zamjenici:	*Branko Krčadinac *dr. Jovan Radivojević (RS) ²¹⁴
Ravnatelj:	*Jovan Karamat
Knjigovođa:	*I. Dimić
Blagajnik:	*Petar Petrović (RS) ²¹⁵

81. ZEMUNSKA PUČKA ŠTEDIONICA DIONIČARSKO DRUŠTVO (1888.)²¹⁶

Godina:	1900.
US:	(3/24)
Predsjednik:	Tomo Čmelik
Potpredsjednik:	dr. Mavro Rechnitz
Članovi Ravnateljstva:	*Mitar Pešić *Glišo K. Petrović
Član Nadzornog odbora:	*Nikola Savić
Ravnatelji:	Dragutin Zverina Josip Straub
Knjigovođa:	Carl Fux

82. *ZEMUNSKA ŠTEDIONICA (1867.)¹⁷

Godina:	1882.	1886.	1888.	1900.
US:	(2/3)	(4/8)	(6/8)	(20/25)
Predsjednik:	-	-	-	*Jovan Jovanić
Potpredsjednik:	-	-	-	Franjo pl. Benko
Članovi Ravnateljstva:				Herman Weisz Franjo Deutsch ml. *Stevan Kapamadžija *Jova Karamat *Stevan Krecul P. *Teodor P. Ljubiša *Jovan Mang *dr. Petar Marković *Doka S. Milosavljević *dr. Sava Nedeljković (NS) ¹⁸ *Naum L. Nikolić *Pavle Đ. Pantelić *Veljko P. Petrović *Jovan Puljo Alexander Streicher
Predsjednik Upravnog vijeća:	-	*Jovan Petrović	*A. D. Joannović [Jovanović? ¹⁹]	-
Nadzorni odbor:	-	*Stel[Stevan]. P. Marković	*isti	*dr. Giga Avakumović ²⁰
	-	-	*Kosta Bogojević	*dr. Kosta Radojčić
	-	-	-	dr. Isidor Weiss
Ravnatelj:	*Petar Petrović ²¹	*isti	*isti	*Antonije G. Dimitrijević
Podupravitelj knjigovoda:	-	-	-	*Ilija Maksimović
Knjigovoda:	-	-	-	*Jefta Jovanović
Blagajnik:	*Ilija ²² Maksimović	*isti	*isti	*Sava Pušić
Pravni savjetnik:	-	advokat Mate Ivčić (?)	*dr. Teodor Nedeljković (NS) ²³	-
Pomoćni činovnik:	-	-	-	*Panta Milaković

ŽUPANJA

83. PRVA ŽUPANJSKA ŠTEDIONA, DIONIČKO DRUŠTVO (1894.)

Godina:	1900.
US:	(0/2)
Ravnatelj:	Victor Brunschmid
Knjigovoda:	Vatroslav Babić

KREDITNE, ŠTEDNE I PRIPOMOĆNE ZADRUGE²²⁴

BJELOVAR

1. BJELOVARSKA POMOĆNA ZADRUGA (?)

Godina:	1900.
US:	(2/27)
Odbornik:	*Ljubomir Bakić
Činovnik::	*Tomo Bogoević ²²⁵

²¹⁷ Podaci za 1900. prema *Imeniku*, 1900. i *HK*, 1900. Naziv je tada *Zemunska štedionica, akcijsko društvo*.

²¹⁸ Vidi bilj. br. 145. i 213.

²¹⁹ Usporedi s *Imenikom* 1894.

²²⁰ Ovaj advokat i veleposjednik 1907. bio je član vladajuće Narodne stranke, a prije je bio u oporbi, no, nisam mogla utvrditi u kojoj stranci: Krestić, *Grada*, 2., str. 489., 501.-502., 614.

²²¹ Za razliku od *Comp.* vladin *Imenik* iz 1900. navodi kao ravnatelja Petra Petrovića. Kao oporbeni radikalni poslanik Zemuna na Srpskom narodno-crkvenom saboru javlja se 1897. i 1902. Petar Petrović, koji je najvjerojatnije čelnik zemunske štedionice: *Srbobran*, br. 100., 1902. Vidi i: Krestić, *Grada*, 2., str. 174.-176. Vidi i bilj. br. 215.

²²² Prema *Imeniku*, 1894.

²²³ *Srbobran* br. 13., 1890., Izabrani poslanici za narodno-crkveni sabor, str. 4.; Odvjetnik dr. Teodor Nedeljković je i na poč. 20. st. režimski opredjeljen - na izborima 1901. nalazi se među izabranim poslanicima Narodne stranke kao zastupnik Martinaca: *Srbobran*, br. 236., 1901., Rezultati izbora.

²²⁴ U *Comp.* iz 1900. ne navodi se rubrika sa štednim i pripomoćnim zadrugama (Aushilfs-Vereine in Kroatien und Slavonien) pa iz ovog izvora donosim podatke samo za 1882., 1886. i 1888. g. Za 1900. donosim podatke o srpskim zavodima i srpskim čelnicima u ostalim zavodima iz *Imenika*, 1900., a kad nadopune za zadruge donosim prema *HK*, 1900.-1903., o tome referiram u bilješkama. Ta se vrsta zavoda u *Imeniku* bilježi kao vjeresijske zadruge, a u *HK* i *Ung. Comp.* samo kao zadruge.

²²⁵ Nije mi poznato njegovo političko opredjeljenje 1900. g, no, zna se da je 1907. g. osnovao Radikalnu stranku u Bjelovaru: Krestić, *Grada*, 2., str. 472.-473.

2. PRVA ŠTEDNA I POMOĆNA ZADRUGA U BJELOVARU(?)

Godina:	1900.
US:	(1/10)
Član Nadzornog odbora:	*Jovo Parazajda (NS) ²²⁶

3. *SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1899.)²²⁷

Godina:	1900.
US:	(22/22)
Predsjednik:	*Mihajlo Barišić
Članovi Ravnateljstva:	*Ilija Bučan *Jovan Popović *Ljubomir Bakić *Mihajlo P. Solarić (SSS) ²²⁸ *Tomo Bogojević *Marko Liščić *Damjan Popović *Dragoljub Opačić *Joco Sever *Rade Obranović *Petar Tomić *Dragoljub Carević *Nikola Heraković
Nadzorno vijeće:	*Nikola Tomić *Danilo M. Ilić *M. J. Rogulja *Vaso Mileusnić
Perovođa:	*Marko Šarčević
Poslovođa:	*Milan Bakić (SSS) ²²⁹
Kontrolor:	*Antonije Oršulić (SSS) ²³⁰
Blagajnik:	*St. Sekulić

²²⁶ Kancelist i kotarski sudac u Bjelovaru: *Imenik*, 1900., str. 220.

²²⁷ Prema *HK*, 1901.

²²⁸ *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

²²⁹ *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

²³⁰ Spominje se na listi oporbenih zastupnika iz Bjelovara na srpskom autonomnom Saboru, zajedno s samostalцем Milanom Bakićem, pa je vjerojatno bio samostalac: *Srbobran*, br. 195., 1901., Biračima za srpski narodni crkveni sabor u Trojedinici.

²³¹ Prve podatke o čelništvu moguće je u obrađenim izvorima naći tek u *HK*, 1903., no, oni su većim dijelom zasigurno vjerodostojni i za 1900.

²³² To je Manojlo pl. Oklobdžija iz koreničkog zavoda. Vidi bilj. br. 81.

²³³ *Srbobran*, br. 101., 1902., Izbori.

²³⁴ Ovdje je možda slovo o dvostrukom navođenju jednog te istog člana!

²³⁵ Prema *HK*, 1900.

DONJI LAPAC**4. *SRPSKA ŠTEDIONICA KAO ZADRUGA (1900.)²³¹**

Godina:	1900.
US:	(18/18)
Predsjednik:	*Nikola Popović
Potpredsjednik:	*Marko Kuga
Ravnatelj:	*Milan Miličević
Podravnatelj:	*Milan pl. Oklobdžija (SSS) ²³²
Članovi Ravnateljstva:	*Nikola Rašeta *Simo Rašeta (NS) ²³³ *Božo Rašeta *Savo Rašeta *Nikola Rašeta ²³⁴ *Jovan Bosnić *Mile Rašeta *Sava Mrđa
Nadzorni odbor:	*Đuro Rašeta *Miloš Medić *Sava Divjak *Milan Bogunović *Petar Divjak *Novak Vitas *Nikola Popović

GLINA**5. *ŠTEDNO I PRIPOMOĆNO DRUŠTVO (1883.)²³⁵**

Godina:	1900.
US:	(7/9)
Predsjednik:	*Nikola Milić od Pernigrada (NS) ²³⁶
Potpredsjednik:	Janko Batušić
Članovi Ravnateljstva:	*Mita Davidović (SSS) ²³⁷ *Jovan Davidović Nikola Markiš (?) *Rade Macakanja
Članovi Nadzornog odbora:	*Dmitar Dukić *Stevo Marković
Zamjenik:	*Aleksa Ostoić

²³⁶ Od izbora u bivšoj Krajini 1883. g. nadalje u političkoj se javnosti javlja kao član Srpskog kluba i kandidat Narodne stranke na izborima. Ovaj umirovljeni satnik (kapetan) u 1880-im godinama bio je načelnik u Glini: usp. članke o izborima u *NN*, *Pozoru*, *SH* iz travnja 1883., zatim u *NN*, *Pozoru*, *SH* i *Zastavi* iz rujna 1884. te u *NN* i *Srbobranu* iz lipnja 1887.; *Imenik ovjerovljenih 1887.-1892.* i *Krestić, Grada*, 2., str. 7.

ILOK

6. PRVO ILOČKO ŠTEDNO I PRIPOMOČNO DRUŠTVO (1870.)

Godina:	1888.
US:	(1/3)
Knjigovođa:	*Gavra Spaić

INDIJA

7. I. INDIJSKA ZADRUGA ZA PODPOMAGANJE I ŠTEDNJU (1875.)

Godina:	1882.
US:	(2/3)
Potpredsjednik:	*Kosta Marković
Knjigovođa:	*Petar Petrović
Blagajnik:	- -

IRIG

8. *SRPSKA RATARSKA I OBRTNIČKA ZADRUGA ZA MEĐUSOBNO POMAGANJE I ŠTEDNJU (1897.)

Godina:	1900.
US:	(21/21)
Predsjednik:	*Kosta Matić
Potpredsjednik:	*Đoko Bosiljkić
Članovi Ravnateljstva:	*Danjan Auramović *Ilija Babić *Vića Cekić *Stevan Grujić *Todor Matić *Damjan Mićašević *Duro Mićašević *Sava Stojšić ²⁸ *Mitar Milošević *Đoka Caričević *Milan Musulin *Luka Crvenković *Svetozar Obrenović *Jovan Pušić
Nadzorni odbor:	*Fedor Radošević *Todor Jojkić *Milan Kragujević *Mitar Prelić
Knjigovođa:	*Ilija St. Čaržić

9. *ZADRUGA ZA PODPOMAGANJE I ŠTEDNJU (1888.²³⁷)

Godina:	1900.
US:	(13/15)
Predsjednik:	*Vasilije Nikolajević
Potpredsjednik:	*Milan Lukić
Članovi Ravnateljstva:	*Jovan Čupić *Aca Damjanović *Stevo Damjanović *Sima Gaić *Jovan Gruić *Petar Krstić *Damjan Marković *Aleksandar Mandžukić Ferdo Paraker *Milan Petrović *Uroš Vujić
Knjigovođa:	*Antonije Marković
Potknjigovođa:	Nikola Barković (?)

KARLOVAC

10. *SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1899.)²⁴⁰

Godina:	1900.
US:	(16/16)
Predsjednik i kontrolor:	*Gabriel Dević (NS) ²⁴¹
Poslovođa:	*Čeda Miličević (SSS) ²⁴²
Članovi Ravnateljstva:	*Milan Manojlović *Dušan Miljušević *Jovan V. Barako ²⁴³ *Lazar Bordoški *Jovo Medić *Nik. G. Petrović *Prokop Dozet *Luka Skrbić *Tošo Stakić
Nadzorno vijeće:	*Milan Zastavniković *Milan Miličević *Mile Kuga
Knjigovođa:	*Mito Sekulić
Blagajnik:	*Nikola Dubajić

²³⁷ *Srbobran*, br. 91., 1902., Kandidati srpske samostalne stranke za srpski narodno-crkveni sabor..

²³⁸ Iriški svećenik koji je na izborima 1884. g. pomagao Narodnu stranku: Krestić, *Građa*, 2., str. 24. Nije mi poznato njegovo kasnije političko opredjeljenje.

²³⁹ Prema SPM.

²⁴⁰ Prema podacima iz HK, 1901.

²⁴¹ Vidi bilj. br. 73. i 56.

²⁴² Vidi bilj. br. 196.

²⁴³ U izvoru Jovan B. Barako (sic!). Slovo je o Jovanu V. Baraku, članu *Srpske banke u Zagrebu*.

KOSTAJNICA

11. *SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1898.)²⁴⁴

Godina:	1900.
US:	(26/27)
Poslovođa:	*Joco Živković (NS) ²⁴⁵
Kontrolor:	*Ostoja Lukić
Blagajnik:	*Đuro Komljenović
Zamjenici:	*Pajo Dragojlović *Nikola Zec (NS) ²⁴⁶
Upravni odbor	
Predsjednik:	*Đuro Lazić (NS) ²⁴⁷
Članovi:	*Joco Živković (NS) *Ostoja Lukić *Đuro Komljenović *Pajo Dragojlović *Nikola Zec (NS) *Dane Jovetić *Simo Pauković *Proka Bekić *Simo Živković (NS) ²⁴⁸ *Đorđe Đurić *Janko Stavić *Jovo Miljević Josip Bastaić (?) *Adam Pauković *Gajo Beć *Dušan Knežević *Dmitar Ervačanin *Jovan ²⁴⁹ Dragišić (SSS) *Vaso Matijašević (NS) ²⁵⁰
Nadzorni odbor:	*Stevo Matijević (NS) ²⁵¹ *Đorđe Stojanović *Glišo Živković *Mojo M. Hrvčanin *Lazar Bačić (SSS) ²⁵²
Knjigovoda:	*Ivan Milin
Podvornik:	*Maksim Subanović

²⁴⁴ Nadopunjeno prema *HK*, 1900.

²⁴⁵ Paroh u Jamnici, član saborskog Srpskog kluba, tj. Narodne stranke od 1883. g.: vidi članke o izborima u bivšoj Krajini u *Pozoru*, *NN* i *SH* iz travnja 1883. te Krestić, *Grada*, 2., str. 7.

²⁴⁶ *Srbobran*, br. 236., 1901., *Ogledalo naših izbora*.

²⁴⁷ Načelnik i mjesni sudac u Mečenčanima, kotar Kostajnica: *Imenik*, 1900., str. 78.

NEŠTIN

12. PRVA ZADRUGA ZA MEĐUSOBNO POMAGANJE I ŠTEDNJU (?)

Godina:	1900.
US:	(6/13)
Ravnateljstvo:	*Zarija Jovanović *Trifun Gruić
Nadzorni odbor:	*Jovan Vujatović *Joco Damjanović *Aćim Stakić
Blagajnik:	*Svetozar Janković

248 Mjestni sudac u Dvoru te vanjski komorski vijećnik Trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu za Dvor: *Imenik*, 1900., str. 77, 315.

249 U izvoru Josip (sic!), no, radi se o pravoslavnom svećeniku Jovanu Dragišiću koji je bio radikalni (tj. samostalski) kandidat u Kostajnici na narodno-crkvenim izborima 1890. Pretpostavila sam da je i na početku 20. st. bio opredijeljen za samostalce jer su oni upravo među nižim svećenstvom uživali znatnu potporu: vidi *Srbobran* br. 13., 1890., Izvješća sa birališta.

250 Kancelist kotarskog suda u Kostajnici: *Imenik*, 1900., str. 228.

251 *Srbobran*, br. 68., 1897., Izbori za narodno-crkveni sabor.

252 Ovaj trgovac iz Jasenovca 1901. bio je na izbornoj listi Srpske samostalne stranke za 57. izborni kotar s biralištem u Novskoj: *Srbobran*, br. 230., 1901., Kandidati srpske samostalne stranke. Na početku 20. st. bio je u Središnjem odboru Srpske samostalne stranke: *Krestić, Grada*, 2., str. 351.

NOVA GRADIŠKA

13. *SRPSKA ŠTEDIONICA KAO ZADRUGA (1900.)²⁵³

Godina:	1900.
US:	(25/25)
Predsjednik odбора:	*dr. Aleksandar Nikolajević (NS) ²⁵⁴
Članovi Upravnog odбора:	*dr. Kosta Mladenović (NS) ²⁵⁵ *Nikola Vilić *Nikola Mirić *Milorad Čoporda *Vladimir Vukašinović *Bogoljub Petrović *Jefto Radosavljević *Stojan Popović *Joco Jovanović ²⁵⁶ *Maksim Ogorelica
Ravnatelj:	*Joco Pretić
Blagajnik:	*Nikola Vuksanović (NS) ²⁵⁷
Kontrolor:	*Petar Popović
Zamjenici Ravnateljstva:	*Adam Joka *Damjan Ljeskovac
Nadzorni odbor:	*Milan Nikolić ²⁵⁸ *Lazar Bačić (SSS) ²⁵⁹ *Nikola Fusar (SSS) ²⁶⁰ *Šandor Fusar *Vaso Mioković *Jovan Trifunović (SSS) ²⁶¹
Knjigovoda:	*Mihajlo Pauković ²⁶²
Vjezbenik:	*Aleksandar Nikolić
Podvornik:	*Joco Zvečevac

²⁵³ HK i *Imenik* iz 1900. nisu mogli donijeti podatke za netom osnovan zavod, pa sam koristila podatke iz HK i *Imenika* za sljedeću, 1901. g.

²⁵⁴ Vidi bilj. br. 60. i 264.

²⁵⁵ Vidi bilj. br. 271.

²⁵⁶ Član *Srpske zadruge za promicanje i štednju* u Okučanima.

²⁵⁷ Kotarski veterinar kotarske oblasti u Novoj Gradišci: *Imenik*, 1900., str. 62.

²⁵⁸ Nije istoimeni čelnik *Srpske banke u Zagrebu*.

²⁵⁹ Vidi bilj. br. 252. i 269.

²⁶⁰ *Srbobran*, br. 236., 1901., Ogledalo naših izbora.. Bio je i u čelništvu *Srpske zadruge za promicanje i štednju* u Okučanima, poput Aleksandra Nikolajevića i Koste Mladenovića.

²⁶¹ *Srbobran*, br. 236., 1901., Ogledalo naših izbora..

²⁶² Vjerojatno je bio i činovnik u *Srpskoj banci u Zagrebu*.

²⁶³ Nadopunjeno prema HK 1900.; U HK taj se zavod navodi kao *Srpska štedionica dioničarsko društvo* u Okučanima, a tako se navodi i u *Imeniku*, 1902. Slovo je o istim zavodima, tj. pre-raštanju zadruge u štedionicu jer se navodi gotovo istovjetno članstvo: HK 1900., str. 127. i *Imenik*, 1902., str. 417.

²⁶⁴ Vidi bilj. br. 60. i 254.

²⁶⁵ Vidi bilj. br. 260.

NOVSKA**14. ŠTEDNA I PRIPOMOĆNA ZADRUGA (1892.)**

Godina:	1900.
US:	(1/15)
Član Ravnateljstva:	*Jovo Rašković

OKUČANI**15. *SRPSKA ZADRUGA ZA PROMICANJE I ŠTEDNJU (1899.)²⁶⁶**

Godina:	1900.
US:	(18/18)
Predsjednik:	*Milan Mimić
Potpredsjednik:	*dr. Aleksandar Nikolajević (NS) ²⁶⁷
Ravnatelj:	*Milan Mimić
Članovi Upravnog odbora:	*Joco Grubnić *Nikola Fusar (SSS) ²⁶⁸ *Petar Dragosavljević (NS) ²⁶⁹ *Mile Dragosavljević (NS) ²⁶⁹ *Đorđe Jagnjić (SSS) ²⁷⁰ *Vaso Vukdragović *Joco Jovanović *Lazo Bačić (SSS) ²⁷¹ *Đorđe Kovačević
Nadzorni odbor:	*Jovan V. Marković (SSS) ²⁷² *dr. Kosta Mladenović (NS) ²⁷² *Simo Malić *Nikola Popović *dr. Pero Jovanović (NS) ²⁷²
Knjigovoda:	*Đorđe Č. Lazarević
Vježbenik:	*Bogdan Miletić

²⁶⁶ Okučanski načelnik koji je na izborima 1901. g. revno sudjelovao u izbornoj borbi vladine stranke, pazeći da na listu birača ne dospiju srpski svećenici i trgovci koji su glavni simpatizeri oporbenih samostalaca u novogradiškom izbornom srezu: *Srbobran*, br. 231., 1901., Izborni pokret.

²⁶⁷ Okučanski sudac: *Imenik*, 1900., str. 89.

²⁶⁸ U izvoru Đuro Jagmić (sic!); Vidi bilj. br. 93., 193. i 278.

²⁶⁹ Vidi bilj. br. 252. i 259.

²⁷⁰ Jovan Marković posjednik je iz Pakraca, koji se tu kandidirao na listi srpskih samostalaca na izborima 1901. g.: *Srbobran*, br. 230., 1901., Kandidati srpske samostalne stranke; Vidi i bilj. br. 95. i 284.

²⁷¹ Kotarski liječnik i upravitelj bolnice u Novoj Gradišci: *Imenik* 1900., str. 63.

²⁷² Najvjerojatnije je slovo o pakračkom liječniku, članu Upravnog odbora tamošnje *Srpske kreditne zadruge*. Vidi bilj. br. 279.

OSIJEK

16. *SRPSKA ŠTEDIONICA KAO ZADRUGA (1900.)²⁷³

Godina:	1900.
US:	(15/16)
Predsjednik:	*Vasa Muačević (SSS) ²⁷⁴
Ravnatelj:	*Aleksandar Popović
Članovi Ravnateljstva:	*dr. Dušan Milanković *Milan Đurđević *Pajo Muačević Đena Krotin (?) *Gliša Radivojević *L. S. Mesarović *Uroš Bošnjak
Nadzorni odbor:	*Toša Mirković *Konstantin Čutuković *Aleksandar Dobrović *Konstantin Dević
Blagajnik:	*Stevan Strajinić
Knjigovođa:	*Slavko Jovičić
Podvornik:	*Svetozar Horvat

OTOČAC

17. *OTOČKA SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1899.)²⁷⁵

Godina:	1900.
US:	(6/6)
Predsjednik:	*Mile Drakulić
Ravnatelj i poslovođa:	*Miloš Grozdanić
Zamjenik i blagajnik:	*Janko Vuksan (NS) ²⁷⁶
Kontrolor:	*Simo Končar
Odbornici:	*Dane Popović *Vujo Uzelac

²⁷³ Podaci prema HK, 1903.; Kao godinu osnutka SPM navodi 1899.

²⁷⁴ Veleposjednik Vasa Muačević od početka je pružao *Srbobranu* dragocjenu pomoć. Krajem 19. i na početku 20. st. je u Centralnom odboru Srpske samostalne stranke: Artuković, *Ideologija*, str. 28.; Krestić, *Grada*, 2., 90.-91., 249., 351., 356., 400., 408. itd.

²⁷⁵ Prema: Krestić, *History*, str. 614.

²⁷⁶ Taj je općinski načelnik u Dabru (kotar Otočac) 1895. g. odlikovan srebrnim krstom za zasluge s krunom: *Imenik*, 1900., str. 23., 72., 303.

²⁷⁷ Godina osnutka prema: Gašić, *Organizacije*, str. 536.; Krestić kao god. osnutka navodi 1899.: isti, *History*, str. 614.

²⁷⁸ U izvoru Đorđe Jagnić (!). Zasigurno je slovo o Đorđu Jagnjiću iz *Pakračke štedionice*, okučanske zadruge i *Srpske banke u Zagrebu*: vidi bilj. br. 93., 193., 268.

PAKRAC

18. *SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1898.²⁷⁷)

Godina:	1900.
US:	(14/16)
Upravni odbor	
Predsjednik:	*Đorđe Jagnjić (SSS) ²⁷⁸
Članovi:	*dr. Petar Jovanović (NS) ²⁷⁹ *Atanasije Zorčić (NS) ²⁸⁰ *Đuro Kartalija *Nikola Janković *Nikola Dragičević Luka Komlenić (?)
Nadzorni odbor	
Predsjednik:	*Simo Mandić (NS) ²⁸¹
Članovi:	*Mihajlo Bogdanović Tomić (SSS) ²⁸² *Nikola Šumonja (NS) ²⁸³ *Šandor Marković *Kosta Petrović
Poslovođa:	*Jovan V. Marković (SSS) ²⁸⁴
Blagajnik:	*Jefta Petrović
Kontrolor:	Kosta Hajdeneg
Knjigovođa:	*Branko Gruić

²⁷⁹ Kotarski liječnik u Pakracu: *Imenik*, 1900., str. 63., 297.-8.

²⁸⁰ *Srbobran* br. 100., 1902., Izbori.

²⁸¹ Akcesist kotarske oblasti u Pakracu: isto kao pod br. 279., str. 63.

²⁸² Pakrački advokat koji je 1901. u Slatini i Hercegovcu kandidirao s programom Srpske samostalne stranke: *Srbobran* br. 230., 1901., Kandidati srpske samostalne stranke

²⁸³ Akcesist kotarske oblasti u Pakracu: *Imenik* 1900., str. 63.; U polujavnom i privatnom diskursu nastup Nikole Šumonje, ravnatelja pakračke Srpske autonomne muške učiteljske škole i državnog činovnika, znatno odudara od karakteristične javne slike sterilne lojalnosti, u koju je bilo utopljeno mnogo i hrvatskih i srpskih državnih činovnika, osobito u pogledu hrvatsko-srpske sloge, uspostavljene u Khuenovu režimu odozgo. Korespondencija otkriva veliku nacionalnu angažiranost mladića Šumonje, kojem u 1880-tim g. nije bio stran samostalski osjećaj o ugroženosti srpstva, kao ni tisak na kojem su se napajali samostalci - *Zastava* i *Srbobran*. Što više, surađivao je sa *Srbobranom* kao pisac književnih feljtona. Za cijelo je vrijeme svog ravnateljskog mandata energično, ali bezuspješno zahtjevao od Khuenova režima pravo javnosti za učiteljsku školu u Pakracu. Godine 1897. je Josip Frank, vođa čistih pravaša, optužio u Saboru pakračku školu kao leglo protuhrvatske propagande, koja je izazvala razdor između tamošnjih Hrvata i Srba. O tome: Krestić, *Grada* 1, str. 398.; isit, *Grada* 2, str. 146., 248.-249., 259-260., 277., 279., 298., 298.-299., 306.-307., 428., 443. itd.; Stanko Korać, *Književni feljton zagrebačkog Srbobrana od 1884. do 1890.*, ZSH 1, str. 338.-339.

²⁸⁴ Vidi bilj. br. 95. i 270.

PETRINJA

19. ŠTEDOVNO I PREDUJMOVNO DRUŠTVO I. OPĆE ČINOVNIČKE ZADRUGE (1871.)

Godina:	1900.
US:	(3/14)
Ravnateljstvo:	*Aleksa Ugrenović *Tomić Tošo
Zamjenik Nadzornog vijeca:	*Mihajlo Babić

RUMA

20. *ZADRUGA ZA ŠTEDNJU I PREDUJMOVE U RUMI (1894)²⁸⁵

Godina:	1900.
US:	(20/25)
Predsjednik:	*dr. Mišo A. Popović
Potpredsjednik:	*Dimitrije Pazarski
Ravnatelji:	*Nikola Đurišić *Stevan T. Jakovljević *Simo Milutinović *Svetislav Nadbantić
Članovi Nadzornog odbora:	*Toša Ogrizović *Petar I. Stefanović *Milan Živanović
Zamjenici:	*Đoko Ristivojević *Jovan K. Jovanović
Članovi Upravnog odbora:	Josip Brendl *dr. Dušan Dima (NS) ²⁸⁶ *Miša Dorđević Josip Hladek *Tošo M. Jakovljević *Žarko Jakovljević Vladimir Košutić (?) Albert Reinprecht *Milan Orlović *Jovan Pazarski *Mojsilo Ćirić *Dušan Popović
Knjigovoda:	*Borivoj Putnik
Blagajnik:	David Gaišin

²⁸⁵ Godina osnutka prema: Gašić, Organizacije, str. 536. Ovaj je zavod 1906. god. prerastao u Srpsku štedionicu d.d.: SPM, str. 1072.

²⁸⁶ Liječnik upravne općine Ruma: Imenik, 1900., str. 97.

²⁸⁷ Podaci prema HK 1903.

SENJ**21. ČINOVNičKA ŠTEDNA I PRIPOMOĆNA ZADRUGA (1879.)**

Godina:	1900.
US:	(1/9)
Nadzorni odbor:	*Nikola Radošević

SLUNJ**22. *SRPSKA ŠTEDIONICA KAO ZADRUGA (1899.)²⁸⁷**

Godina:	1900.
US:	(16/16)
Predsjednik:	*Jovan Vukelić
Poslovođa:	*Stojan Novaković
Članovi Ravnateljstva:	*Svetozar Vukelić *D. Popović *G. Simić *M. Kuzmanović *Mihajlo Đaković *Milan Đukić *Nikola Radmanović *Mita Juras *Ilija Dragoš
Nadzorni odbor:	*Jovo Matijević *Uroš Pejić *Mane Stipanović *Nikola Musulin
Blagajnik:	*Petar Tepavac

SRIJEMSKA MITROVICA**23. MITROVAČKO DRUŠTVO ZA ŠTEDNJU I PREDUJMOVE (1882.)**

Godina:	1886.	1888.
US:	(1/3)	(1/3)
Ravnatelj:	-	*Stojan Srdjenović
Knjigovođa:	*S. Nikolajević	-

24. PRVA NJEMAČKA SRIJEMSKA ŠTEDNA ZADRUGA (1895.)

Godina:	1900.
US:	(1/13)
Nadzorni odbor:	*dr. Lazar P. Nikolić (RS) ²⁸⁸

²⁸⁸ Vidi bilj. br. 303.

25. *SRPSKO I NJEMAČKO DRUŠTVO ZA ŠTEDNJU I PRIPOMOĆ (1898.⁸⁹)

Godina:	1900.
US:	(15/18)
Ravnatelj:	*dr. Aleksandar pl. Roknić (RS) ⁹⁰
Zamjenik ravnatelja:	*Jovan Sekulić (RS) ⁹¹
Članovi Ravnateljstva:	Franjo Fric *dr. Đorđe Ivković *Petar Jeremić Josip Kognat *Vlada Marković *Velimir Radak *Isak Rajković *Tasa Stojanović *Milutin Savić *Mirko Ćirić
Članovi Nadzornog odbora:	*Spaso Krstonošić Josip Inkey *Đoka Živanović (NS) ⁹²
Knjigovođa:	*Stevan Đukić
Blagajnik:	*Dušan Radak
Činovnik:	*Stevan Kovjanić

²⁸⁹ Zadruga je osnovana 1898., a 1901. promijenila je ime u Srpska zadruga za štednju u Mitrovici. Usporedi: *Ung. Comp.*, 1900/1901., II. Theil, Budapest, 1901.

²⁹⁰ Vidi bilj. br. 126.

²⁹¹ Nisam mogla utvrditi ima li kakve veze s istoimenim državnim činovnikom, kr. županijskim tajnikom u Bjelovarsko-križevačkoj županiji i vitezom reda Franje Josipa od 1886.: *Imenik*, 1900., str. 14., 59. i 117. *Imenik*, 1900. ga navodi kao ravnatelja u Srpskom eskontnom dioničarskom društvu u Mitrovici. Ovaj je radikal na stranačkim izborima 1901. glasovao za kandidata Narodne stranke Ćiru Milekića, što je izazvalo osudu Srbobrana: *Srbobran*, br. 236., 1901., Ogledalo naših izbora..

²⁹² U Srijemskoj je Mitrovici Đoka Živanović u državnoj službi kao povjerenik sigurnosti u gradskom poglavarstvu: *Imenik* 1900., str. 120.

²⁹³ Prema *HK*, 1900.

²⁹⁴ Vidi bilj. br. 292.

²⁹⁵ *Srbobran* br. 68., 1897., Izbori za narodno-crkveni sabor.

²⁹⁶ Vidi bilj. br. 137.

²⁹⁷ Miloš (Miša) Dimitrijević (1846.-1889.) urednik je liberalskog *Branika* iz Novog Sada, vođa većine na narodno-crkvenom Saboru u Srijemskim Karlovcima (koja se bori protiv nametnutog patrijarha Germana Anđelića) te poslanik Ugarskog državnog sabora, gdje je u razdoblju 1884.-1887. g. jedini politički predstavnik Srba iz južne Ugarske. U 1880-tim godinama iz sačuvane korespondencije vidljiv je njegov najuži kontakt sa srpskim oporbenjacima u Hrvatskoj: Krestić, *Grada*, 1., str. 371.-372., 381., 391.-2., 394., 398.; isti, *Grada*, 2., str. 33., 55., 60.-64., 71.-73., 75.-79., 81., 84.-85. itd.

26. *ŠTEDNO I ZALOŽNO UDRUŽENJE U MITROVICI (1895.²⁹³)

Godina:	1900.
US:	(13/15)
Ravnatelj:	Josip Inkey
Zamjenik ravnatelja:	*Đoka Živanović (NS) ²⁹⁴
Članovi uprave:	*M. Đorde Krešić *Milutin Savić *Jovan Adamović Franjo Fritz *Đuro Davidovac *Vlada Stojanović *Petar Jeremić *Rada Nikolajević
Nadzorni odbor:	*Spasa Krstonošić *Dušan S. Jovanović *Mirko Čirić
Knjigovođa:	*Vasa Maglov
Blagajnik:	*Andrija Opačić

SRIJEMSKI KARLOVCI

27. *SREMSKO KARLOVAČKA ZADRUGA ZA MEĐUSOBNO POMAGANJE I ŠTEDNJU (1885.)

Godina:	1888.	1900.
US:	(3/3)	(15/20)
Predsjednik:	-	*Jovan Jović
Članovi Ravnateljstva:	-	*Kosta Šuvaković Ludwig Auer *Jovan Bakalović Pavao Bernhard ml. Franjo Friedrich *Stevan Georgijević *Andrija Jović *Mojo Klisarić ml. *Vaso Konstantinović (NS) ²⁹⁵ *Petar Tošić Mijo Turkalj *Kosta Milošević
Nadzorni odbor:	-	*Svetozar A. Janković (SSS) ²⁹⁶ *Aleksandar Despotović *Jovan Stanković
Ravnatelj:	*dr. M. Dimitrijević (LS) ²⁹⁷	*Jovan Simeonović-Čokić
Podravnatelj:	*B. Despotović	*Vlada Jovanović
Knjigovođa:	- -	Franjo Settler
Blagajnik:	*M. Miodragović	-
Poslužitelj:	-	*Jovan Cvetić

28. ZADRUGA ZA MEĐUSOBNO POMAGANJE I ŠTEDNJU (?)

Godina:	1886.
US:	(2/2)
Predsjednik:	*Nikola Petrović (NS/LS) ²⁹⁸
Knjigovođa:	*Vladan Jovanović

TRPINJA

29. ŠTEDNA I PRIPOMOĆNA ZADRUGA (?)

Godina:	1900.
US:	(3/11)
Potpredsjednik:	*Stevan Georgijević ²⁹⁹
Ravnateljstvo:	- - *Gajo Jakšić
Nadzorni odbor:	*Jovan Magarašević (SSS) ³⁰⁰

VOJAKOVAC

30. ŠTEDNA I PRIPOMOĆNA ZADRUGA (?)

Godina:	1900.
US:	(2/13)
Ravnateljstvo:	*Milan Solaric (SSS) ³⁰¹
Zamjenik:	*Stevo Manojlović

²⁹⁸ U javnom političkom diskursu bio je klubaš, a u srpskom autonomnom liberal: *Srbobran* br. 95., 1885., *Sa birališta*; br. 68., 1897., *Izbori za narodno-crkveni sabor*; br. 98., 1902., *Izbori*. Vidi i bilj. br. 53., 142. i 204.

²⁹⁹ Bio je i član Sremsko-karlovačke zadruge za međusobno pomaganje i štednju.

³⁰⁰ Godine 1902. istupio je iz Srpske samostalne stranke: Krestić, *Grada*, 2., str. 352.

³⁰¹ Slovo je o čelniku iz bjelovarskog zavoda. Vidi bilj. br. 228.

VUKOVAR

31. *SRPSKA KREDITNA ZADRUGA (1899.)³⁰²

Godina:	1900.
US:	(16/17)
Predsjednik:	*Miloš Lancoš
Poslovoda:	*Simo Tepić
Kontrolor:	*V. Stanisavljević
Članovi Ravnateljstva:	*dr. Laza P. Nikolić (RS) ³⁰³ *Gliša Vojnović *Tošo Ilić *Maksim Stanišić *Nikola Bingulac *Nikola Palančanin *dr. Svetislav Novak (RS) ³⁰⁴ *Aleksa Vučenović
Nadzorno vijeće:	*dr. Vaso Stojanović *Gavra Damjanović *Nikola Jovanović Pajo Kifus (?) *Petar Stanišić (RS) ³⁰⁵
Blagajnik:	*Aleksandar Stanišić

ZEMUN

32. PRVO ZEMUNSKO DRUŠTVO ZA ŠTEDNJU I PREDUJIMOVE (1872.)

Godina:	1882.
US:	(2/4)
Knjigovoda:	*Lazar Janković
Blagajnik:	*J. Teodosijević

³⁰² Podaci prema HK, 1903.; Vlado Horvat navodi da je naziv bio Srpska kreditna banka kao zadruga; isti, *Razvoj bankarstva na vukovarskom području*, Vukovar, 1976., str. 30.

³⁰³ Krestić, *Grada*, 2., str. 425.-426., 448.

³⁰⁴ Isto, str. 356., 424., 425.-428., 431., 446., 449.

³⁰⁵ Isto, str. 452.

3. Zaključna razmatranja

3.1. Svrha popisa i opći pokazatelji istraživanja

Krajnja svrha ovog popisa nije analitična, nego praktična: dati prilog poznavanju nevidljivih pojedinaca koji su tvorili lokalnu, ali i središnju gospodarsku i političku elitu u novčanim zavodima na prijelomu 19. u 20. st., na cijelom području Banske Hrvatske. Odnosno, cilj je dati jednu od mogućih bazi podataka za različite socijalno-povijesne i ekonomsko-povijesne analize ovoga razdoblja. Zbog razloga koje sam već navela, popis tih pojedinaca-čelnika zaokruženiji je za srpske zavode, kao što je i popis zavoda zaokruženiji za 1900. godinu. Ove činjenice, dakako, ponešto umanjuju vrijednost ipak mogućih općih komparativno-analitičkih zaključaka na temelju ovdje priloženog popisa.

Ukupni utvrđeni broj srpskih novčanih zavoda (34) na cijelom području Banske Hrvatske u 1900. g. jest 16,66 % sveukupnog utvrđenog broja novčanih zavoda (204) na tom području. Dakako, postotak srpskih zavoda nešto je veći kad se ne uzimaju u obzir zavodi na području Rijeke i Međimurja (18,08%). Iako u ondašnjoj Banskoj Hrvatskoj Srbi tvore četvrtinu stanovništva³⁰⁶, u kontekstu suvremene socijalne strukture srpskog stanovništva iskazani udio u novčanima zavodima od 18,08 % nije nesrazmjerno malen. Naime, 90 % sveukupnog aktivnog srpskog stanovništva zaposleno je u agraru, a među preostalim 10 % prevladavaju pomoćni radnici, te, naposljetku, različiti činovnici. U ovu posljednju kategoriju pripadaju i čelnici u novčanima zavodima.³⁰⁷

Srbi su tada u cijeloj Banskoj Hrvatskoj imali 4 banke i 12 štedionica (13 %) te 18 štednih i kreditnih zadruga (21 %). Dakle, općenito su na tom području u novčanom poslovanju prevladavale štedionice, a među Srbima je najraširenije bilo zadržno financijsko organiziranje. Godine 1900. najviše je srpskih banaka bilo u Srijemskoj županiji (3), a tu je osnovana i prva srpska banka, 1872. g. u Srijemskoj Mitrovici. Za razliku od nje, preostale tri banke - u Zagrebu, Zemunu i Srijemskim Karlovcima - osnovane su tijekom druge polovice 1890-ih godina 19. st. I većina srpskih štedionica nalazila se u srijemskoj županiji - njih devet od sveukupno dvanaest u 1900. godini. One se osnivaju od kraja 1860-ih, odnosno u 1870-im i 1880-im godina, samo na području Srijemske županije (9). Tek se u 1890-im godinama osnivaju i tri izvan te županije - u Virovitičkoj i Ličko-krbavskoj županiji. što se tiče novčanih zadruga, najprimjetnija je teritorijalna dekoncentracija, ali i njih je bilo najviše na području Srijemske županije (7). Najviše ih je, potom, bilo u Zagrebačkoj i Ličko-krbavskoj županiji, Požeškoj, te po jedna na području Bjelovarsko-križevačke, Virovitičke i Modruško-riječke županije. Dakako, gotovo su sve srpske novčane zadruge osnovane krajem 1890-

³⁰⁶ Prema A. Szabo udio Srba godine 1880. iznosio je 26,30 % te je porastao broj srpskog stanovništva između dva službena popisa, 1880.-1910. g., za 30 %: Socijalna struktura srpskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine (dalje: Szabo, Socijalna struktura), ZR, 2., str. 107.-108. I Mile Konjević pozabavio se udjelom Srba u ukupnoj strukturi stanovništva Banske Hrvatske te je naglasio njegov pad u drugoj polovici 19. st. Tako je 1890. g. u Banskoj Hrvatskoj u ukupnoj strukturi stanovništva udio Srba iznosio 25,93 %. Iste podatke za godinu 1890. donosi i A. Szabo, a iz tabela koje autorica prilaže također je vidljiv lagani pad udjela srpskog stanovništva 1880.-1910.: M. Konjević, Neki podaci o udjelu Srba u ukupnoj nacionalnoj strukturi Hrvatske, Zbornik za istoriju, 4, Novi Sad, 1971., str. 169.; Szabo, Socijalna struktura, str. 121.

³⁰⁷ Szabo, Socijalna struktura, str. 113.-120.

ih godina, ili u prvoj godini novoga stoljeća. Najranije je, među iznimkama, osnovana takva zadruga u Glini (1883.), no, ona postaje srpski zavod tek krajem 1890-ih godina. Navedena teritorijalna raspoređenost novčanih zavoda u 1900. godini pokazuje da se uz staru srpsku gospodarsku jezgru - Srijem - koja još uvijek dominira brojnošću zavoda, sve više razvija i nova jezgra srpske gospodarske aktivnosti. Njezino središte postaje Zagreb s nizom novih srpskih gospodarskih institucija.

Brojnost srpskih zavoda u Srijemskoj županiji toliko je prirodna, koliko je odraz demografske i geografske datosti, ponajprije velikog udjela srpskoga stanovništva, osobito u gradovima³⁰⁸, zatim povoljnoga prometnoga položaja, razvijene trgovine³⁰⁹ te dodira sa srpskom gospodarskom jezgrom u južnoj Ugarskoj. Na kraju 19. st. u zapadnijim dijelovima Hrvatske, ona je osobito na području Zagrebačke i Ličko-krbavske županije, uvelike rezultat intenzivnog organiziranja koje predvodi Srpska samostalna stranka. No, isto tako, ne treba zaboraviti da je najveći udio srpskoga stanovništva (51 %) potkraj 19. st. bio upravo u Ličko-krbavskoj županiji.³¹⁰ Na tom gospodarski zaostalom području nekadašnje Vojne krajine, koje se teško oporavljalo zbog krize izazvane diobom kućnih zadruga, zadružni je mentalitet među stanovništvom zasigurno povoljno djelovao u širenju srpskih novčanih i zemljoradničkih zadruga.³¹¹ Napredovanju srpskog zadrugarstva indirektno je pogodovala i poštedita od političkog pritiska, odnosno Khuenova gospodarska politika koju ističe Igor Karaman. Naime, Khuenu je najviše smetao razvoj velikih gradova, posebno industrijalizacija³¹². Dakle, tip zadružnih ekonomskih organizacija, kakvu provode Srbi po manjim mjestima, nije mu posebno smetao. Ipak, zbog rastućeg opredjeljivanja za samostalce među srpskim zadrugarima na poč. 20. st. čelni ljudi zadružnog organiziranja ponukani su na javne, lojalističke izjave o političkoj neutralnosti. Te izjave, koje su u vrijeme parlamentarnih izbora 1901. godine stizale iz stranački mješovite uprave Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, isključivo su u funkciji sprečavanja mogućeg, a ne umanjivanja postojećeg Khuenova pritiska na ovu organizaciju.³¹³

Osim što je srijemska županija zbog povoljnih gospodarskih i demografskih čimbenika bila plodno tlo za razvoj srpskog financijskog poslovanja, postojale su i određene političke implikacije takva teritorijalnog rasporeda. Naime, u svim su saborskim periodama za Khuenova banovanja u Hrvatskoj Srbi iz vladajuće stranke najveći broj poslaničkih mandata osvajali u Srijemskoj županiji. Štoviše, najveći broj srpskih zastupnika u Saboru bio je podrijetlom iz te županije.³¹⁴ Ovako prikazuje stanje i javna izja-

³⁰⁸ Nakon Ličko-krbavske županije (51 %) najveći je udio Srba imala srijemska županija (46 %), a od svih gradova Banske Hrvatske najveći su postotak srpskog stanovništva imali srijemski gradovi: Srijemski Karlovci (56 %), Mitrovica (38 %) i Zemun (36 %): Szabo, Socijalna struktura, str. 108.

³⁰⁹ R. Kovačević primjećuje da je u 1890-im godinama najviše trgovaca i učitelja bilo u Srijemskoj županiji: Kovačević, SZZ, str. 144.

³¹⁰ Szabo, Socijalna struktura, str. 108.

³¹¹ Vidi: Krestić, PPK, str. 422.

³¹² Karaman, Industrijalizacija, str. 199.

³¹³ U upravi SSZZ-i najpoznatije je oporbeno ime bio samostalac Vladimir Matijević, a najpoznatije režimsko (dakako, u formalnom smislu) dr. Svetislav Ćumanović: Kovačević, SZZ, str. 187.

³¹⁴ Usporedi: Imenik ovjerenjenih 1884.-1887. i 1887.-1892.; Članci o izborima u *Zastavi, Pozoru, Narodnim novinama, Srijemskom Hrvatu* u rujnu i listopadu 1884., zatim u *Srbobranu* i *Narodnim novinama* u lipnju 1887. te u *Srbobranu* u listopadu i studenom 1901. g.

va čelnika uprave Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, organizacije kojoj je glavna djelatnost bila kreditno i štedno poslovanje: Srijemski su Srbi kao i Hrvati, do riedkih iznimaka vierni narodnoj stranci i njenom srpskom klubu, te će složno birati kandidate narodne stranke.³¹⁵ U kakvom je odnosu udio režimskih Srba u prikazanim čelnim strukturama novčanih zavoda prema navedenim činjenicama?

Etničko i stranačko razvrstavanje srpskih čelnika u zavodima u ovom je istraživanju provedeno tek djelomično³¹⁶, ali ipak se može dati okviran odgovor. Vidljivo je sljedeće. Pojedinci Srbi, i režimski i oporbno raspoloženi, prisutni su i u nesrpskim zavodima. U 1880-im godinama najviše su prisutni u novčanim zavodima u Srijemu, i prije i nakon Khuenova dolaska u Hrvatsku. Isto tako, gotovo su svi stranački identificirani činovnici u ovom desetljeću bili pripadnici vladajuće Narodne stranke. Iznimke su Jovan Živković i Milan Stanković, koji su iz vladi lojalnog Srpskog kluba 1885. prešli u hrvatsku oporbenu grupaciju Saborsko središte, tj. Centrum. No, i dalje su bili članovi uprave režimskih zavoda - Hrvatske komercijalne banke i Zagrebačke štedionice. Jedini neformalni oporbenjak - samostalac - javlja se u Iloku. Slovo je o članu Srpskog kluba i iločkom trgovcu Paji Arseniću. Što se tiče nesrpskih banaka i štedionica u drugoj polovici 1880-ih godina, srpski su činovnici u najvećem postotku participirali u osječkoj banci, odnosno u štedionicama Požeške županije, u kojoj u cijelom razmatranom razdoblju (1882.-1900.) i nije bilo srpskih zavoda ove vrste. Prije uspostavljanja Khuenova sustava Srbi narodjaci u ovim su zavodima mahom nositelji viših činovničkih funkcija (predsjednici, članovi upravnih i nadzornih odbora, ravnatelji), a u drugoj se polovici 1880-ih godinama broj viših i nižih činovnika Srba ujednačuje. U zadrugama koje nisu bile srpske provenijencije bilo je, pak, u cijelom osmom desetljeću više nižih činovnika Srba, a u onoj staropazovačkoj javlja se i jedini neformalni oporbenjak. To je klubaš N. Petrović, koji je unutar srpske narodno-crkvene autonomije djelovao kao član Liberalne stranke.

Osamdesetih godina 19. st. svi su srpski novčani zavodi bili smješteni u jednoj županiji - Srijemskoj - a gotovo su svi osnovani prije nastupa nova bana 1883. g. Udio Srba u čelništvima srpskih banaka i štedionica neznatno je porastao u drugoj polovici 1880-ih godina, a najviše je bilo narodnjaka (5), potom samostalaca (2) te jedan radikal u Vukovaru. Od navedenih narodnjaka jedan je bio neformalni samostalac, Aleksa -orđević iz Šida. Svi narodnjaci bili su na višim položajima, a jedini je niži činovnik s utvrđenom stranačkom pripadnošću bio samostalac. U Srijemu se javlja i jedini formalni srpski liberal utvrđen u ovom istraživanju, i to u zadruzi osnovanoj 1885. g. u Srijemskim Karlovcima. Zanimljivo je da su samotalci, koji su ojačali tek potkraj 19. st. u zapadnijim dijelovima Hrvatske, u drugoj polovici 1880-ih godina imali jako uporište u srijemskokarlovačkoj štedionici, dakle, u centru srpske patrijaršije, tj. srpske crkveno-školske autonomije. German Anđelić, konzervativan patrijarh lojalan režimu, želio je ovu politički nepodobnu štedionicu uništiti.³¹⁷

³¹⁵ Ovo je izvjava Aćima Đermanovića i Ambrozija Pavlovića dana režimskim Narodnim novinama od 31. 10. 1901. Citat preuzet iz: Kovačević, SZZ, str. 187.

³¹⁶ Cjelovitije nego u 1880-im godinama, kad se čelništva prate prema samo jednom od dva poznata izvora, obrađena su čelništva u 1900. Čelništva u 1900. obrađena su u svim srpskim zavodima, a od preostalih zavoda na cijelom teritoriju Banske Hrvatske (s Rijekom i Međimurjem) obrađeno su čelništva u 89 % banaka i štedionica, odnosno u 83 % nesrpskih zadruga.

³¹⁷ Vidi bilješku br. 137.

I godine 1900. u nesrpskim se novčanim zavodima unutar cjelovite banske Hrvatske srpski čelnici najčešće javljaju u Srijemskoj županiji. No, prema iskazanim podacima u izvorima za banke i štedionice, najviši su udio Srbi imali u čelništvima zapadnije smještenih zavoda - u Kostajnici i Slavonskom Brodu - te u Rijeci. U čelništvima zadruga najviši je udio Srba ponovno u Srijemu, a većina Srba čelnika u svim istraženim nesrpskim zavodima u tom je razdoblju bila na visokim činovničkim položajima.

S kraja 19. st. u nesrpskim se bankama javlja jedan režimski (Vukovar) i jedan oporbeni srpski čelnik (samostalac u zagrebačkoj Hrvatskoj komercijalnoj banci³¹⁸). U zagrebačkoj se sredini javlja i jedan od dvojice neformalnih srpskih oporbenjaka, narodnjak dr. Svetislav Šumanović, koji je bio u nadzornom odboru režimske Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke, te istovremeno u Upravnom odboru samostalske Srpske banke u Zagrebu. Drugi od njih jest Filip Omčikus, predsjednik Bjelovarske štedionice, koji je podržavao vladinu klerikalnu stranku na autonomnim izborima, ali i bio predsjednik Nadzornog odbora Srpske banke u Zagrebu. Zanimljivo je da nema ni jednog oporbenjaka u bankama i štedionicama u Srijemu, ali da ima čak desetorice samostalaca u zapadnije smještenim nesrpskim štedionicama: u Slavonskom Brodu, Pakracu, Bjelovaru, Koprivnici, Zagrebu i Ogulinu. Od devet narodnjaka u štedionicama 1900. godine, čak ih je sedam iz Zagrebačke županije, a dvojica su iz Požeške županije. Premda ima gotovo jednako narodnjaka i samostalaca, očita je asimetrija u njihovom teritorijalnom rasporedu. Osim u znatno manjem broju srpskih zavoda u zapadnijim dijelovima Hrvatske, uzroke te asimetrije prije treba potražiti u političkim, nego demografskim razlozima. Stoga i ovo istraživanje³¹⁹ pokazuje da se težište političke i gospodarske gravitacije za Srbe u Hrvatskoj, u organizacijskom smislu, na početku 20. st. pomiče s istoka (južna Ugarska i Srijem) na sjeverozapad. U tom novom gravitacijskom središtu u ovom su razdoblju prisutne samo dvije srpske političke opcije: režimska i samostalska.

Na kraju 19. st. unutar službenog okvira Banske Hrvatske srpskih čelnika ima u 29 % nesrpskih banaka i štedionica, a u nesrpskim zadrugama participiraju u znatno manjem postotku (14 %). Premda su Srbi participirali u toj vrsti zavoda od Bjelovara na zapadu pa do Mitrovice na istoku, već i sama brojnost srpskih zadruga uvjerljivo pokazuje da je udio Srba u toj vrsti nesrpskih zavoda ipak najmanji. U nesrpskim zadrugama ima dva oporbenjaka u Srijemu (samostalac i radikal) te jedan narodnjak i samostalac u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Zajedničko srpskom udjelu u čelništvima svih nesrpskih novčanih zavoda s kraja 19. st. jesu viši činovnički položaji.

Srpske banke i štedionice mogu se 1900. godine naći u četiri od osam hrvatskih županija, ali velika ih se većina nalazi u Srijemu, a i sve one u kojima sam utvrdila etnički mješovit sastav čelništva, osim jedne, nalaze se u Srijemskoj županiji. Ona jedna izvan Srijemske županije je bila štedionica u Dalju, a imala je najmanji postotak srpskih čelnika - 54 %. U velikoj većini srpskih banaka i štedionica u Srijemu (83 %) uz srpska se prezimena najčešće, redovito na visokim činovničkim položajima, sreću i strana prezimena - njemačka i židovska. Za razliku od malobrojnijih i etnički čišćih srpskih zavoda u zapadnijim dijelovima Hrvatske, čini se da su se srpski novčani zavodi u Srije-

³¹⁸ To je Nikola Gavella, koji je u Ravnateljstvu te banke bio i prije 1900. godine, najranije što mi je poznato 1894. Vidi: Imenik, 1894., str. 262.

³¹⁹ O premještanju težišta srpske politike i gospodarstva u sjeverozapadnu Hrvatsku na prijelomu 19. u 20. st. vidi: V. Krestić, Zagreb - političko središte Srba u Austro-Ugarskoj, ZSH, 1., str. 95.-100.; Artuković, Ideologija, str. 50.-58.

mu kadrovski popunjavali više prema gospodarskom nego prema isključivo etničkom ključu³²⁰. No, svakako treba naglasiti da je, osim većeg broja srpskih zavoda, u ovoj županiji bio i veći udio stranaca (osobito Nijemaca) nego u zapadnijim županijama Hrvatske.³²¹ Udio se Srba u ovdašnjim srpskim bankama i štedionicama kretao od 70-89 %. Godine 1900. srpskih novčanih zadruga nije bilo jedino na području Virovitičke županije, a onih s mješovitim etničkim sastavom čelništva bilo je opet najviše u Srijemskoj županiji (60 %). Da su zadruge bile srpskiji zavodi od banaka i štedionica ne dokazuje samo to što se u manjem postotku njih javlja etnički mješovit sastav čelnika, nego i to što je u mješovitim čelništvima udio Srba bio veći nego u bankama i štedionicama. Taj se udio kretao od 78-94 %.

Kako je teritorijalno raspodijeljen stranački udio u srpskim novčanim zavodima unutar službenog okvira Banske Hrvatske na kraju 19. st.? Od sveukupno 73 stranački određena čelnika u bankama i štedionicama najviše je samostalaca (31), zatim formalno lojalnih Srba (26), i najmanje radikala (16). U većini srpskih banaka, koje su u Srijemu, najsnažniji su bili srpski radikali. No, u izrazito najjačoj srpskoj banci, Srpskoj banci u Zagrebu, vidnu su premoć imali samostanci. Od 23 identificirana člana tamošnjega čelništva, 16 su samostanci, šestorica su formalno lojalna režimu, a samo je jedan radikal. U većini srpskih banaka i štedionica u Srijemu uz radikale su u podjednakom broju prisutni i formalni narodnjaci, i to u udjelu od 73 % od njihova sveukupno utvrđenog broja u toj vrsti srpskih zavoda u Banskoj Hrvatskoj. I samostalca ima u srpskim štedionicama u Slavoniji (najviše u Srijemu), no, znatnu su prevagu imali u štedionicama Ličko-krbavske županije, gdje se naspram devet samostalaca javlja još samo jedan narodnjak. Na poč. 20. st. radikali su bili najjače zastupljeni u srpskim štedionicama u Srijemskim Karlovcima, Rumi i Vukovaru, a u štedionici u Vukovaru prisutni su od druge polovice 1880-ih godina 19. st. Srba narodnjaka u Srijemu najviše je bilo u štedionici u Staroj Pazovi. U šidskoj su štedionici lojalni Srbi bili najduže prisutni, a u štedionici u Erdeviku najviše je onih koji službeno podržavaju vlast, a neslužbeno simpatiziraju ili suraduju s oporbom - samostalskom i liberalskom.

U 16 djelomično stranački određenih čelništava srpskih novčanih zadruga iz 1900., najviše je identificirano formalno lojalnih Srba (26), zatim samostalaca (20) i opet, znatno manje radikala (5). Radikala ima samo u srijemskim zadrugama, u nešto većem udjelu od narodnjaka, a najzapadnija čisto samostalska zadruga bila je u Bjelovaru. Narodnjaci se u najvećem broju javljaju u zadrugama zagrebačke i požeške županije, a isto tako i samostanci, samo u manjem udjelu od režimskih Srba. Iz ovog bi proizlazilo da su i u izrazito pučkim zavodima, namijenjenim srednjim i nižim slojevima srpskog sta-

³²⁰ Promicanjem nacionalnog purizma na gospodarskom području (s naglašenim antisemitskim konotacijama) samostalski ideolozi očito nisu mogli spriječiti individualno sudjelovanje mnogih samostalaca i u nesrpskim zavodima središnje i zapadne Hrvatske. No, čini se da je ta važna sastavnica samostalske ideologije ipak imala određenog utjecala na čistoću etničkog sastava u srpskim novčanim zavodima na navedenom području, gdje su samostanci od kraja 19. st. postajali vodeća politička snaga među Srbima. O intenzivnom gospodarskom organiziranju i homogeniziranju Srba, koje u ovom razdoblju provode samostanci pod geslom svoj k svomu vidi: Natalija Rumenjak, Nacionalna ideologija listova Obzor i Srbobran (1901.-1902. godine), Povijesni prilozi, 14., Zagreb, 1995., str. 234.-235. i 241.-242.

³²¹ O tome: A. Szabo, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880., HZ, br. 1., Zagreb, 1987., str. 213. i 211.

novništva, u čelnim strukturama prevladavali srpski političari lojalni režimu. Najviše ih je bilo u Požeškoj županiji (12), u kojoj osim zadruga drugih srpskih novčanih zavoda u tom razdoblju nije bilo.

Primjećuje se da na kraju 19. st. u najvećem broju srpskih novčanih zavoda postoji dvostruki stranački sastav čelnika, uglavnom narodnjaka i samostalaca u većini županija, odnosno narodnjaka i radikala u Srijemskoj županiji. Trostruka stranačka kombinacija unutar jednog čelništva javlja se samo u štedioničkom tipu zavoda, i samo u Srijemu, a sve su četiri političke opcije (kroz kombinaciju formalno/neformalne stranačke pripadnosti) prisutne samo u Srpskoj banci u Zagrebu. U mješovitim, narodnjačko-samostalskim čelništvima, režimski Srbi imali su prevagu samo u zadružnom tipu zavoda, i to na području Zagrebačke i Požeške županije. U radikalsko-narodnjačkim čelništvima u Srijemskoj županiji prevagu su, pak, prema dosadašnjim rezultatima istraživanja, imali radikali.

Iz iznesenih je rezultata vidljivo da su režimski Srbi u cijelom Khuenovu razdoblju zaista bili gospodarski i stranački najjači na istoku zemlje - u Srijemu. Osamdesetih godina u financijskom gospodarstvu Srbi niti nemaju organizacija izvan najistočnije hrvatske županije, pa su stvarni politički i gospodarski monopol među srpskim građanstvom u ovm razdoblju imali Srbi narodnjaci iz Slavonije. Potkraj Khuenova režima Srbi narodnjaci nisu bitno oslabili na političkim (funkcionarskim) i gospodarskim položajima u odnosu na 1880-te godine, ali dogodile su se značajne promjene. Ponajprije, premda su po brojnosti Srbi narodnjaci i dalje bili najjači u Srijemu, i oni su dionici srpske gospodarske i političke disperzije u smjeru hrvatskog sjeverozapada. Drugo, istraživanje je pokazalo da su narodnjaci konačno izgubili monopol koji su imali među hrvatskim Srbima u 1880-im godinama - u Srijemu im politički konkuriraju radikali, a u novom gravitacijskom težištu na sjeverozapadu zemlje politički ih, i osobito gospodarski, prestižu samostalci.

Istraživanje pokazuje i obilježja određenih interaktivnih veza politike i gospodarstva na prijelomu 19. u 20. st. U javnosti aktivna politička elita mahom je bila i na elitnim činovničkim položajima u financijskim organizacijama. Da je politički utjecaj financijske elite tada nadilazio lokalni značaj pokazuje primjer samostalske Sremsko karlovačke štedionice. Neposredno prije izbora za Srpski narodno-crkveni sabor 1885. prorežimski je patrijarh G. Andelić želio čak uz pomoć hrvatskog bana uništiti tu oporbenu štedionicu, što je, svakako, trebalo znatno pridonjeti gušenju jake i brojne političke oporbe unutar autonomnog života. Politička je ideologija također širila ili sužavala veze među etnički raznorodnim gospodarstvenicima u Hrvatskoj. Na početku 20. st. u gospodarski zaostalim područjima Hrvatske, gdje je dominirala ideologija srpskih samostalaca, te su se veze sužavale. S druge strane, istovremena brojnost etnički raznorodnog elementa u srpskim zavodima u gospodarski naprednijem Srijemu pokazuje da tamošnji narodnjaci i radikali nisu tako isključivo pretpostavljali ideološke interese gospodarskim interesima. Unutar srpske etničke zajednice u Hrvatskoj, pak, različite političke ideologije (režimska i oporbena) nisu bile faktor gospodarskog odvajanja.

Stoga, iako ove pokazatelje o stranačkom sastavu u srpskim novčanim zavodima treba shvatiti tek kao polazni orijentir za daljnja istraživanja, ipak je moguće donijeti jedan siguran zaključak. A to je da motiv za sudjelovanje u njihovu radu čelni ljudi nisu crpili iz svoje stranačke, nego iz etničke pripadnosti.

3.2. Obilježje srpskog financijskog organiziranja u Hrvatskoj: etničko nasuprot stranačkom

U drugoj polovici 1880-ih godina u zagrebačkim režimskim zavodima - Hrvatskoj komercijalnoj banci i Zagrebačkoj štedionici - bilo je više oporbenih nego lojalnih srpskih političara. To se nije promijenilo kad je Khuen u hrvatskoj metropoli osnovao Hrvatsko-slavonsku zemaljsku hipotekarnu banku 1892. g. U svim tim režimskim zavodima je do početka 20. st. bilo više pripadnika Srpske samostalne stranke nego Khuenovih Srba. Neočekivanu sliku o učešću srpskih političara u upravi financijskih poduzeća 1900. pružaju i podaci za Prvu hrvatsku štedionicu. U Ravnateljstvu tog najjačeg zavoda hrvatske oporbe bio je visoki državni dužnosnik, Khuenov Srbin Vladimir Nikolić-Podrinski te poznati trgovac i samostalac N. Gavella! Navedeni primjer nije slučaj izuzetak, nego svjedočanstvo da se Khuen u stvaranju financijske osnovice svoga režima u 1890-im godinama nije više oslanjao na lojalnu srpsku elitu, kao pri izgrađivanju političke i parlamentarne vlasti sredinom 1880-ih godina. Malobrojnost lojalne srpske elite u prorežimskim zavodima, osobito Khuenovom, te njezina istovremena brojnost u središnjem srpskom zavodu samostalske oporbe - Srpskoj banci u Zagrebu - također je znakovita. Stranačka slika tog zavoda najizrazitije pokazuje da je pri financijskom organiziranju kod Srba prevladavalo načelo etničkog, a ne stranačkog povezivanja. Ako Srbe u Zagrebu, kao političkom središtu, u javnosti odvajaju okviri parlamentarnog djelovanja, ili pak novinsko-stranačke propagande, ono što spaja i režimsku i oporbenu srpsku elitu u glavnom hrvatskom gradu svakako je rad na ekonomskom organiziranju i jačanju vlastite etničke zajednice. Analiza etničke i stranačke pripadnosti čelnih gospodarstvenika u javnim novčanim zavodima Banske Hrvatske pokazuje, zapravo, da ključno područje javnog djelovanja i povezivanja srpske etničke zajednice u Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. st. postaje ekonomsko područje.

Srpska banka u Zagrebu, koju službeno pokreću srpski samostalci 1895. godine, središnja je gospodarska institucija svih Srba u Hrvatskoj. U njezinom su osnutku sudjelovali ljudi i režimskog i oporbenog političkog opredjeljenja, pa čak i ministar službeno prijateljske susjedne države - Kraljevine Srbije - što također ukazuje na izrazit nacionalni značaj ovog zavoda. Srbijanski ministar unutarnjih poslova i privrede Kosta Taušanović odigrao je, prema M. Artukoviću, odlučnu ulogu u organiziranju osnivanja ovog zavoda.³²² Ne manje je zanimljivo i to da je jedan od članova u njezinom prvom upravnom odboru bio glavni urednik, pa zasigurno i djelomični kreator propagande politike režimskih Narodnih novina - Srbin Miloš Zec.³²³ Ta je banka bila financijski motor koji pokreće i ostale bitne gospodarske ustanove, koje nisu ujedinjavale Srbe različitih stranačkih boja samo u Hrvatskoj, nego i na području cijele Austro-Ugarske. Svima je njima sjedište u Zagrebu. To su Srpsko privredno društvo i istoimeni list Privrednik (osnovani 1897.), Savez srpskih zemljoradničkih zadruga u Austro-Ugarskoj (kao zadruga) u Zagrebu (to je puni naziv društva osnovanog potkraj 1897.) te Centralna kasa srpskih privrednih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu (osnovana u početku 1898.).

Sastav čelnih ljudi Srpske banke u Zagrebu, sukladno središnjem značenju toga zavoda, ali i njegovoj divovskoj financijskoj snazi u odnosu prema svim ostalim srpskim novčanim zavodima u Hrvatskoj³²⁴, zaslužuje podrobniju analizu. Središnje značenje

³²² O tome vidi: Artuković, *Ideologija*, str. 51.-52.;

³²³ Srbobran br. 135., 1896., Ÿ Miloš Zec.

³²⁴ Vidi Prilog I.

ovog zavoda vidljivo je već iz činjenice da u njegovu čelništvu participiraju predstavnici svih srpskih političkih opcija u Hrvatskoj: samostalske, narodnjačke, radikalne i liberalne. Osim prisutnosti srpske, socijalno raznorodne, no, ipak ponajviše trgovačke elite iz Zagreba, odmah se uočava da polovicu stranački identificiranih čelnika tvore pojedinci iz različitih dijelova Hrvatske. Svi su oni istovremeno participirali i u čelnim strukturama pokrajinskih srpskih novčanih zavoda. To su J. Đuričić-Biorac iz Rume, N. Petrović iz Stare Pazove, A. Veselinović iz Vinkovaca, D. Grčić iz Šida, M. Tasovac iz Slavenskog Broda, M. Pauković iz Nove Gradiške, Đ. Jagnjić iz Pakraca, F. Omčikus iz Bjelovara, Č. Miličević iz Karlovca, S. Gomirac iz Ogulina, te S. Kalember iz Korenice. Četvrtina je čelnika Srpske banke bila istovremeno i u upravnim odborima ostalih važnih srpskih gospodarskih organizacija sa sjedištem u Zagrebu. Šestorica su bili čelnici u SSZZ-i: L. Radivojević, V. Matijević, P. Sučević, S. Šumanović, J. Živković i S. Karamata. Đ. Jagnjić i Đ. Velisavljević su, pak, bili u čelništvu Centralne kase. Javljanje jednih te istih ljudi na čelnim položajima u gospodarstvu ukazuje i na brojčanu slabost srpske gospodarske elite, koja je, uostalom kao i hrvatska, tek tada započela uspon.

Sukladno nacionalnom značaju toga bankovnog zavoda, ne čudi što se pored najvećeg broja samostalaca u njegovu čelništvu od 1900.-1902. mogu istovremeno zateći i aktivni, ali i umirovljeni državni dužnosnici, dakle, ljudi koji su nekad pripadali ili još uvijek pripadaju vladajućoj Narodnoj stranci: dr. Livije Radivojević, barun Jovan Živković, dr. Dragutin Grčić, dr. Svetislav Šumanović, dr. Nikola Radivojević te Mile Zubović³²⁵. Iz njihova rada na ekonomskom polju, koje je pružalo i slobodniji okvir za nacionalni rad, vidljivo je da su u neformalnom smislu i oni postali dio rastućeg samostalskog oporbenog raspoloženja na početku 20. st. u Hrvatskoj. Sve gušća mreža ekonomske organizacije koju samostalci posebno intenzivno izgrađuju od početka 20. st., trebala je biti građanska protuteža neprikladnoj i hijerarhiziranoj, pod utjecajem mađarske vlade i Mađara, autonomnoj crkveno-školskoj organizaciji, koja više nije odgovarala potrebama nacionalnog (oporbenog) okupljanja Srba u Hrvatskoj.

3.3. Pogovor: relativnost umjesto čvrstih zaključaka

Na kraju, valja svakako naglasiti da relevantnost ili relativnost iskazanih rezultata stranačke pripadnosti u ovom istraživanju ovisi o kontekstu, tj. diskursu u koji se smještaju. Ako je on formalan (služben) i javan, tada su iskazani rezultati relevantni. Ta relevantnost ne podrazumijeva i potpunost, jer se za mnoštvo činovnika u organima gradske i općinske samouprave, koji također tvore čelne strukture u zavodima, može na temelju obrađenih izvora tek pretpostaviti da su morali biti režimskog opredjeljenja. Vjerujem da bi poznavanje njihove formalne stranačke pripadnosti povećalo udio režimskih Srba u popisu čelnih struktura novčanih zavoda. S druge strane, poznavanje stvarnoga, a ne formalnoga stranačkog opredjeljenja, podrazumijeva minuciozan, gusti opis prikriivenog, polujavnog ili, pak, privatnog diskursa. Neko buduće gušće istraživanje pravog stanja stvari zasigurno će još više relativizirati prorežimsko svrstavanje činovnika-Srba nego što je relativizirano označavanjem dvostruke (formalno/neformalne) stranačke pripadnosti što sam ponudila u popisu - bazi podataka za analizu.

Nadam se da će ovo parcijalno istraživanje ipak pomoći u demistifikaciji fenomena Khuenovih Srba, koji nije postao stereotipan samo zahvaljujući nezastarjavanju dobrih suvremenih političkih karikatura, nego i zbog nerijetko manihejskog pristupa u histo-

³²⁵ Imenik 1902. navodi ga kao režimskog zastupnika Korenice.

riografskoj literaturi. A da je karikatura bila i značajan medij kritike gospodarskih te socijalnih prilika za banovanja Károlyja Khuen Héderváryja, svjedoči i ova priložena iz pravaškog Trna, kao tek jedna u nizu sličnih.³²⁶ Ono što je u ovom slučaju izdvaja iz niza, prikaz je dvaju, možda najpoznatijih Khuenovih Srbina Đure Đurkovića i Vase Đurđevića. No, njihovih imena u popisu - bazi podataka za analizu - nema.

Pravaši ovom karikaturom kritiziraju socijalistički pokret Ivana Ancela te Khuenovu naredbu kojom ukida sve političke klubove u Hrvatskoj. Na Khuenovoj uzkrusnoj pisanici ističe se broj zastupnika njegove saborske većine, uz pomoć koje je još u 1880-im godinama parlamentarno zavladao Hrvatskom. Pri osiguranju režimskih mandata u tom razdoblju ključnu su ulogu imala i dvojica malenih iz prvoga reda: Đuro Đurković (drugi s lijeva) i Vaso Đurđević (prvi s desna).

Uzkrusne pisanice (Trn, 20. 4. 1897.)

³²⁶ Karikatura je preuzeta iz: Miroslava Despot, *Od Biča do Satira. Humor i karikatura o socijalno-političkom stanju Zagreba krajem 19. stoljeća*, Kaj. Časopis za kulturu i prosvjetu, 3., Zagreb, 1973.

PRILOG I.

STANJE IMOVINE SRPSKIH NOVČANIH ZAVODA IZRAŽENO U
 KRUNAMA PREMA "HRVATSKOM KOMPASU", 1900.-1903. GODINE

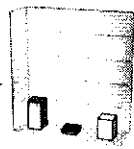
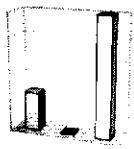
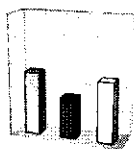
1. Srpska banka u Zagrebu	10.965.051,14
2. Štedionica u Vukovaru	3.716.605,04
3. Zemunska štedionica	1.709.961,78
4. Štediona u Staroj Pazovi	1.222.394,18
5. Srpsko eskotno dioničarsko društvo (Srijemska Mitrovica)	961.264,22
6. Šidska štedionica	938.579,11
7. Sremsko-karlovačka zadruga za međusobno pomaganje i štednju u Srijemskim Karlovcima	556.529,92
8. Srpsko i njemačko društvo za štednju i pripomoć (Srijemska Mitrovica)	400.692,54
9. Srpska zadruga za promicanje i štednju (Okučani)	255.478,92
10. Srpska štedionica kao zadruga (Osijek)	253.858,18
11. Srpska štedionica u Gospiću	210.189,50
12. Srpska kreditna zadruga (Vukovar)	205.994,97
13. Daljska štedionica	193.473,24
14. Štedno i zadužno udruženje u Mitrovici	187.395,86
15. Narodna kreditna banka dioničarsko društvo (Srijemski Karlovci)	176.398,74
16. Srpska kreditna zadruga (Bjelovar)	166.677,00
17. Srpska ratarska i obrtnička zadruga za međusobno pomaganje i štednju (Irig)	160.595,64
18. Srpska kreditna zadruga (Karlovac)	154.008,77
19. Golubinačka štedionica	148.700,72
20. Srpska kreditna zadruga (Kostajnica)	87.511,97
21. Srpska štedionica kao zadruga (Slunj)	81.486,62
22. Srpska štedionica kao zadruga (Donji Lapac)	62.977,10
23. Srpska štedionica kao zadruga (Nova Gradiška)	49.969,00

PRIKAZ UDJELA SRBA I SRPSKIH NOVČANIH ZAVODA U SVEUKUPNOM BROJU STANOVNIŠTVA I NOVČANIH ZAVODA PO ŽUPANIJAMA BANSKE HRVATSKE 1900. GODINE

Kratice u prikazu:

- USS - udio srpskog stanovništva
- USBŠ - udio srpskih banaka i štedionica
- USZ - udio srpskih zadruga

Ličko-karavska županija		Modruško-riječka županija		Zagrebačka županija		Virovitička županija	
USS	52,00 %	USS	32,00 %	USS	24,00 %	USS	19,00 %
USBŠ	33,33 %	USBŠ	0,00 %	USBŠ	3,57 %	USBŠ	7,69 %
USZ	50,00 %	USZ	100,00 %	USZ	16,67 %	USZ	10,00 %

Varaždinska županija		Bjelovarsko-križevačka županija		Požeška županija		Srijemska županija	
USS	0,83 %	USS	15,00 %	USS	27,00 %	USS	46,00 %
USBŠ	0,00 %	USBŠ	0,00 %	USBŠ	0,00 %	USBŠ	52,17 %
USZ	0,00 %	USZ	8,33 %	USZ	23,08 %	USZ	33,33 %

Izvori:

Comp., 1900.; Uyg. Comp., 1900-1. i 1902-3.; HK, 1900-1903.; Imenk., 1900-1903.; Szabo, Socijalna struktura, str. 108. i 121. U prikaz nije uključeno područje Rijeke i Medinurja

Leading figures of financial institutions in Civil Croatia during 1900 - review on the Serbian elite between 1882 and 1900

Following previous historiographic results on the financial elite as the cream of the Serbian economic elite in Croatia toward the end of the 19th century and on the economic profit the government of banus Khuen-Hedervary (1883-1903) got from the Serbian national minority, this paper represents a contribution in understanding the role of the Serbian pro-government elite in the economic structure of Croatia in the mentioned period. The author wanted to investigate the similarity between pro-governmental party-membership and bureacratic functions of Serbs with leading posts in financial institutions. However, this paper is also a contribution to discover who the unknown "nameless" bearers of Croatia's financial organisation really were and to what party they belonged. Apart from two main lines of investigation - ethnic background and political preference - that are expressed in separate tables the author also refers to certain biographic characteristics that place these persons in a concrete political context. Since the tabular list - as the bulk of the investigation - show very specific facts concerning Serbia financial institutions and their chiefs (especially in 1900) it is obvious that their number is incongruous in relation to the remaining institutions of Civil Croatia. The second supplement is therefore a graphic survey of the share of the Serbs in the total Croatian population and the number of financial institutions per province. Since the statistical figures given by the author are still uncomplete, this paper represents a starting point and first database for different socio-historical investigations but also offers the possibility of general comparative, analitic conclusions. One important conclusion is that of Serbs with different political views were active not only in Serbian financial institutions but also in other similar institutions in Croatia, especially in the western provinces where there were lesser Serbian institutions. That fact can be explained by the exclusivist economic motto of the influential Serbian independant party "ours to ours". The boom of Serbian financial cooperativs even in smaller west-Croatian places toward the end of the 19th century is certainly mostly thanks to this party but also thanks to the lack of political pressure from Khuen-Hedervary, e.g. his policy to prevent the urban development of Croatia. At the beginning of the 20th century a political and economic dispersion of the Serbs from the east toward the west becomes apparent. A new Serbian centre of gravitation emerges in the Croatian capital - Zagreb. Although the pro-governmental Serbian elite from Srijem lost its previous political and economic monopoly within the Serbian community in Croatia (and this corresponded with the change in significance of the loyal Serbian elite in the political modell of Khuen-Hedervary in the nineties), the Serbians belonging to the reigning political party, who were themselves partners in the dispersion toward the west, did not weaken their political (bureacratic) and economic position. The prototype of the Serbian financial organisation was of course the Serbian Bank in Zagreb (Srpska banka u Zagrebu). The management of this bank consisted of heads of all Serbian political parties and even those who opposed the hated government of Khuen-Hedervary. Therefore the most important conclusion is that in the Serbian financial organisation ethnic motives prevailed over political ones.

00,000 10000

SRPSKA BANKA U ZAGREBU

SRPSKA BANKA U ZAGREBU